

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ

... Οί μαχητές δέ μπορούν και δέν πρέπει νά έλλεινολογοϋν τή μοίρα τους, έπειδή πάλεψαν όχι γιατί τους έξανάγκασε κανείς, αλλά γιατί τò θέλησαν οί ίδιοι συνειδητά.

Άντόνιο Γκράμσι

Β' Έκδοση

ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ

Μετάφραση :

Θανάσης 'Αθανασίου

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΕΚΔΟΤΗ

Τὸ βιβλίο τοῦ Ἀντόνιο Γκράμισι «Παρελθὸν καὶ Παρόν», πρωτοκυκλοφόρησε στὴν Ἰταλία τὸ 1951, μὲ τίτλο «Passato e Presente». Ἡ παρούσα ἔκδοση ἀποτελεῖ ἐπιλογή τῶν κυριώτερων θεμάτων ποὺ περιέχονται στὴν ἰταλικὴ συλλογή. Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο. Τὰ κείμενα εἶναι ὁλόκληρα καὶ χωρὶς συντομεύσεις.

Τυπώθηκε τὸ Μάη -Ἰούνῃ τοῦ 1974 γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων «Σ τ ο χ α σ τ ῆ ς», ὁδὸς Ἰπποκράτους 6, Ε΄ ὄροφος, τηλ. 601-956, Ἀθήνα.

Ἡ στοιχειοθεσία ἔγινε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Λευτέρῃ Σταμπουλίδῃ, ὁδὸς Μάνης 2 (διεύθυνση κατοικίας Πετσόβου 11), τὸ τύπωμα στὰ πειστήρια τοῦ Θανάση Φλώρου, ὁδὸς Βαλιτεσίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ ἡ βιβλιοδεσία στὸ βιβλιοδετεῖο τοῦ Σπύρου Οικονόμου, ὁδὸς Αἰόλου 70.

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Με τὸ «Παρελθὸν καὶ Παρόν», κυκλοφορεῖ καὶ ὁ τρίτος τόμος ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι ποὺ ἀρχισε ἐδῶ καὶ δύο χρόνια νὰ ἐκδίδει ὁ «Στοχαστής».

Ἦδη κιὰ, ἡ ψυσιγνωμία τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ διανοητῆ, ἀρχίζει νὰ γίνεται περισσότερο προσιτῆ στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, καθὼς ἀνακαλύπτει μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῆς θεματολογίας ποὺ καλύπτουν τὰ «Τετράδια τῆς Φυλακῆς» τὸν ἀνεπανάληπτο τρόπο προσέγγισης καὶ διαλεκτικῆς ἀνατομίας τῶν ἐξεταζόμενων προβλημάτων.

Ὅπως θὰ προσέξει κανεὶς, τὸ ὅλο κείμενο δὲν εἶναι ἑνιαῖο, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπὶ μέρους θέματα.

Πρόκειται, βασικὰ, γιὰ γραφτὰ τοῦ Γκράμσι ποὺ ἀναφέρονται σὲ πολιτικὲς καὶ διανοητικὲς τὸς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Α' Παγκόσμιου Πόλεμου μέχρι τὸ 1926 ὁπότε δημοσιεύτηκαν οἱ ἑκτακτοὶ φασιστικοὶ νόμοι τοῦ Μουσσολίνι.

Ὅμως παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀπτοτελῆ καὶ «σκόρπια» κείμενα, ὅλα τοὺς κατὰ βάση ἔχουν μιὰ βαθύτερη σύνδεση καὶ ἐνότητα, γιατί ἡ κλειοψηφία τοὺς τουλάχιστο ἔχει χαραχτήρα πολιτικὸ ἢ ἀφορὰ ζητήματα κοιντοῦρας κοιταγμένα καὶ ἀπὸ κάτω ἀπὸ ἓνα ἀγροπκο καὶ πολιτικὸ στρατευμένο μάτι.

Ἡ ὅλη δυσκολία θρῖσκεται, πάντα, στὸ γεγονός ὅτι γραμμένα στὴ φυλακὴ καὶ «προσαρμοσμένα» στὴν ἀναγκαιότητα ποὺ πῆραζε ἀπὸ τὶς δυσκολίες μιᾶς ἐνδεχόμενης λογοκρισίας, εἶναι ἀναγκαστικὰ «ἐπαινετικὰ» καὶ «ἀλληγορικὰ» μιὰ καὶ ὄχι λίγες φορὲς ἀναφέρονται σὲ καταστάσεις καὶ πρόσωπα τῆς σύγχρονης Ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Στὴ δυσκολία ἀπὴ προστίθεται καὶ μιὰ ἄλλη εἰδική, ποὺ

σχετίζεται με τὸ στὸλ γραφίματος τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ποθναί και ἀπὸ μόνο του ἀρκετὲς φορὲς ἀποσπασματικὸ και συνθηματολογικὸ, ἀφοῦ, ἄλλωστε, διὰ αὐτὰ τὰ γραφτὰ εἶχαν γιὰ τὸ Γκράμσι τὸ χαρακτηριστὴρα τῶν «σημειώσεων» ποῦ θὰ ἐνάλει και ἐπιξεργαζόταν ἀργότερα κάτω ἀπὸ ἐντοικότερες συνθήκες.

Τὸ κείμενο χωρισμένο, ὅπως και τοῦ ἱταλοῦ ἐκδότη, σὲ δύο ἐνότητες με τίτλο: Α' «Παρελθὸν και Παρόν» — Β' «Ἐγκυκλοπαιδικὲς Γνώσεις και Θέματα Κουλτοῦρας», περιέχει μιὰ πρώτη, βασική, σταχυολόγησι τοῦ μεταφραστῆ, τὴν ὁποία ὁ «Στοχαστής» δημοσιεύει χωρὶς προσθήκες ἢ ἀλλαγές, ἐλπίζοντας σὲ μέλλον σὲ μιὰ ἐκδοσι και ἐνὸς δευτέρου τόμου ποῦ θὰ περιέχει ἀκόμα και τὰ «λιγότερα ἐνδιαφέροντα» κείμενά του.

Ὁ προσεχτικὸς ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει διαβάζοντας, τὴν ἰδεολογικοπολιτικὴν σημασίαν αὐτῶν τῶν μοναδικῶν «σημειώσεων», ποῦ ἐν και πολλὰς φορὲς φαίνονται τὰ ἀφοροῦν μόνο καταστάσεις τελείως προσδιορισμένες τοπικὰ και χρονικὰ, δὲ χάνουν σὲ καμιά περίπτωσι τὴν θῆα τοῦ «δάσους» και τὸν τελικὸ στόχο και σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ἄλλωστε γράφονται.

Κλείνοντας τὸ σημεῖωμα αὐτό, ὁ «Στοχαστής» θέλει και πάλι τὰ εὐχαριστήσῃ ὅλους ὅσους συνετέλεσαν, μέσα στὰ τέσσαρα σχεδὸν χρόνια ἀπὸ τότε ποῦ ἀρχισε ἡ πρώτη μετάφρασι, στὴν κατανόησι τῆς δυσκολίας ἀλλὰ και τῆς σημασίας συνάμα τῆς ἐκδοσης τῶν ἔργων τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι και εἰδικὰ τοῦς : Μπέττο Βακαλοπόλο - Τζουλιάνο, Θανάση Ἀθανασίου και Θανάση Χ. Παπαδόπουλο γιὰ τὴ βοήθειαν ποῦ μᾶς δάσανε και τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ δείξαντε γιὰ τὴν ἐκδοσι τοῦ τόμου αὐτοῦ.

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Πώς (και γιατί) τὸ παρὸν εἶναι μιὰ κριτικὴ τοῦ παρελθόντος, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα «ξεπέρασμά του». Ὅμως γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει τὸ παρελθὸν νὰ ἀπορριφτεῖ; Πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε ἐκεῖνο ποῦ τὸ παρὸν ἔχει κριτικᾶρει «ἐσωτερικά» καὶ ἐκεῖνο τὸ κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μας ποῦ ἀντιστοιχεῖ σαυτὸ. Τί σημαίνει αὐτό; Ὅτι ἡμεῖς πρέπει νὰ ἔχουμε ἀκριβὴ συνείδηση αὐτῆς τῆς πραγματικῆς κριτικῆς καὶ νὰ τῆς προσδώσουμε μιὰ ἔκφραση ὄχι μόνο θεωρητικὴ, ἀλλὰ πολιτικὴ. Δηλ. πρέπει νὰ συνδεόμαστε περισσότερο μὲ τὸ παρὸν ποῦ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἔχουμε συμβάλει νὰ δημιουργηθεῖ, ἔχοντας συνείδηση τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς συνέχειάς του (καὶ τῆς ἐπαναδίωσης).

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΙΔΕΕΣ

Οι μεγάλες ιδέες και οι άοριστες διατυπώσεις. Οι ιδέες είναι μεγάλες στο βαθμό που είναι εφαρμόσιμες, δηλαδή στο βαθμό που φωτίζουν μία πραγματική σχέση που υπάρχει σε μία κατάσταση, και τη φωτίζουν στο βαθμό που δείχνουν συγκεκριμένα τη διαδικασία των πράξεων, με τις όποιες μία οργανωμένη συλλογική θέληση φέρνει στο φως αυτή τη σχέση (τη δημιουργεί) ή αφού τη φέρει στο φως, την καταστρέφει, υποκαθιστώντας την. Οι μεγάλοι φλύαροι σχεδιαστές του μέλλοντος είναι φλύαροι ακριβώς γιατί αφού ρίξαν τη «μεγάλη ιδέα» δεν μπορούν να διακρίνουν τους δεσμούς της, με τη συγκεκριμένη πραγματικότητα, δεν μπορούν να καθορίσουν την πραγματική διαδικασία της πραγμάτωσης. Ο μεγάλος πολιτικός άνδρας συλλαμβάνει ταυτόχρονα την ιδέα και τη σωστή διαδικασία για την πραγματοποίησή της: Συνθέτει το σχέδιο και μαζί τον «κανονισμό» για την εφαρμογή του. Ο φλύαρος προγραμματιστής προχωρεί «δοκιμάζοντας και ξαναδοκιμάζοντας». Για τη δραστηριότητά του λένε «ράβε ξήλωνε δουλειά να κάνεις». Τι σημαίνει ή «ιδέα» ότι το σχέδιο πρέπει να συνδέεται με ένα κανονισμό; Σημαίνει ότι το σχέδιο πρέπει να κατανοηθεί από κάθε δραστήριο στοιχείο, έτσι που αυτό να δει ποιο πρέπει να είναι το καθήκον του για την πραγματοποίηση και εκτέλεσή του. Ότι προτείνοντας μία δράση πρέπει να προβλέπει τις θετικές και αρνητικές συνέπειες, την συγκατάθεση και την αντίδραση, και να έχει μέσα του τις απαντήσεις σαυτές τις συγκαταθέσεις ή αντιδράσεις, να προσφέρει δηλ. έδαφος για οργάνωση. Αυτό είναι μία πλευρά της ένότητας θεωρίας και πράξης.

Πόρισμα: Κάθε μεγάλος πολιτικός άνδρας δεν μπορεί να μην έχει επίσης και μεγάλα διοικητικά προσόντα, κάθε μεγάλος στρατηγός μεγάλες ικανότητες στην τακτική, κάθε μεγάλος θεωρητικός δεν μπορεί να μην είναι και μεγάλος οργανωτής. Αυτό μάλιστα μπορεί να είναι ένα αξιολογικό κριτήριο: Ο θεωρητικός, ο προγραμματιστής κρίνεται ακριβώς από τις ικανότητές του να διοικεί και διοικῶ σημαίνει προβλέπω τις ενέργειες και τα έγχειρήματα μέχρι και τα

«μοριακά» (έννοείται και τὰ πιό σύνθετα) πού είναι απαραίτητα γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου.

Φυσικά, είναι σωστό και τὸ αντίθετο: Ἐπὸ μιᾶ ἀναγκαῖα ἐνέργεια πρέπει νὰ ξέρομε νὰ φτάνομε στήν ἀντίστοιχη ἀρχή. Βλέποντας κριτικά αὐτὴ τὴ διαδικασία διαπιστώνομε ὅτι ἔχει μεγάλη σημασία. Κρίνεται κανένας ἀπ' αὐτὸ πὺ κάνει, ὄχι ἀπ' αὐτὸ πὺ λέει. Κρατικά Συντάγματα >νόμοι > κανονισμοί: Οἱ κανονισμοί και μάλιστα ἡ ἐφαρμογή τους (πού γίνεται μὲ βάση τίς ἐγκύκλιες) είναι πὺ δείχνουν τὴν πραγματικὴ πολιτικὴ και νομικὴ διάρθρωση μιᾶς χώρας και ἐνὸς κράτους.

ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΕΙΝΑΙ ΑΝΗΣΥΧΟΙ;

Ἐπὸ τί προέρχεται ἡ ἀνησυχία; Ἐπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ πράξη είναι «τυφλή», ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δροῦμε γιά νὰ δροῦμε. Ἐντούτοις δὲν είναι ἀλήθεια πὺς ἀνησυχιοί είναι μόνο οἱ τυφλοὶ «δραστήριοι»: Συμβαίνει ἡ ἀνησυχία νὰ ὀδηγεῖ στήν ἀκίνησία: Ὅταν τὰ κίνητρα γιά δράση είναι πολλὰ και ἀντιτιθέμενα, τότε ἀκριβῶς ἡ ἀνησυχία γίνεται «ἀκίνησία». Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀνησυχία ὀφείλεται σὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπάρχει ταυτότητα θεωρίας και πράξης, πρᾶγμα πὺ ἐπίσης σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μιᾶ διπλὴ ὑποκρισία: Δηλαδή δρᾶ κανείς ἐνῶ στή δρᾶση ἔνυπάρχει μιᾶ θεωρία ἢ δικαίωση σιωπηρὴ πὺ δὲν θέλει νὰ τὴν ὀμολογήσει, και «ὀμολογεῖ» ἢ ἐπικαλεῖται μιᾶ θεωρία πὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στήν πρακτικὴ. Ἡ σύγκρουση αὐτὴ μεταξύ αὐτοῦ πὺ γίνεται και αὐτοῦ πὺ λέγεται, προκαλεῖ ἀνησυχία, δηλ. δυσαρέσκεια, μὴ ἱκανοποίηση. Ἐλλά ὑπάρχει και μιᾶ τρίτη ὑποκρισία: Γιά νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀνησυχία ἀναζητοῦν μιᾶ πλασματικὴ αἰτία, ἡ ὅποια ἀφοῦ δὲν τὴν δικαιολογεῖ και δὲν τὴν ἐξηγεῖ, δὲν ἐπιτρέπει νὰ δοῦν πότε θὰ τελειώσει αὐτὴ ἡ ἀνησυχία. Ἐλλά ὅταν τοποθετοῦμε τὸ ζήτημα ἔτσι τὸ ἀπλουστεῦομε. Στὴν πραγματικότητα τὰ πρᾶγματα είναι πιό σύνθετα. Ἐτσι χρειάζεται νὰ παίρνομε ὑπόψη μας ὅτι στήν πραγματικὴτητα οἱ ἄνθρωποι τῆς δράσης δὲν συμπίπτουν μὲ τοὺς θεω-

ουμένους και έξ άλλου διτι υπάρχουν οι σχέσεις μεταξύ τών παλιών και νέων γενιών.

Τις μεγαλύτερες ευθύνες σαυτή την περίπτωση έχουν οι διανοούμενοι και μάλιστα οι πιό ηλικιωμένοι. Η μεγαλύτερη υποκρισία ανήκει στους διανοούμενους και μάλιστα στους ηλικιωμένους διανοούμενους. Στην πάλη τών νέων κατά τών παλιότερων, ακόμα και στις χασοτικές μορφές της περίπτωσης, υπάρχει ή άντανάκλαση αυτής της καταδικαστικής κρίσης, ή όποία είναι άδικη μόνο στη μορφή. Στην πραγματικότητα οι ηλικιωμένοι «διευθύνουν» τή ζωή, αλλά προσποιούνται πώς δέν (τήν) διευθύνουν, διτι αφήνουν τή διεύθυνση στους νέους. Όμως σαυτά τά πράγματα και ή «προσποίηση» έχει σημασία. Οι νέοι βλέπουν πώς τά αποτελέσματα της δράσης τους είναι αντίθετα μέ τις προσδοκίες τους, πιστεύουν διτι «διευθύνουν» (ή κάνουν πώς πιστεύουν) και γίνονται δλο και πιό ανήσυχoi και άνικανοποίητοι. Αυτό πού επιδεινώνει τήν κατάσταση είναι: τó διτι πρόκειται για μιά κρίση ή όποία έμποδίζει νά αναπτυχθούν τά στοιχεία της λύσης μέ τήν άπαραίτητη ταχύτητα. Αυτός πού κυριαρχεί δέ μπορεί νά λύσει τήν κρίση, αλλά έχει τή δύναμη νά έμποδίζει νά τή λύσουν άλλοι, δηλαδή έχει μόνο τή δύναμη νά παρατείνει τήν ίδια τήν κρίση. Άπλοικά θά μπορούσε ίσως κανείς νά πει διτι αυτό είναι άναγκαίο άκριβώς για νά προετοιμαστούν και αναπτυχθούν τά πραγματικά στοιχεία της λύσης, δεδομένου διτι ή κρίση είναι τόσο σοβαρή και άπαιτεί τόσο έξαιρετικά μέσα, πού μόνο όποιος είδε τήν κόλαση μπορεί νά αποφασίσει νά τά μεταχειριστεί χωρίς νά τρέμει και νά διστάζει.

ΓΙΑ ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ Μ' ΑΝΟΙΧΤΑ ΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΑΝΤΑΣΙΟΚΟΠΙΑ

Άποδείχνει έλλειψη χαρακτήρα και παθητικότητα. Φαντάζεται κανένας διτι συμβαίνει ένα γεγονός και διτι ό μηχανισμός της άναγκαιότητας ανατρέπεται. Η πρωτοβουλία του άπελευθερώνεται. Όλα είναι εύκολα. Μπορεί νά κάμει διτι

θέλει και θέλει ένα σωρό πράγματα που τώρα στερείται. Κατά βάθος πρόκειται για τη σημερινή άνατροπή που προβάλλεται στο μέλλον. Ό,τι καταπιέζεται αποδοσιμείται. Όμως, αντίθετα, χρειάζεται να επισύρουμε αποφασιστικά την προσοχή μας στο παρόν έτσι όπως είναι, αν θέλουμε να το μεταβάλλουμε. Άπαισιοδοξία του νοῦ, αισιοδοξία της θέλησης.

Η ΤΑΣΗ ΝΑ ΜΕΙΩΝΟΥΜΕ ΤΟΝ ΑΝΤΙΠΑΛΟ

Ἡ τάση αὐτή εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς μιᾶ ἀπόδειξη τῆς κατωτερότητας αὐτοῦ που τὴν ἔχει. Ἔχουμε πράγματι τὴν τάση νὰ μειώνουμε μὲ μανία τὸν ἀντίπαλο γιὰ νὰ μπορούμε νὰ πιστεύουμε ὅτι θὰ εἴμαστε σίγουροι νικητές. Σαυτὴ τὴν τάση ὑπάρχει συσκοτισμένα μιᾶ κρίση γιὰ τὴν ἀνικανότητα καὶ ἀδυναμία μας (πού θέλουμε νὰ τὴν κάνουμε θάρρος) καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει σαυτὴ μιᾶ ἀρχὴ αὐτοκριτικῆς μας (γιὰ τὴν ὅποια ντρεπόμαστε, τὴν ὅποια φοβόμαστε νὰ ἐκδηλώσουμε ρητὰ καὶ μὲ συστηματικὴ συνέπεια). Πιστεύουμε στὴ «θέληση τῆς πίστης» ὡς προϋπόθεση τῆς νίκης, πράγμα που δὲν θὰ ἦταν λάθος ἐὰν αὐτὸ δὲν γινόταν ἀντιληπτὸ μηχανικὰ καὶ δὲν μετατρέπονταν σὲ αὐταπάτη (ὅταν περιέχει μιᾶ ἀτοπὴ σύγκριση μεταξὺ μαζῶν καὶ ἀρχηγῶν καὶ καταβάλλει τὸ ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ στὸ ἐπίπεδο τοῦ πιὸ καθυστερημένου καὶ ἀτακτοῦ στρατιώτη: τὴ στιγμὴ τῆς δράσης ὁ ἀρχηγὸς μπορεῖ νὰ προσπαθήσει νὰ ἐμπνεύσει στοὺς στρατιώτες τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ ἐχθρὸς ὅπως-δήποτε θὰ νικηθεῖ, ἀλλὰ ὁ ἴδιος πρέπει νὰ ἔχει σωστὴ κρίση καὶ νὰ ὑπολογίζει ὅλες τὶς δυνατότητες ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ ἀπαισιόδοξες). Ἐνα στοιχεῖο αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ὡς τὸ ὅπιο: εἶναι πραγματικὰ χαρακτηριστικὸ τῶν ἀδύνατων νὰ ἐγκαταλείπονται σὶς φαντασιώσεις, νὰ ὀνειρεύονται μὲ τὰ μάτια ἀνοιχτὰ ὅτι οἱ ἐπιθυμίες τους εἶναι πραγματικότητες, ὅτι τὰ πάντα ἐξελίσσονται σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τους. Γιαυτὸ ἀπὸ τὴ μιᾶ μεριὰ βλέπουμε τὴν ἀνικανότητα, τὴν ἡλιθιότητα, τὴν θαρβαρότητα, τὴν δειλία κ.λ.π. καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ ὑψηλότερα χαρίσματα χαρακτήρα καὶ πνεύματος:

Δέν πρέπει νά ἔχουμε ἀμφιβολία γιά τόν ἀγώνα, φαίνεται ὅτι ἔχουμε κι' ὄλας τή νίκη στό χέρι. Ὅμως ὁ ἀγώνας αὐτός παραμένει ὄνειρο καί κερδίζεται στό ὄνειρο. Μιά ἄλλη πλευρά τῆς τάσης αὐτῆς εἶναι νά βλέπουμε τά πράγματα ἐλαιογραφικά, σέ στιγμές γεμάτες ἥρωική ἔξαρση.

Στήν πραγματικότητα ἀπ' ὅπου κι' ἄν ἀρχίσουμε νά ἐνεργοῦμε, οἱ δυσκολίες παρουσιάζονται ἀμέσως σοδαρές γιατί ποτέ δέν τίς σκεφτήκαμε συγκεκριμένα. Καί καθῶς πρέπει πάντα ν' ἀρχίζουμε ἀπό τά μικρά πράγματα (κατά τὸ πλεῖστον τά μεγάλα πράγματα εἶναι ἓνα σύνολο ἀπό μικρά πράγματα) τὸ «μικρὸ πρᾶγμα» τὸ περιφρονοῦμε· εἶναι καλύτερα νά συνεχίζουμε νά ὄνειρευόμαστε καί νάναβάλλουμε τή δράση γιά τή στιγμή τοῦ «μεγάλου πράγματος». Ὁ ρόλος τοῦ σκοποῦ εἶναι κοπιαστικός, ἀνιαρός, ἐξαντλητικός. Γιατί λοιπόν νά «σαταλάμε» ἔτσι τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα καί νά μὴ τή φυλάμε γιά τή μεγάλη στιγμή τοῦ ἥρωισμοῦ; καί ἔπεται συνέχεια. Δέ σκεφτόμαστε ὅτι ὁ ἐχθρός μᾶς κυριαρχεῖ κι' ἐμεῖς τόν μειώνουμε, ἀναγνωρίζουμε τήν ὑποδούλωσή μας ἀπό ἓνα πού τόν θεωροῦμε κατώτερο. Ἀλλά τότε πῶς θά πετύχει νά μᾶς κυριαρχήσει; πῶς λοιπόν μᾶς νίκησε κι' ἔγινε ἀνώτερός μας σ' ἐκείνη τήν ἀποφασιστική στιγμή πού ἔπρεπε νά δώσουμε τὸ μέτρο τῆς ἀνωτερότητάς μας καί τῆς κατωτερότητάς του; Ἀσφαλῶς θά μῆκε στή μέση ἡ «οὐρά τοῦ διαβόλου». Ἐ λοιπόν, ἄς μάθουμε νάχουμε τήν οὐρά τοῦ διαβόλου μέ τὸ μέρος μας.

Λίγη φιλολογία: Στό XIV κεφάλαιο τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ Δ ὀ ν Κ ι χ ῶ τ η, ὁ Ἰππότης τῶν Καθρεφτῶν ὑποστηρίζει πῶς νίκησε τόν Δόν Κιχώτη: «Καί τόν ἔκαμα νά ὁμολογήσει ὅτι εἶναι πιὸ ὁμορφῆ ἢ Κασιλδέα μου ἀπὸ τῆ Δουλτσινέα του· καί μαυτῆ καί μόνο τῆ νίκη μου εἶναι ὅαν νά ἔχω κερδίσει ὄλους τοὺς Ἰππότες τοῦ κόσμου, γιατί αὐτός ὁ Δόν Κιχώτης πού ὁᾶς λέω, τοὺς ἔχει ὄλους νικήσει· καί ἀφοῦ ἐγὼ τόν νίκησα, ἡ δόξα του, ἡ φήμη του, καί ἡ τιμὴ του, μεταβιδάστηκαν καί πέρασαν στό πρόσωπό μου,

Καί τόσο ὁ νικητῆς εἶναι πιὸ τιμημένος
ὅσο ὁ ἠττημένος εἶναι πιὸ φημισμένος·

κι' έτσι, γράφονται στο λογαριασμό μου και γίνονται δικά μου τὰ ἀμέτρητα ἀνδραγαθήματα τοῦ ἤδη ἀναφερθέντος Δὸν Κιχώτη».

ΑΙΣΙΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΑΠΑΙΣΙΟΔΟΣΙΑ

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς, πολὺ συχνά, ἡ αἰσιοδοξία δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἕνας τρόπος νὰ ὑπερασπίζεται κανένας τὴν τεμπελιά του, τὴν ἀνευθυνότητά του, τὴ θέλησή του νὰ μὴ κάνει τίποτα. Εἶναι ἐπίσης μιὰ μορφή μοιρολατρίας καὶ μηχανιστικῆς ἀντίληψης. Ὑπολογίζει κανεὶς πάνω σὲ παράγοντες ἔξω ἀπὸ τὴ θέλησή του καὶ τὴ δραστηριότητά του, τοὺς ἐξυψώνει, φαίνεται πῶς φλέγεται ἀπὸ ἱερὸ ἐνθουσιασμό. Καὶ ὁ ἐνθουσιασμός δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία τῶν φετίχ. Ἀπαραίτητὴ ἡ ἀντίδραση ποὺ πρέπει νὰ ἔχει σὰν ἀφετηρία τὴ λογικὴ. Ὁ μόνος δικαιολογημένος ἐνθουσιασμός εἶναι ἐκεῖνος ποὺ συνοδεύει τὴν ἱκανὴ θέληση, τὴν ἱκανὴ δράση, τὴν πλοῦσια ἐφευρετικότητα σὲ συγκεκριμένες πρωτοβουλίες ποὺ μεταβάλλουν τὴν ὑπάρχουσα πραγματικότητα.

ΙΤΑΛΙΚΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

Παρατηρεῖται ἀπὸ κάποιους μὲν μὲ ἱκανοποίηση ἀπὸ ἄλλους δὲ μὲ δυσπιστία καὶ πεσσιμισμό, ὅτι ὁ ἰταλικὸς λαὸς εἶναι «ἀτομιστής». Μερικοὶ λένε «δυστυχῶς», ἄλλοι «εὐτυχῶς» κ.λ.π. Ὁ «ἀτομικισμός» αὐτός, γιὰ νὰ ἀξιολογηθεῖ ἐπακριβῶς, πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ ἐπειδὴ ὑπάρχουν διάφορες μορφές «ἀτομικισμοῦ», περισσότερο προοδευτικές, λιγότερο προοδευτικές, ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ διαφορετικοὺς τύπους πολιτισμοῦ καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς. Ὁ πισωδρομικὸς ἀτομικισμός εἶναι ἀντίστοιχος μιᾶς μορφῆς «ἀπολιτιστισμοῦ» ποὺ σήμερα ἀντιστοιχεῖ στὸν παλιὸ «ἀνεθνικισμό» («anazionalismo»): «Ἄς ἔρθει ἡ Γαλλία, ἄς ἔρθει ἡ Ἰσπανία ἀρκεῖ νὰ εἶναι μεγάλη» λέγανε τότε, ὅπως σήμερα ὑπάρχει ἀδιαφορία γιὰ

την κρατική ζωή, για την πολιτική ζωή των κομμάτων, κλπ.

Όμως αυτός ο «ατομικισμός» είναι πραγματικά τέτοιος; Το να μη συμμετέχει κανείς ενεργητικά στη συλλογική ζωή, δηλ. στην κρατική ζωή (και κάτι τέτοιο σημαίνει μόνο να μη συμμετέχει σαυτή τη ζωή μέσω της προσκόλλησης σε πολιτικά κόμματα «κανονικά»), σημαίνει ίσως να μην είναι «όπαδός», να μην ανήκει σε καμιά συγκροτημένη ομάδα; Σημαίνει μήπως τη «λαμπρή απομόνωση» του ξεχωριστού ατόμου, που υπολογίζει μονάχα στον έαυτό του για να δημιουργήσει την οικονομική και ήθικη ζωή του; Κάθε άλλο. Σημαίνει ότι από το «σύγχρονο» πολιτικό κόμμα και από το «σύγχρονο» οικονομικό συνδικάτο, όπως δηλαδή είναι επεξεργασμένα από την εξέλιξη των πιά προοδευτικών παραγωγικών δυνάμεων, «προτιμώνται» οργανωτικές μορφές άλλου τύπου, και συγκεκριμένα του τύπου της «κακοζωίας» δηλ. οι συμμορίες, οι κλίκες, οι μαφίες είτε λαϊκές είτε συνδεμένες με τις ανώτερες τάξεις. Κάθε επίπεδο ή τύπος πολιτισμού έχει τον «ατομισμό» του' δηλ. έχει μια δική του ιδιόρρυθμη θέση και δραστηριότητα για το ξεχωριστό άτομο μέσα στα γενικά πλαίσια. Αυτός ο Ιταλικός «ατομικισμός» (ο όποιος άλλωστε τονίζεται και κυριαρχεί περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με τους οικονομικοκοινωνικούς τομείς της περιοχής) είναι χαρακτηριστικός μιας φάσης στην οποία οι πιά άμεσες οικονομικές ανάγκες δεν μπορούν να βρουν ικανοποίηση κανονική και διαρκή (ένδημηκή άνεργία ανάμεσα στους εργάτες γης και ανάμεσα σε τμήματα μικρών και μεσαίων διανοουμένων). Ή λογική αυτής της κατάστασης πραγμάτων έχει μακρόχρονη ιστορική προέλευση, και για την διατήρηση της τέτοιας κατάστασης εϋθύνεται ή εθνική διευθυντική ομάδα. Μπαίνει το ιστορικό - πολιτικό πρόβλημα: Μπορεί μια τέτοια κατάσταση να ξεπεραστεί με τις μέθοδες του κρατικού συγκεντρωτισμού (σχολείο, νομοθεσία, δικαστήρια, αστυνομία) που τείνει να φέρει τη ζωή στο επίπεδο ενός εθνικού τύπου, δηλ. με μια δράση που έρχεται από τα πάνω και ή οποία είναι αποφασιστική και ενεργητική; Έντούτοις εδώ μπαίνει το ζήτημα του πώς σχηματίζεται ή διευθυντική ομάδα που εκφράζει μια τέτοια δράση: Μέσω του συναγωνι-

ομοῦ τῶν κομμάτων καὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν τους προγραμμάτων; μέσω τῆς δράσης μιᾶς ὁμάδας ποῦ ἀσκει μονοπωλιακὰ τὴν ἐξουσία; Καὶ στὴ μιά καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση εἶναι δύσκολο νὰ ξεπεραστεῖ τὸ ἴδιο τὸ περιβάλλον, ποῦ θὰ ἀντανακλάται στὰ μέλη τῶν κομμάτων, ἢ στὴ γραφειοκρατία ποῦ ἐξυπηρετεῖ τὴ μονοπωλιακὴ ὁμάδα, ἀφοῦ ἐὰν μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἐπιλογὴ σύμφωνα μὲ ἓνα τύπο λίγων διευθυνόντων, εἶναι ἀδύνατη μιὰ τέτοια «προληπτικὴ» ἐπιλογὴ τῶν μεγάλων μαζῶν τῶν ἀτόμων ποῦ συγκροτοῦν ὀλόκληρο τὸν ὀργανωτικὸ μηχανισμό (κρατικὸ καὶ ἡγεμονικὸ) μιᾶς μεγάλης χώρας. Μέθοδος τῆς ἐλευθερίας ἀλλὰ ὄχι νοούμενη μὲ τὴν «φιλελεύθερη» ἔννοια: ἡ νέα τομὴ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ προβάλλει ἀπὸ τὰ κάτω, στὸ βαθμὸ ποῦ ὀλόκληρο τὸ ἔθνικὸ στρώμα, τὸ πιὸ χαμηλὸ οἰκονομικὰ καὶ πολιτιστικὰ, συμμετέχει σ' ἓνα ριζοσπαστικὸ ἱστορικὸ γεγονός ποῦ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρην τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ καὶ βάζει τὸ καθένα, ἀναπόδραστα, μπροστὰ στὶς ἀναπόφευκτες εὐθῦνες του. Ἡ ἱστορικὴ εὐθύνη τῆς διευθύνουσας τάξης εἶναι ὅτι ἐμπόδισε συστηματικὰ ὥστε ἓνα τέτοιο φαινόμενο νὰ συμβεῖ στὴν περίοδο τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀνεξαρτησία (Risorgimento) καὶ ὅτι ἔχει κάνει λόγο ὑπαρξης τῆς ἱστορικῆς τῆς συνέχειας τῆ διατήρηση μιᾶς τέτοιας ἀποκρυσταλλωμένης κατάστασης, ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν Ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας καὶ μετὰ.

ΑΠΟΛΙΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ἄς ἐξετάσουμε τίς σκόρπιες παρατηρήσεις πάνω σαυτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ ποῦ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «ἀπολιτικισμός». Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτό, φυσικὰ, ἀφορᾷ τίς λαϊκὲς μάζες, δηλ. τίς κατώτερες τάξεις. Στὰ ἀνώτερα καὶ διευθυντικὰ στρώματα ἀντιστοιχεῖ ἓνας τρόπος σκέψης ποῦ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «σωματειακός», οἰκονομικός, ποῦ ἀναφέρεται σὲ μιὰ κατηγορία, καὶ ὁ ὁποῖος ἐξ' ἄλλου στὴν Ἰταλικὴ πολιτικὴ ὀρολογία εἶναι καθιερωμένος μὲ τὸν ὄρο τῆς «ἐταιρίας», μιὰ ἰταλικὴ παραλλαγὴ τῆς γαλλι-

κῆς «κλίμας», καὶ τῆς Ἰσπανικῆς «καμαρίλλα», πού δείχνουν κάτι διαφορετικό, ἰδιοτελοῦς θέβαια χαρακτήρα, ἀλλὰ μὲ τὴν προσωπικὴ ἔννοια ἢ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ομάδας τῆς στενῆς πολιτικο - σεχταριστικῆς (πού συνδέεται μὲ τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τῶν στρατιωτικῶν ομάδων ἢ τῶν αὐλικῶν), ἐνῶ στὴν Ἰταλία ὁ ὅρος δείχνει κάτι πιὸ δεμένο μὲ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα (εἰδικὰ μὲ τὰ ἀγροτικὰ καὶ τὰ ἐπαρνιακά). Μιὰ παραλλαγή αὐτοῦ τοῦ λαϊκοῦ «ἀπολιτικισμοῦ» εἶναι τὸ «περίπου» τῆς φυσιογνωμίας τῶν παραδοσιακῶν κομμάτων, τὸ περίπου τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν ἰδεολογιῶν. Γιαυτό καὶ στὴν Ἰταλία ἐπίσης ὑπάρχει ἕνας ἰδιαιτέρος «σεχταρισμός», ὅχι γιακωβίνικοῦ τύπου ὅπως στὴ Γαλλία ἢ τὴ Ρωσία (δηλ. φανατικῆς ἀδιαλλαξίας γιὰ γενικὲς ἀρχές ἔτσι ὥστε τὸ πολιτικὸ κόμμα γίνεται τὸ κέντρο ὄλων τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς ἀτομικῆς ζωῆς). Ὁ σεχταρισμὸς τῶν λαϊκῶν στοιχείων ἀντιστοιχεῖ στὸ πνεῦμα τῆς ἐταιρίας τῶν κυρίαρχων τάξεων, δὲν στηρίζεται σὲ ἀρχές, ἀλλὰ σὲ πάθη ἐπίσης ταπεινά καὶ χυδαῖα καὶ καταλήγει στὸ «ζήτημα τιμῆς» τοῦ ὑπόκοσμου καὶ στὴν ἀλληλεγγύη τῆς μαφίας καὶ τῆς συμμορίας.

Αὐτὸς ὁ ἀπολιτικισμὸς, μαζί μὲ τίς ἀντιπροσωπευτικὲς μορφές (εἰδικὰ τῶν τοπικῶν ἐκλογικῶν σωμάτων), ἐξηγεῖ τίς ἀδυναμίες τῶν πολιτικῶν κομμάτων, τὰ ὅποια, ὅλα, γεννήθηκαν στὸ ἐκλογικὸ πεδίο (στὸ συνέδριο τῆς Γένοας τὸ θεμελιακὸ ζήτημα ἦταν τὸ ἐκλογικὸ)· δηλ. τὰ κόμματα δὲν ἦταν ἕνα ὀργανικὸ τμήμα τῶν λαϊκῶν τάξεων (μιὰ πρωτοπορία, μιὰ ἑλίτ), ἀλλὰ ἕνα σύνολο ρουσφετολόγων καὶ ἐκλογικῶν μηχανορράφων, μιὰ συλλογὴ μικρῶν διανοουμένων τῆς ἐπαρχίας, πού ἀντιπροσώπευαν μιὰ ἀτυχη ἐπιλογή. "Ἄν πάροουμε ὑπόψη μας τὴ γενικὴ ἀθλιότητα τῆς χώρας καὶ τὴ χρόνια ἀνεργία τῶν στρωμάτων αὐτῶν, οἱ οἰκονομικὲς δυνατότητες πού πρόσφεραν τὰ κόμματα κάθε ἄλλο παρά περιφρονητέες ἦταν. Εἶναι γνωστὸ πὼς σὲ κάποια περιφέρεια περίπου τὸ ἕνα δέκατο τῶν γραμμένων στὰ κόμματα τῆς ἀριστερῆς ἐξοικονομοῦσαν ἕνα μέρος τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπιδίωσὴ τους ἀπὸ τίς ἀστυνομίες, πού ἔδιναν λίγα χρήματα στοὺς πληροφοριοδότες, μιὰ πού ἦταν τόσοι πολλοί, ἢ τοὺς ἀποζη-

μίωσαν με άδειες για περιθωριακές δραστηριότητες τυχοδιωκτικού χαρακτήρα ή με την άτιμωρησία για ύποπτα κέρδη. Στην πραγματικότητα, για να ήταν κανένας σ' ένα κόμμα άρκοϋσαν μερικές ιδέες άκαθόριστες, άπροσδιόριστες, θολές. Κάθε έπιλογή ήταν άδύνατη, κάθε μηχανισμός έπιλογής έλειπε και οι μάζες έπρεπε να ακολουθήσουν αυτά τα κόμματα γιατί δέν ύπήρχαν άλλα.

Άνάμεσα στ' άλλα στοιχεία που δείχνουν φανερά αυτόν τον άπολιτικισμό πρέπει να ύπενθυμίσουμε τα άνθεκτικά ύπολείμματα τοπικισμού και άλλες τάσεις που συνήθως καταγράφονται σαν έκδηλώσεις ενός λεγόμενου «έριστικού και στασιαστικού πνεύματος» (τοπικές συγκρούσεις για να έμποδίζουν τα κορίτσια να έρωτοτροποϋν με «ξένους» νεαρούς, δηλ. με εκείνους που προέρχονται από γειτονικές χώρες, κ. λ.π.). "Όταν λέμε ότι αυτός ο πρωτογονισμός ξεπεράστηκε από την πρόοδο του πολιτισμού, θάπρεπε να άποσαφηνίζουμε ότι αυτό έγινε με τή διάδοση μιας όρισμένης πολιτικής ζωής του κόμματος που πλάταινε τα πνευματικά και ήθικά ενδιαφέροντα του λαού. "Όταν λείπει αυτή ή ζωή, οι τοπικισμοί ξαναγεννιούνται, για παράδειγμα μέσω των άθλημάτων και των άθλητικών αγώνων, συχνά με μορφές άγριες και αιματηρές. Δίπλα από τον άθλητικό «τύπο» ύπάρχει ο τοπικιστικός «άθλητικός» «τύπος».

«ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΟΣ»

Η καθαρά Ιταλική έννοια του «άνατρεπτικός» μπορεί να εξηγηθεί έτσι: Μιά ταξική θέση άρνητική και όχι θετική. Ο «λαός» αισθάνεται πως έχει έχθρους και τους προσδιορίζει μόνο εμπειρικά στους λεγόμενους κυρίους. Στην έννοια του «κυρίου» ύπάρχει άρκετή από την παλιά έχθρότητα της έπαρχίας για την πόλη και ή ένδυμασία άποτελεί βασικό στοιχείο διάκρισης: ύπάρχει έπίσης ή έχθρότητα κατά της γραφειοκρατίας, στην όποια και μόνο βλέπουν το κράτος: Ο χωρικός, άκόμα και ο μεσαίος ιδιοκτήτης, μισεί τον «ύπάλληλο», όχι το κράτος που δέν τον κατανοεί, και γιαού-

τόν ὁ ὑπάλληλος εἶναι ὁ «κύριος» ἔστω καί ἂν οἰκονομικά ὁ χωρικός εἶναι ἀνώτερος ἀπ' αὐτόν· ἀπ' ἐδῶ προκύπτει καί ἡ προφανής ἀντίθεση κατά τήν ὁποία γιά τὸ χωρικό ὁ κύριος συχνά εἶναι ἕνας λιμασμένος». Αὐτὸ τὸ μῖσος γενικά κατὰ τῶν ὑπαλλήλων εἶναι ἀκόμα «μισοφεουδαρχικὸ» τύπου, ὄχι σύγχρονο, καί γι' αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ ἀνεφερθεῖ σὰν στοιχεῖο ταξικῆς συνείδησης: Γιά αὐτὴν μόλις πού ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἀμυδρὴ ἔνδειξη, καί εἶναι ἀκριβῶς μόνο μιὰ στοιχειώδης θέση ἀρνήσεως καί πολεμικῆς. Ὁ χωρικός ὄχι μόνον δὲν ἔχει ἀκριβὴ συνείδηση τῆς ἱστορικῆς προσωπικότητάς του, ἀλλὰ οὔτε ἔχει καὶ συνείδηση τῆς ἱστορικῆς προσωπικότητάς καί τῶν ἀκριβῶν ὀρίων τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ κατώτερες τάξεις ἐπειδὴ (ἱστορικά βρισκονται στὴν ἄμυνα, θέν μποροῦν νὰ ποκτήσουν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους παρὰ μέσα ἀπὸ ἀρνήσεις, μέσα ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς προσωπικότητάς καί τῶν ταξικῶν ὀρίων τοῦ ἀντιπάλου: Ὅμως αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ προτσές, τουλάχιστο σὲ ἐθνικὴ κλίμακα, βρίσκεται ἀκόμα στὴ γέννησή του.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο γιά νὰ κατανοήσουμε τὴν ἰδέα τοῦ «ἀνατρεπτικὸς» εἶναι τὸ στοιχεῖο τοῦ στρώματος πού εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἔκφραση τῶν «λιμασμένων». Οἱ «λιμασμένοι» δὲν εἶναι ἕνα ὁμοιογενὲς στρώμα, καί μποροῦν νὰ γίνουν σοβαρὰ σφάλματα στὸν ἀφηρημένον προσδιορισμὸ τους. Στὸ χωριὸ καί στὰ μικρὰ ἀστικά κέντρα μερικῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν ὑπάρχουν δύο ξεχωριστὰ στρώματα «λιμασμένων»: Τὸ ἕνα εἶναι ἐκεῖνο τῶν «μεροκαματιάρηδων ἀγροτῶν» καί τὸ ἄλλο τῶν μικρῶν διανοουμένων. Οἱ μεροκαματιάρηδες αὐτοὶ δὲν ἔχουν σὰ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τὴν οἰκονομικὴ τους θέση, ἀλλὰ τὴν ἠθικο-πνευματικὴ τους κατάσταση. Ὁ τυπικός χωρικός αὐτῶν τῶν περιοχῶν εἶναι ὁ μικροῦδιοκτήτης ἢ ὁ παλιὸς μισακάρης (πού πληρώνει τὸ νοίκι μὲ τὸ μισό, τὸ τρίτο ἢ ἀκόμα καί τὰ δύο τρίτα τῆς σοδειᾶς ἀνάλογα μὲ τὴν ἀποδοτικότητα καί τὴν τοποθεσίαν τοῦ κτήματος), ὁ ὅποιος κατέχει κάποιον ἐργαλεῖο γιά τὴ δουλειά του, τὸ ζευγάρι τῶν βοδιῶν καί τὸ σπιτάκι πού συχνά τὸ κατασκευάζει ὁ ἴδιος στὶς μέρες πού δὲν ἐργάζεται, καί ὁ ὅποιος ἐξοικονομεῖ τὸ ἀναγκαῖον κεφάλαιον μὲ κανένα χρόνον μετὰ-

στευσης ή πηγαίνοντας να εργαστεί στο «μεταλλείο» ή με κανένα χρόνο υπηρεσίας στους καραμπινιέρους κ.λ.π., ή κάνοντας κανένα χρόνο τόν υπηρέτη κάποιου μεγάλου ιδιοκτήτη, δηλ. κάνοντας διάφορους συνδυασμούς και άποταμιεύοντας. 'Ο «μεροκαματιάρης» αντίθετα δέν ξέρει ή δέν θέλει να κάμει τέτοιους συνδυασμούς και δέν κατέχει τίποτα, είναι ένας «λιμασμένος» γιατί ή εργασία με τή μέρα είναι σπάνια και άποσπασματική.

'Ο «λιμασμένος» μικροαστός προέρχεται από την άγροτική μικροαστική τάξη. 'Η ιδιοκτησία κατατεμαχίζεται σε πολυάριθμες οίκογένειες και καταλήγει στο πούλημα, αλλά τά στοιχεία της τάξης δέ θέλουν να δουλέψουν χειρωνακτικά: "Έτσι σχηματίζεται ένα λιμασμένο στρώμα υποψήφιων κοινοτικών υπαλλήλων, γραφιάδων, παραγγελιοδόχων κ.λ.π., κ.λ.π. Τό στρώμα αυτό είναι στοιχείο διαταραχής για τή ζωή της επάρχιας, πάντα άπληστο για άλλαγές (έκλογές κ.λ.π.) και προσφέρει τό ντόπιο «άνατρεπτικό», και μιá πού είναι άρκετά διαδομένο έχει μιá όρισμένη σημασία. Αυτό συμμαχεί ειδικά με την άγροτική άστική τάξη ενάντια στους χωρικούς, όργάνώνοντας για λογαριασμό τους ακόμα και τους «μεροκαματιάρηδες λιμασμένους». Σε κάθε περιοχή υπάρχουν αυτά τά στρώματα, με καταβολάδες επίσης και στις πόλεις, όπου συγχωνεύονται με τόν έξ επαγγέλματος υπόκοσμο και με τόν εύκαιριακό υπόκοσμο. Πολλοί μικροπάλληλοι τών πόλεων προέρχονται κοινωνικά άπ' αυτά τά στρώματα και γιαυτό διατηρούν την άλαζωνική ψυχολογία του ξεπεσμένου εύγενη, του ιδιοκτήτη πού είναι άναγκασμένος να υποφέρει άπό την εργασία. 'Ο «άνατρεπτικός» τών σωματών αυτών έχει δύο όψεις: Προς την άριστερά και προς τή δεξιά, αλλά ή στροφή της προς τ' άριστερά άποτελεί στοιχείο εκδίχησης: Πάνε πάντα προς τά δεξιά στις άποφασιστικές στιγμές και τό άπελπισμένο «θάρρος» τους προτιμά πάντα να έχει σύμμαχους τούς καραμπινιέρους. Ένα άλλο στοιχείο πού πρέπει να εξετάσουμε είναι ό λεγόμενος «διεθνιαμός» του Ιταλικού λαού. Αυτός συσχετίζεται με την έννοια του «άνατρεπτισμού». Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα άόριστο «κοσμοπολιτισμό» πού συνδέεται με έντελώς προσδιορίσι-

μα ιστορικά στοιχεία: Με τον κοσμοπολιτισμό και την μεσαιωνική και καθολική παγκοσμιότητα, που είχε την έδρα της στην Ίταλία και διατηρήθηκε λόγω της έλλειψης μιας Ιταλικής «έθνικης και πολιτικής Ιστορίας». Λειψό έθνικό και κρατικό πνεύμα με τη σύγχρονη έννοια. Άλλού έχω σημειώσει πως γιαυτό υπήρξε και υπάρχει ένας ιδιαίτερος Ιταλικός σωβινισμός, πιο διαδομένος απ' όσο φαίνεται. Οι δυο παρατηρήσεις δεν είναι αντιφατικές: Στην Ίταλία ή πολιτική, έδαφική και έθνική ενότητα έχει λειψή παράδοση (ή έσως καμιά παράδοση, γιατί πριν το 1870 ή Ίταλία δεν υπήρξε ποτέ ένα ένωμένο σώμα και ακόμα το όνομα Ίταλία, που τον καιρό των Ρωμαίων σήμαινε τη Μεσημβρινή και Κεντρική Ίταλία μέχρι τη Μάγκρα και το Ρουβίκωνα, κατά τον Μεσαίωνα χάνει έδαφος μπροστά στο όνομα Λογκοβαρδία (βλ. τη μελέτη του C. Cipolla για το όνομα Ίταλία που δημοσιεύτηκε στα «Πρακτικά της Ακαδημίας του Τουρίνου». Γιαυτό ή Ίταλία είχε και διατήρησε μια πολιτιστική παράδοση που δεν ανάγεται στην κλασσική αρχαιότητα, αλλά στην περίοδο από το 300 έως το 700 και επανασυνδέθηκε με την κλασσική εποχή με τον ούμανισμό και την Αναγέννηση. Αυτή ή πολιτιστική ενότητα υπήρξε ή βάση, πολύ αδύνατη αλήθεια, του αγώνα για την Ανεξαρτησία και την ενότητα, ή βάση για την συγκέντρωση γύρω από την αστική τάξη των πιο ενεργητικών και ικανών στρωμάτων του πληθυσμού και αποτελεί ακόμα το υπόπυγμα του λαϊκού έθνικισμού: επειδή από το αίσθημα αυτό απουσιάζει το πολιτικό - στρατιωτικό και πολιτικο - οικονομικό στοιχείο, δηλ. τα στοιχεία που βρίσκονται στη βάση της γαλλικής ή γερμανικής ή αμερικανικής έθνικιστικής ψυχολογίας, συμβαίνει πολλοί ονομαζόμενοι «ανάτρεπτικοί» και «διεθνιστές» να είναι «σωβινιστές» μαυτή την έννοια, χωρίς να πιστεύουν ότι αντιφάσκουν. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί για να κατανοήσουμε το δηλητήριο που έμπεριέχει καμιά φορά αυτός ο πολιτιστικός σωβινισμός, είναι το εξής: Ότι στην Ίταλία μια ανώτερη επιστημονική, καλλιτεχνική, φιλολογική άνθιση έχει συμπέσει με την περίοδο της πολιτικής, στρατιωτικής και κρατικής παρακμής (500—600' εξέγηση του φαι-

νομένου αυτού: αὐλική κουλτούρα, δηλ. τὴν ἐποχὴν ποὺ ἡ ἀστική τάξη τῶν κοινοτήτων βρισκόταν σὲ παρακμῆ, καὶ ὁ πλοῦτος ἀπὸ παραγωγικὸς γίνηκε τοκογλυφικός, μὲ τὴ συγκέντρωση τῆς «πολυτέλειας», προοίμιον πλήρους οἰκονομικῆς παρακμῆς). Ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαναστάτη καὶ τοῦ διεθνιστῆ, μὲ τὴ σύγχρονη σημασία τῆς λέξεως, συσχετίζεται μὲ τὴν ἀκριβῆ γνώση τοῦ κράτους καὶ τῆς τάξεως: Λειψὴ κατανόηση τοῦ κράτους σημαίνει λειψὴ συνείδηση τῆς τάξεως (κατανόηση τοῦ κράτους ὑπάρχει ὄχι μόνον ὅταν τὸ ὑπερασπίζεται κανεὶς, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὅταν στρέφεται ἐναντίον του γιὰ νὰ τὸ ἀνατρέψει)· καὶ σὲ συνέχεια, λειψὴ ἀποτελεσματικότητά τῶν κομμάτων κ.λ.π. Οἱ τσιγγάνικες συμφορῆς, ὁ πολιτικὸς νομαδισμὸς δὲν εἶναι ἐπικίνδυνα φαινόμενα καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἦταν ἐπικίνδυνος ὁ ἰταλικὸς ἀνατρεπτικισμὸς καὶ διεθνισμὸς. Ὁ λαϊκὸς «ἀνατρεπτικισμὸς» εἶναι σχετικὸς μὲ τὸν ἀπὸ τὰ πάνω «ἀνατρεπτικισμὸν» δηλ. νὰ μὴν ὑπάρχει ποτὲ ἡ «κυριαρχία τοῦ νόμου» ἀλλὰ μόνον μιὰ πολιτικὴ αὐθαιρεσία, παραταξιακὴ καὶ προσωπικῆς κλίμακας. Φυσικά, ὅλες αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις δὲ μποροῦν νὰ εἶναι κατηγορηματικὲς καὶ ἀπόλυτες: Χρησιμεῖοῦν στὴν προσπάθεια νὰ περιγράψουμε ὀρισμένες πλευρῆς μιᾶς κατάστασης, γιὰ νὰ ἀξιολογήσουμε καλύτερα τὴν δραστηριότητα ποὺ ἀναπτύσσεται γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς (ἢ τὴν μὴ δραστηριότητα, δηλ. τὴν μὴ κατανόηση τῶν ἀνάλογων καθηκόντων) καὶ γιὰ νὰ δώσουμε μεγαλύτερη ὄθηση στὶς ομάδες ποὺ ἀναδύθησαν ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση προκειμένου νὰ τὴν κατανοήσουν καὶ νὰ τὴν τροποποιήσουν στὸ περιβάλλον τους.

ἨΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Πρέπει νὰ σημειώσουμε τὸ δηλητήριο ποὺ ἔχουν ὀρισμένες φιλονεικίαι ἀνάμεσα στοὺς πολιτικοὺς ἀνδρες ἐξαιτίας τοῦ προσωπικοῦ ἢ ἠθικολογικοῦ τους χαρακτήρα. Ἐὰν θέλει κανεὶς νὰ μειώσῃ ἢ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν πολιτικὴ ἐπιρροή μιᾶς προσωπικότητος ἢ ἑνὸς κόμματος, δὲν προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ πολιτικὴ τους εἶναι ἀνίκανη καὶ βλαβερή, ἀλλὰ ὅτι

ορισμένα πρόσωπα είναι καθάρματα, κ.λ.π., ότι δὲν ὑπάρχει «καλὴ πίστις», ότι, ὀρισμένες πράξεις εἶναι «ιδιοτελεῖς» (μὲ τὴν προσωπικὴ ἢ ιδιωτικὴ ἔννοια) κ.λ.π. Αὐτὴ ἡ νοοτροπία εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀπλοϊκότητος τῆς πολιτικῆς λογικῆς, τοῦ πιὸ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει πραγματικὰ ἓνα τεράστιο στῶμα ποῦ «ζει» τὴν πολιτικὴν μὲ «κακοπιστία», δηλ. χωρὶς νὰ ἔχει πεποιθήσεις. Συνδέεται ἐπίσης μὲ τὴ γενικὴ ἀθλιότητα, λόγω τῆς ὁποίας εὐκολὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι μιὰ πολιτικὴ πράξις ὀφείλεται σὲ χρηματικούς λόγους κ.λ.π. «ἀνίκανος ἀλλὰ ἔντιμος», παράξενος τρόπος ἔκφρασης στὴν πολιτικὴν: Ἐναγωνρίζεται κανεὶς ὡς ἀνίκανος, ἀλλὰ μετὰ τὸν θεῶρον «ἔντιμος» καὶ τὸν ἐμπιστεύονται ὅμως ὁ «ἀνίκανος» στὴν πολιτικὴν δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸν «ἀχρεῖο» στὴν ἠθικὴν; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν ἀγῶνων ἠθικολογικοῦ χαρακτῆρα συνήθως πέφτουν στὸ κενό, ἐὰν δὲν εἶναι ἓνα μέσο γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὴ λαϊκὴ κοινὴ γνώμη ὥστε νὰ ἀποδεχτεῖ μιὰ καθορισμένη πολιτικὴ «ἐκκαθάριση» ἢ νὰ τὴν ἀπαιτήσει, κ.λ.π.

ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ ΒΙΟΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀξίωμα γιὰ μιὰ κυβέρνησις ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀνύψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὕλικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ πέρα ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο ὄριο. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε ἓνα εἰδικὸ «ἀνθρωπιστικὸ» κίνητρο οὔτε μιὰ «δημοκρατικὴ» τάσις: Ἄκόμα καὶ ἡ πιὸ ὀλιγαρχικὴ καὶ ἀντιδραστικὴ κυβέρνησις θὰ πρεπε νὰ ἀναγωνρίζῃ τὴν «ἀντικειμενικὴν» ἰσχύ αὐτοῦ τοῦ ἀξιώματος, δηλ. τὴν οὐσιώδη πολιτικὴν τοῦ ἀξία (καθολικὴν στὴ σφαῖρα τῆς πολιτικῆς, στὴν τέχνη τῆς διατήρησις καὶ ἀξίωσις τῆς δυνάμεις τοῦ Κράτους). Κάθε κυβέρνησις δὲ μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὴν πιθανότητα μιᾶς οἰκονομικῆς κρίσις καὶ εἰδικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὴν περίπτωσις ὅτι ἴσως ἀναγκαστεῖ νὰ διεξάγει ἓνα πόλεμο, δηλ. νὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ξεπεράσει τὴ μέγιστη κρίσις, πρᾶγμα ποῦ προϋποθέτει μιὰ κρα-

τική και κοινωνική σύνδεση. Και επειδή κάθε κρίση συνεπάγεται μιὰ καθυστέρηση του επιπέδου της ζωής του λαού, είναι προφανές ότι χρειάζεται ή προϋπαρξη μιὰς ζώνης ύποχώρησης επαρκούς έτσι ώστε να μη καταρρεύσει ή «βιολογική» και μετά ή ψυχολογική αντίσταση του λαού στην πρώτη σύγκρουση με τή νέα πραγματικότητα. Ο βαθμός της πραγματικής δύναμης ενός κράτους πρέπει ωστόσο να μετρηθεί επίσης με τὸ μέτρο αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖο μετὰ συνταιριάζεται με τὰ ἄλλα στοιχεία πού ἀναφέρονται στην ἐκτίμηση της δομικῆς στερεότητας μιὰς χώρας. Ἐάν πραγματικά οἱ κυρίαρχες τάξεις ἑνὸς ἔθνους δὲν κατορθώσουν νὰ ξεπεράσουν τὴν οἰκονομικο - συνεταιρική φάση πού τις ὁδηγεῖ νὰ ἐκμεταλλεύονται τις λαϊκὲς μάζες μέχρι τὸ ὄριο πού ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες ἐξαναγκασμοῦ, δηλ. νὰ τις περιορίζουν μόνο στὴ βιολογική τους φυτοζωία, τότε εἶναι φανερό πῶς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει γιὰ δύναμη τοῦ Κράτους ἀλλὰ μονάχα γιὰ ἐπιφανειακὴ δύναμη. Μοῦ φαίνεται ὅτι σαυτὴ τὴν ἐξέταση ἑνὸς οὐσιαστικοῦ σημείου της πολιτικῆς τέχνης εἶναι σημαντικό νὰ ἀποφεύγει κανεὶς κάθε ἐξωπολιτικὸ ὑπαινιγμὸ (μετὰ τὴν τεχνικὴ ἔννοια, δηλ. ἐξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τὴν τεχνικὰ πολιτικὴ), δηλ. ἀνθρωπιστικὸ ἢ μιὰς καθορισμένης πολιτικῆς ἰδεολογίας (ὄχι γιατί ὁ «φιλανθρωπισμὸς» δὲν εἶναι καὶ αὐτὸς πολιτικὴ κ.λ.π.).

«ΚΥΜΑ ὙΛΙΣΜΟΥ» ΚΑΙ «ΚΡΙΣΗ ΕΞΟΥΣΙΑΣ»

Ἡ φυσιογνωμία της σύγχρονης κρίσης πού θρηνολογεῖται ὡς «κύμα ὕλισμοῦ» συνδέεται μετὰ τὴν λεγόμενη «κρίση ἐξουσίας». Ἐάν ἡ κυρίαρχη τάξη ἔχει χάσει τὴ λαϊκὴ συγκράτηση, δηλ. δὲν εἶναι πιά «διευθύνουσα», ἀλλὰ μονάχα «κυρίαρχη», κάτοχος της καθαρῆς δύναμης καταναγκασμοῦ, αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὅτι οἱ μεγάλες μάζες εἶναι ἀποκομμένες ἀπὸ τις παραδοσιακὲς ἰδεολογίες, δὲν πιστεύουν πιά σ' αὐτὸ πού πίστευαν προηγουμένα κ.λ.π. Ἡ κρίση συνίσταται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι τὸ παλιὸ πεθαίνει καὶ τὸ καινούργιο δὲ μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ καὶ σαυτὸ τὸ μεσοδιάστημα

συμβαίνουν τὰ πιό ποικίλα παθολογικά φαινόμενα. Σαυτή τήν παράγραφο πρέπει νά προσθέσουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν τὸ λεγόμενο «ζήτημα τῶν νέων», πού καθορίζεται ἀπὸ τὴν «κρίση τῆς ἐξουσίας» τῶν παλιῶν διευθυντικῶν γενιῶν καὶ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ παρεμπόδιση αὐτοῦ πού θά μπορούσε νά διευθύνει, γιὰ νά ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ του.

Τὸ πρόβλημα εἶναι αὐτό: Ἐνα ρήγμα τόσο σοβαρὸ ἀνάμεσα στὶς λαϊκὲς μάζες καὶ τίς κυρίαρχες ἰδεολογίες, ὅπως ἐκεῖνο πού παρουσιάστηκε μεταπολεμικά, μπορεῖ νά «θεραπευτεῖ» μὲ τὴν καθαρὴ ἀσκησιὴ τῆς βίας πού ἐμποδίζει τὴν ἐπικράτηση τῶν νέων ἰδεολογιῶν; Ἡ μεσοδασιλεία, ἡ κρίση πού ἐμποδίζει τὴν ἱστορικὰ φυσιολογικὴ λύση, θά λυθεῖ ἀναγκαστικά γιὰ χάρη τῆς παλινόρθωσης τοῦ παλιοῦ; δεδομένου τοῦ χαρακτήρα τῶν ἰδεολογιῶν, κάτι τέτοιο πρέπει νά τὸ ἀποκλείσουμε ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴν ἀπόλυτη ἔννοια. Ὡστόσο ἡ φυσικὴ καταπίεση θά καταλήξει μακροπρόθεσμα σ' ἕνα διάχυτο σκεπτικισμὸ καὶ θά γεννήσει ἕνα καινούργιο «συνδυασμό», στὸν ὁποῖο γιὰ παράδειγμα ὁ καθολικισμὸς θά γίνεῖ ἀκόμα πιό καθαρὸς ἰησοῦιτισμὸς, κ.λ.π.

Ἐπίσης ἀπ' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νά συμπεραίνει ὅτι διαμορφώνονται οἱ πιό εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ μιὰ πρωτοφανῆ διάδοση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ ἴδια ἀρχικὴ φτώχεια τὴν ὁποία ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς δὲν μπορεῖ νά μὴ τὴν ἔχει σὰ μαζικὴ διαδομένη θεωρία, θά τὸν κάμει νά διαδοθεῖ περισσότερο. Ὁ θάνατος τῶν παλιῶν ἰδεολογιῶν ἐπικυρώνεται σὰν σκεπτικισμὸς ἔναντι ὄλων τῶν θεωριῶν καὶ τῶν γενικῶν διατυπώσεων καὶ ἐφαρμογῶν στὸ καθαρὸ οἰκονομικὸ γεγονός (κέρδος κλπ.) καὶ στὴν πολιτικὴ πού εἶναι ὄχι μόνον ρεαλιστικὴ ἀπὸ τὰ πράγματα (ὅπως εἶναι πάντα) ἀλλὰ καὶ κυνικὴ μέσα στὴν ἀμεση ἐκδήλωσή της (θυμηθεῖτε τὴν ἱστορία τοῦ *Preludio al Machiavelli*¹, γραμμμένη ἴσως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ καθηγητῆ Rensi, ὁ ὁποῖος σὲ μιὰ ὀρισμένη περίοδο, στὰ 21 ἢ 22 ἐξύψωνε τὴ δουλεία σὰ σύγχρονο μέσο οἰκονομικῆς πολιτικῆς). Ὅμως αὐτὸς ὁ περιορισμὸς στὴν οἰκονομία καὶ στὴν πολιτικὴ σημαίνει ἀκριβῶς περιορισμὸ τοῦ πιό ἀνώτερου ἐποικοδομητήματος σ' ἐκεῖνο πού συνδέεται περισσότερο

μέ τη βάση δηλ. σημαίνει τη δυνατότητα και την αναγκαιότητα του σχηματισμού μιας καινούργιας κουλτούρας.

ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Για την έκφραση «αυθόρμητισμός» μπορούν να δοθούν διάφοροι όρισμοί, γιατί το φαινόμενο στο οποίο αναφέρεται είναι πολύπλευρο. Όσοσο χρειάζεται να ξαναπούμε ότι στην Ιστορία δεν υπάρχει ο «καθαρός» αυθόρμητισμός: αυτός θα συνέπεφε με τον καθαρό μηχανικισμό. Στο «πίο αυθόρμητο» κίνημα τα στοιχεία της «συνειδητής διεύθυνσης» είναι άπλωξ έξω από έλεγχο, δέν έχουν αφήσει έπιβεβαιώσιμα ντοκουμέντα. Μπορεί να πει κανείς ότι το στοιχείο του αυθόρμητισμού είναι γιαυτό χαρακτηριστικό της «Ιστορίας των κατώτερων τάξεων» και μάλιστα των πίο περιθωριακών και περιφερειακών στοιχείων αυτών των τάξεων, πού δέν έχουν άποκτήσει την συνείδηση της τάξης «για τον έαυτό της» και πού γιαυτό ούτε εάν ύποπτεύονται ότι ή Ιστορία τους μπορεί να έχει οποιαδήποτε σημασία και οποιαδήποτε αξία για να αφήσουν άποδειχτικά ίχνη. Ύπάρχει λοιπόν, μιά «πολλαπλότητα» στοιχείων «συνειδητής διεύθυνσης» στα κινήματα αυτά, αλλά κανένα άπ' αυτά δέν είναι κυρίαρχο, ή δέν ξεπερνά το έπίπεδο της «λαϊκής έπιστήμης» ενός καθορισμένου κοινωνικού στρώματος, του «κοινού νοού» δηλ. της παραδοσιακής αντίληψης του κόσμου αυτού του καθορισμένου στρώματος. Άκριθως αυτό το στοιχείο είναι πού ο Ντέ Μάν², το άντιπαράθετε στο μαρξισμό, έμπειρικά, χωρίς να καταλαβαίνει (προφανώς) ότι ξεπέφτει στην ίδια θέση μ' εκείνους πού έχοντας περιγράφει το φολκλόρ, τη μαγεία, κ.λ.π., και έχοντας δείξει ότι αυτοί οι τρόποι θεώρησης έχουν μιά ρίζα Ιστορικά Ισχυρή και συνδέονται σταθερά με την ψυχολογία καθορισμένων λαϊκών στρωμάτων, πίστευαν ότι έχουν «ξεπεράσει» τη «σύγχρονη έπιστήμη» και έπαιρναν για «σύγχρονη έπιστήμη» τα άρθρίδια των έπιστημονικών έφημερίδων για το λαό και τις πληρωμένες δημοσιεύσεις. Αυτό άποτελεί πραγματική περίπτωση πνευματικής τερα-

τολογίας, για την οποία υπάρχουν και άλλα παραδείγματα: Οι θαυμαστές του φολκλόρ, που υποστηρίζουν τη διατήρησή του, οι «μάγοι» οι δεμένοι με τον Μαίτερλιχ που υποστηρίζουν ότι πρέπει να ξαναπάρουν το νήμα της αλχημείας και της μαγείας, που ξερριζώθηκε βίαια για να ξαναβάλουν την επιστήμη σε τροχιά πιδ γόνιμων ανακαλύψεων κ.λ.π. Όστόσο, ο Ντέ Μάν έχει μία συμπτωματική αξία: Δείχνει την ανάγκη να μελετήσουμε και να επεξεργαστούμε τα στοιχεία της λαϊκής ψυχολογίας ιστορικά και όχι κοινωνιολογικά, ενεργητικά (δηλ. για να τα μετασχηματίσουμε, εκπαιδεύοντάς τα, σε μία σύγχρονη νοοτροπία) και όχι περιγραφικά όπως κάνει αυτός. Όμως αυτή η ανάγκη τουλάχιστο εξυπνοείται (ίσως μάλιστα ξεκαθαρίζεται ρητά) στη θεωρία του Ίλιτς³, πράγμα που ο Ντέ Μάν αγνοεί έντελως. Τό ότι σε κάθε «αυθόρμητο» κίνημα υπάρχει ένα πρωτογενές στοιχείο συνειδητής διεύθυνσης, πειθαρχίας, αποδειχεται έμμεσα από το γεγονός ότι υπάρχουν ρεύματα και ομάδες που υποστηρίζουν το αυθόρμητο σαν μέθοδο. Μαύτη την ευκαιρία χρειάζεται να κάνουμε μία διάκριση ανάμεσα στα καθαρώς «ιδεολογικά» στοιχεία, και στα στοιχεία της πρακτικής δράσης, ανάμεσα στους μελετητές που υποστηρίζουν το αυθόρμητο σε σταθερή και αντικειμενική «μέθοδο» του ιστορικού γίγνεσθαι και στους πολιτικάντες που το υποστηρίζουν σε «πολιτική» μέθοδο. Στους πρώτους πρόκειται για έσφαλιμένη αντίληψη, στους δεύτερους πρόκειται για άμεση και άθλια αντίφαση που μας επιτρέπει να βλέπουμε την προφανή πρακτική προέλευση, δηλ. την άμεση θέληση που υποκαθιστά μία καθορισμένη διεύθυνση με μία άλλη. Επίσης και στους μελετητές το σφάλμα έχει πρακτική προέλευση, αλλά όχι άμεσα όπως στους δεύτερους. Ο άπολιτισμός των γάλλων συνδικαλιστών πριν απ' τον πόλεμο περιείχε και τα δυο αυτά στοιχεία: Ήταν και θεωρητικό σφάλμα και αντίφαση (ύπηρχε το στοιχείο της θεωρίας του Σορέλ και το στοιχείο του ανταγωνισμού ανάμεσα στην αναρχικοσυνδικαλιστική πολιτική τάση και το σοσιαλιστικό ρεύμα). Ήταν ακόμα η συνέπεια των τρομερών γεγονότων του Παρισιού στα 1871: η συνέχιση με μεθόδους νέες και με μία λαμπρή θεωρία, της τριαντάχρονης παθητικό-

τητας (1870—1900) τῶν γάλλων ἐργατῶν. Ὁ καθαρά «οἰκο-
νομικός» ἀγῶνας δὲν δυσαρεστοῦσε τὴν κυρίαρχη τάξη, κάθε
ἄλλο. Ἔτσι λέγεται γιὰ τὸ καταλανικὸ κίνημα, τὸ ὁποῖο
ἔαν «δυσαρεστοῦσε» τὴ κυρίαρχη ἰσπανικὴ τάξη, ἦταν μόνο
γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀντικειμενικά ἐνίσχυε τὴν καταλανικὴ
δημοκρατικὴ χωριστικὴ τάση, δημιουργώντας συνθήκες γιὰ
ἓνα ἀληθινὸ καὶ ἱκανὸ βιομηχανικὸ δημοκρατικὸ μπλόκ κατὰ
τῶν τιμαριούχων, τῆς μικρομπουρζουαζίας καὶ τοῦ μοναρχι-
κοῦ στρατεύματος. Τὸ κίνημα τοῦ Τουρίνου⁴ κατηγορήθηκε
ταυτόχρονα ὅτι ἦταν ὑπὲρ τοῦ «αὐθωρητισμοῦ» καὶ τοῦ «βο-
λογαρισμοῦ» ἢ μπερκοσινικό (!). Ἡ ἀντιφατικὴ κατηγορία,
ὅταν ἀναλυθεῖ, δείχνει τὴ γονιμότητα καὶ τὴν ὀρθότητά τῆς
κατεύθυνσης ποῦ τοῦ δόθηκε. Αὐτὴ ἢ διεύθυνση δὲν ἦταν
«ἀφήρημένη», δὲν συνίστατο στὴν μηχανικὴ ἐπανάληψη τῶν
ἐπιστημονικῶν ἢ θεωρητικῶν τύπων. Δὲν μπερδεύε τὴν πολι-
τικὴ, τὴν πραγματικὴ δράση μὲ τὴ θεωρητικὴ συζήτηση.
Ἀπευθύνονταν σὲ πραγματικούς ἀνθρώπους διαμορφωμένους
σὲ καθορισμένες ἱστορικὲς σχέσεις, μὲ καθορισμένα αἰσθήμα-
τα, τρόπους θεώρησης, μὲ ἀποσπασματικὴ κοσμοαντίληψη
κ.λ.π., ποῦ προέρχονταν ἀπὸ «αὐθωρητους» συνδυασμούς ἐ-
νὸς δοσμένου περιβάλλοντος ὕλικῆς παραγωγῆς, μὲ τὴν «τυ-
χαία» συσσώρευση αὐτό, τῶν σκόρπιων κοινωνικῶν στοιχεί-
ων. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ «αὐθωρητισμοῦ» δὲν παραλείφτη-
κε καὶ ἀκόμα λιγότερο δὲν ὑποτιμήθηκε: διαπλάσθηκε, διευ-
θύνθηκε, ἀποκαθαρίστηκε ἀπ' ὅ,τιδήποτε ἐξωτερικὸ μπόρεσε
νὰ τὸ μολύνει, γιὰ νὰ γίνεῖ ὁμοιογενές, ἀλλὰ κατὰ τρόπο ζων-
τανὸ καὶ ἱστορικὰ ἀποτελεσματικὸ, μὲ τὴ σύγχρονη θεωρία.
Οἱ ἴδιοι οἱ διευθύνοντες μιলাγαν γιὰ «αὐθωρητισμὸ» τοῦ κι-
νήματος. Καὶ σωστά ἔκαναν ποῦ μιλαγαν γι' αὐτό: Αὐτὴ ἢ
κατάφαση ἦταν κάτι τὸ διεγερτικὸ, τὸ ἐνεργητικὸ, ἓνα στοι-
χειο ἐνοποίησης σὲ δάθος, πάνω ἀπ' ὅλα ἦταν ἡ ἀρνηση
ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ κάτι τὸ αὐθαίρετο, τὸ περιπετειῶδες, τὸ
τεχνητὸ καὶ ὄχι τὸ ἱστορικὰ ἀναγκαῖο. Ἔδινε στὴ μάζα μιά
«θεωρητικὴ» συνείδηση, δημιουργοῦ ἱστορικῶν καὶ θεσμικῶν
ἀξιών, μιά συνείδηση θεμελιώτρια κρατῶν. Αὐτὴ ἢ ἐνότητα
τοῦ «αὐθωρητισμοῦ» καὶ τῆς «συνειδητῆς διεύθυνσης» δηλ. τῆς
«πειθαρχίας», εἶναι ἀκριβῶς ἡ πραγματικὴ πολιτικὴ πράξη

των κατώτερων τάξεων, στο βαθμό που είναι πολιτική της μάζας και όχι απλή περιπέτεια ομάδων που επικαλούνται τη μάζα.

Παρουσιάζεται εδώ ένα θεμελιώδες θεωρητικό ζήτημα: Ἡ σύγχρονη θεωρία μπορεί να βρίσκεται σε αντίθεση με τὰ «αὐθόρμητα» αἰσθήματα τῶν μαζῶν; («αὐθόρμητα» με τὴν ἔννοια ὅτι ὄχι μόνο ὀφείλονται σε μιὰ συστηματικὴ δια-παιδαγωγητικὴ δραστηριότητα ἀπὸ μέρος μιᾶς διευθύνουσας ὁμάδας ἤδη συνειδητῆς, ἀλλὰ διαμορφωμένων μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἐμπειρία πού φωτίζεται ἀπὸ τὴν «κοινὴ λογική», δηλ. ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λαϊκὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ἐκεῖνο πού πολὺ περὶ ὀνομάζεται «Ἐνωτικτο» καὶ τὸ ὁποῖο ἐπίσης δὲν εἶναι παρὰ ἓνα πρωταρχικὸ καὶ στοιχειῶδες ἱστορικὸ ἀπόκρημα). Δὲν μπορεί νὰ βρίσκεται σε ἀντίθεση: Ἄνάμεσα ἔχει «ποσοτικὴ» διαφορὰ, διαφορὰ βαθμοῦ, ὄχι ποιότητος: Πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ μιὰ «ἀναγωγὴ» γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, ἀμοιβαίᾳ, ἓνα πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ ἀντίστροφα. (Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Ἑμμανουὴλ Κάντ ἐπέμενε ὅτι οἱ φιλοσοφικὲς του θεωρίες συμφωνοῦσαν με τὴν κοινὴ λογικὴ. Ἡ ἴδια θέση ἐπικυρώνεται στὸν Κρότσε: Ἄς θυμηθοῦμε τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ Μάρξ στὴν Ἄ γ ι α ο ἰ κ ο γ ἔ ν ε ι α ὅτι οἱ φόρμουλες τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς τῆς ἐπανάστασης ἀνάγονταν στὶς ἀρχὲς τῆς γερμανικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας). Τὸ νὰ παραβλέψουμε κι' ἀκόμα χειρότερο νὰ περιφρονήσουμε τὰ λεγόμενα «αὐθόρμητα» κινήματα, δηλ. νὰ ἀρνηθοῦμε νὰ τοὺς προσδώσουμε συνειδητὴ διεύθυνση, καὶ νὰ τὰ ἐξυψώσουμε σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο μπάζοντάς τα στὴν πολιτικὴ, μπορεί νὰ ἔχει πολὺ σοβαρὲς καὶ βαρεῖες συνέπειες. Σχεδὸν πάντα συμβαίνει ὥστε ἓνα «αὐθόρμητο» κίνημα τῶν κατώτερων τάξεων νὰ συνοδεύει ἓνα ἀντιδραστικὸ κίνημα τῆς δεξιᾶς τῆς κυρίαρχης τάξης, γιὰ συνακόλουθους λόγους: Μιὰ οἰκονομικὴ κρίση, γιὰ παράδειγμα, δημιουργεῖ δυσἀρέσκεια στὶς κατώτερες τάξεις καὶ στὰ αὐθόρμητα κινήματα τῆς μάζας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο δημιουργεῖ συνομηωσὶες ἀντιδραστικῶν ὁμάδων, πού ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀδυναμία τῆς κυβέρνησης γιὰ νὰ ἀποπειραθοῦν πραξικοπήματα. Ἄνάμεσα στοὺς

ικανούς λόγους αὐτῶν τῶν πραξικοπημάτων πρέπει νά θέσουμε τήν ἀρνηση τῶν ὑπεύθυνων ομάδων νά προσδώσουν μιὰ συνειδητὴ διεύθυνση στίς αὐθόρμητες κινήσεις καί νά τὰ μετατρέψουν σέ θετικό πολιτικό παράγοντα. Τὸ παράδειγμα τῶν Σικελικῶν Ἑσπερινῶν⁵ καί οἱ συζητήσεις τῶν ἱστορικῶν γιά νά ἐπιβεβαιώσουν ἂν πρόκειται γιά αὐθόρμητο κίνημα ἢ γιά κίνημα συγκροτημένο: Μοῦ φαίνεται ὅτι καί τὰ δύο στοιχεῖα συνδυάζονται στοὺς σικελικούς ἑσπερινούς, ἡ αὐθόρμητη δηλαδή ἐξέγερση τοῦ λαοῦ τῆς Σικελίας ἐνάντια στοὺς Προβηγκιανούς, πού ἐπεκτάθηκε γρήγορα τόσο γιά νά δώσει τήν ἐντύπωση τοῦ ταυτόχρονου καί ἔτσι τοῦ συγκροτημένου, ἐπειδὴ ἡ καταπίεση γίνηκε στὸ ἐξῆς ἀφόρητη σ' ὀλόκληρη τήν ἐπικράτεια, καί τὸ συνειδητὸ στοιχεῖο διάφορης σημασίας καί ἀποτελεσματικότητας, μὲ τήν ἐπικράτηση τῆς συνομοσίας τοῦ Τζιοβάννι Ντά Προτσίντα μὲ τοὺς Ἀραγωνέζους. Ἄλλα παραδείγματα μποροῦν νά παρθοῦν ἀπὸ ὅλες τίς περασμένες ἐπαναστάσεις, στίς ὁποῖες οἱ κατώτερες τάξεις ἦταν ἀρκετὲς καί ἱεραρχημένες ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ θέση καί τὴν ὁμοιογένεια. Τὰ «αὐθόρμητα» κινήματα τῶν πιδὸ μεγάλων λαϊκῶν στρωμάτων κάνουν δυνατὴ τὴν ἀναρρίχηση στὴν ἐξουσία τῆς πιδὸ προοδευτικῆς κατώτερης τάξης λόγω τῆς ἀντικειμενικῆς ἀποδυνάμωσης τοῦ Κράτους. Αὐτὸ εἶναι ἀκόμα ἓνα «προοδευτικό» παράδειγμα· ἀλλὰ στὸ σύγχρονο κόσμο εἶναι πιδὸ πυκνὰ τὰ ὀπισθοδρομικὰ παραδείγματα. Σχολαστικὴ καί ἀκαδημαϊκὴ ἱστορικο - πολιτικὴ ἀντίληψη, κατὰ τὴν ὁποία εἶναι πραγματικὴ καί ἀξίζει μόνον ἐκεῖνη ἡ κίνηση πού εἶναι ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ συνειδητὴ καί ἡ ὁποία μάλιστα καθορίζεται ἀπὸ κάποιο σχέδιο πού νά ἀνάγεται λεπτομερῶς στὰ προηγούμενα ἢ πού νά ἀνταποκρίνεται (πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο) στὴν ἀφηρημένη θεωρία. Ἄλλὰ ἡ πραγματικότητα εἶναι πλούσια ἀπὸ πιδὸ παράδοξους συνδυασμούς καί εἶναι ὁ θεωρητικὸς πού σαυτὸ τὸ παράδοξο πρέπει νά πιστοποιήσει τὴν ἀπόδειξη τῆς θεωρίας του, «νά μεταφράσει» στὴ θεωρητικὴ γλῶσσα τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καί ὄχι ἀντίστροφα δηλ. νά ἐκφράζεται ἡ πραγματικότητα σύμφωνα μὲ τὸ ἀφηρημένο σχῆμα. Αὐτὸ δὲ θά συμβεῖ ποτὲ κι' ἔτσι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐκ-

φραση παθητικότητας· (ὁ Λεονάρδο γνώριζε νὰ βρῖσκει τὴν ἄρμονία σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς κοσμικῆς ζωῆς, ἀκόμα κι' ὅταν τὰ ἀπαίδευτα μάτια του δὲν ἔβλεπαν παρὰ αὐθαιρεσία καὶ ἀταξία).

ΖΥΜΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Ἡ ἀδυναμία τῶν ἰταλικῶν πολιτικῶν κομμάτων σ' ὀλόκληρη τὴν περίοδο τῆς δραστηριότητός τους, ἀπὸ τὸν Ἄγωνα τῆς Ἀνεξαρτησίας κι' ὕστερα (μὲ ἑξαίρεση ἐν μέρει τοῦ Ἐθνικιστικοῦ Κόμματος) βρισκόταν σαυτὸ πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε Ἐλλειψὴ ἰσορροπίας μεταξὺ ζύμωσης καὶ προπαγάνδας καὶ τὸ ὅποιο, μὲ ἄλλα λόγια, ὀνομάζεται Ἐλλειψὴ ἀρχῶν, καιροσκοπισμός, Ἐλλειψὴ ὀργανικῆς συνέχειας, Ἐλλειψὴ ἰσορροπίας μεταξὺ στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς κ.λ.π. Ἡ κύρια αἰτία τοῦ τέτοιου τρόπου ὑπαρξῆς τῶν κομμάτων θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ λιποψυχία τῶν οικονομικῶν τάξεων, στὴ ζελατινώδη οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωση τῆς χώρας, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐξήγησις εἶναι λίγο μοιρολατρικὴ: πραγματικὰ ἂν εἶν' ἀλήθεια ὅτι τὰ κόμματα δὲν εἶναι παρὰ ἡ ὀνοματολογία τῶν τάξεων εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι τὰ κόμματα δὲν εἶναι μόνο ἡ μηχανικὴ καὶ παθητικὴ ἔκφρασις τῶν ἴδιων τῶν τάξεων, ἀλλὰ ἐπιδρῶν ἐνεργητικὰ πάνω σαυτὲς γιὰ νὰ τὶς ἀναπτύξουν, νὰ τὶς σταθεροποιήσουν νὰ τὶς καθολικοποιήσουν. Αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν συνέβη στὴν Ἰταλία, καὶ ἐκδήλωσις αὐτῆς τῆς «παράλειψης» εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἐλλειψὴ ἰσορροπίας μεταξὺ ζύμωσης καὶ προπαγάνδας ἢ ὅπως ἄλλιῶς θέλετε νὰ τὴν πείτε. Τὸ Κράτος - κυβέρνησις ἔχει μὰ ὀρισμένη εὐθύνη γι' αὐτὴ τὴν κατάστασις τῶν πραγμάτων (μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε εὐθύνη στὸ βαθμὸ πού ἐμπόδισε τὸ δυνάμωμα τοῦ ἴδιου τοῦ Κράτους, δηλ. στὸ βαθμὸ πού ἔδειξε ὅτι τὸ Κράτος - κυβέρνησις, δὲν ἦταν ἔθνικὸς παράγοντας): ἡ κυβέρνησις ἐνέργησε πραγματικὰ σὰν ἓνα «κόμμα», τοποθετήθηκε πάνω ἀπὸ κόμματα ὄχι γιὰ νὰ ἑναρμονίσει τὰ συμφέροντα καὶ τὴ δραστηριότητα στὰ διαρκῆ πλαίσια τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔθνικῶν κρατικῶν συμφε-

ρόντων, αλλά για να τα διαλύσει, να τα αποσπάσει από τις μεγάλες μάζες και να έχει «μια δύναμη ακοιμμάτιστη δειμένη με την κυβέρνηση με πατερναλιστικούς δεσμούς βουναπαρτικού - καισαρικού τύπου»: Έτσι πρέπει να αναλύσουμε τις λεγόμενες **δ ι κ τ α τ ο ρ ί ε ς** των Ντεπρέτις ⁶, Κρίσπι ⁶, Τζιολιότι ⁶, και το κοινοβουλευτικό φαινόμενο του μεταμορφισμού. Τις τάξεις τις εκφράζουν τα κόμματα, τα κόμματα έπεξεργάζονται τους πολιτικούς και κυβερνητικούς παράγοντες, τους ήγέτες της ιδιωτικής κοινωνίας και της πολιτικής κοινωνίας. Σαυτές τις έκδηλώσεις και σαυτές τις λειτουργίες πρέπει να υπάρχει μια κάποια σχέση χρήσιμη και γόνιμη. Δεν μπορεί να υπάρξει έπεξεργασία των ήγετων εκεί όπου λείπει ή θεωρητική δραστηριότητα, εκεί όπου δεν αναζητούνται συστηματικά και δεν μελετούνται οι λόγοι ύπαρξης και ανάπτυξης της εκπροσωπούμενης τάξης. Έτσι προκύπτει στενότητα των πολιτικών και κυβερνητικών ανθρώπων, άθλιότητα της κοινοβουλευτικής ζωής, εύκολια στη διάλυση των κομμάτων μέσω της διαφθοράς και απορρόφησης των λίγων απαραίτητων ανθρώπων. Συνεπώς, άθλιότητα της πνευματικής ζωής, και άθλια φτώχεια της ανώτερης κουλτούρας: αντί πολιτική ιστορία, ισχνή πολυμάθεια· αντί βιβλία και μεγάλα περιοδικά ή καθημερινή έφημερίδα και τὸ βιβλιαράκι· ή καθημερινή ρουτίνα με τους φατριασμούς της και τις προσωπικές συγκρούσεις αντί για σοβαρή πολιτική. Τὰ πανεπιστήμια, όλα τὰ ιδρύματα που καλλιεργούσαν τις πνευματικές και τεχνικές ικανότητες, επειδή δεν διαποτιζόνταν από τη ζωή των κομμάτων, απ' τον ζωντανό ρεαλισμό της εθνικής ζωής, διαμόρφωσαν άπολιτικά εθνικά στελέχη, με νοοτροπία καθαρά ρητορική, όχι εθνική. Έτσι ή γραφειοκρατία αποξενώθηκε από τη χώρα και μέσω των διοικητικών θέσεων έγινε ένα άληθινό πολιτικό κόμμα, τὸ χειρότερο απ' όλα, γιατί ή γραφειοκρατική ιεραρχία υποκαθιστούσε την πνευματική και πολιτική ιεραρχία: ή γραφειοκρατία γίνηκε άκριτως τὸ κρατικο - βουναπαρτικό κόμμα. Συμβουλευτείτε τὰ βιβλία τὰ όποια μετά τὸ 19 κριτικάρουν μιὰ «παρόμοια» (άλλά πολύ πλουσιότερη στη ζωή της «ιδιωτικής κοινωνίας») κατάσταση πραγμάτων στη Γερμανία τὸ

Γουλιέλμου· π.χ. τὸ βιβλίο τοῦ Μάξ Βέμπερ, «Κοινοβούλιο καὶ κυβέρνηση στὴ νέα τάξη τῆς Γερμανίας» πολιτικὴ κριτικὴ τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῆς ζωῆς τῶν κομμάτων». Μετάφραση καὶ πρόλογος τοῦ Ἑνρίκο Ρούτα, σ.σ. XVI—200 (ἡ μετάφραση εἶναι πολὺ ἀτελής καὶ ἀσαφής).

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΙΣΜΟ

Μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε «Βυζαντινισμό» ἢ «σχολαστικισμό» τὴν ἐκφυλιστικὴ τάση νὰ ἐξετάζονται τὰ λεγόμενα θεωρητικὰ ζητήματα ὅταν νὰ εἶχαν μιὰ ἀξία αὐτὰ καθ'αυτὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε καθορισμένη πρακτικὴ. Ἐνα τυπικὸ παράδειγμα βυζαντινισμοῦ εἶναι οἱ λεγόμενες θέσεις τῆς Ρώμης⁷, ὅπου ἐφαρμόζεται στὰ ζητήματα ἢ μαθηματικὴ μέθοδος ὅπως στὴν καθαρὴ οἰκονομία. Μπαίνει τὸ ζήτημα ἐὰν μιὰ θεωρητικὴ ἀλήθεια ποὺ ἀνακαλύφθηκε σὲ ἀντιστοιχία μὲ μιὰ καθορισμένη πρακτικὴ μπορεῖ νὰ γενικευτεῖ καὶ νὰ θεωρηθεῖ καθολικὴ σὲ μιὰ ἱστορικὴ ἐποχῇ. Ἡ ἀπόδειξη τῆς καθολικότητάς της θρίσκειται ἀκριβῶς στὸ ὅτι αὐτὴ γίνεται: 1) Κίνητρο γιὰ νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὴν ἰσχύουσα πραγματικότητα σ' ἓνα περιβάλλον διαφορετικὸ ἀπὸ κείνο ὅπου ἀνακαλύφθηκε ἡ θεωρητικὴ ἀλήθεια, καὶ ἐδῶ θρίσκειται ὁ πρῶτος βαθμὸς γονιμότητας. 2) Ἐχοντας παρακινήσει καὶ βοηθήσει αὐτὴ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς ἰσχύουσας πραγματικότητος ὅταν νὰ ἦταν ἡ ἀρχικὴ τῆς ἔκφρασης. Σ' αὐτὴ τὴν ἐνσωμάτωση θρίσκειται ἡ συγκεκριμένη καθολικότητά της ὄχι ἀπλῶς στὴ λογικὴ καὶ τυπικὴ τῆς συνακολουθία καὶ στὸ ὅτι ἀποτελεῖ χρῆσιμο ὄπλο πολεμικῆς γιὰ νὰ ἀποστομῶνεις τὸν ἀντίπαλο. Τελικὰ, πρέπει πάντα νὰ ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἰδέες δὲν γεννιοῦνται ἀπὸ ἄλλες ἰδέες, ὅτι οἱ φιλοσοφίες δὲν γεννιοῦνται ἀπὸ ἄλλες φιλοσοφίες, ἀλλὰ ὅτι αὐτὲς ἀποτελοῦν μιὰ διαρκῶς ἀνανεωνόμενη ἔκφραση τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἐνότητα τῆς ἱστορίας, αὐτὸ ποὺ οἱ ἰδεαλιστὲς ὀνομάζουν ἐνότητα τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι μιὰ προϋπόθεση, ἀλλὰ ἓνα ἀδιάκοπο προοδευτικὸ γίγνεσθαι. Ἡ ταυτότητα τῆς ἀληθινῆς πραγματικῆ-

τητας καθορίζει την ταυτότητα σκέψης και όχι το αντίστροφο. Έπεται επίσης από δω ότι κάθε αλήθεια που είναι επίσης καθολική και που επίσης μπορεί να εκφραστεί με μίαν άφηρημένη διατύπωση, μαθηματικού τύπου (για τη φυλή των θεωρητικών), χρωστάει την αποτελεσματικότητά της στο ότι έχει εκφραστεί στις διαλέκτους των ιδιαίτερων συγκεκριμένων συνθηκών: Έάν δέν είναι εκφράσιμη σε ιδιαίτερες γλώσσες τότε είναι μιá τυζαντινή και σχολαστική άφαιρεση, καλή για να τέρπει αυτούς που αναμασσούν φράσεις.

ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟΣ, ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Πώς πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την πειθαρχία, αν με την λέξη αυτή έννοούμε μιá συνεχή και διαρκή σχέση μεταξύ καθοδηγητών και καθοδηγούμενων που πραγματώνει μιá συλλογική θέληση; Όχι βέβαια σά μιá παθητική και άδυσάνιστη άποδοχή των έντολών, σά μηχανική εκτέλεση ένδς καθήκοντος (που όμως θα είναι άναγκαίο σε όρισμένες περιπτώσεις, όπως π.χ. στην περίπτωση που μιá ενέργεια αποφασίστηκε και άρχισε ή εκτέλεσή της), αλλά σά μιá συνειδητή και ξεκάθαρη άφομοίωση της κατεύθυνσης που πρέπει να πραγματοποιήθει. Η πειθαρχία ώστόσο δέν έκμηδενίζει την προσωπικότητα, με την οργανική σημασία της λέξης, αλλά περιορίζει την αυθαιρεσία και την άνεύθυνη παρόρμηση, για να μη πούμε για την κενή ματαιοδοξία της άνάδειξης. Αν τό σκεφτούμε, άκόμα και ή αντίληψη του «προορισμού» που χαρακτηρίζει μερικά χριστιανικά ρεύματα, δέν έκμηδενίζει την άποκαλούμενη «ελεύθερη βούληση» με την έννοια του καθολικισμού, άφοι τό άτομο άποδέχεται «με τη θέλησή του», τη θεία βούληση (έτσι θέτει τό ζήτημα ο Μαντζόνι στην Πεντηκωστή), στην όποια, είν' αλήθεια, δε θα μπορούσε νάντισταθει κανείς, αλλά με την όποια συνεργάζεται τουλάχιστο με όλες τις ήθικές του δυνάμεις. Η πειθαρχία ώστόσο δέν έξαφανίζει την προσωπικότητα και την έλευθερία: Τό ζήτημα της «προσωπικότητας και της έ-

λευθερίας» δὲν τίθεται ἐξ' αἰτίας τοῦ γεγονότος τῆς πειθαρχίας, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς «πηγῆς τῆς ἐξουσίας πού διατάζει τὴν πειθαρχία». Ἄν ἡ πηγὴ αὐτὴ εἶναι «δημοκρατικὴ», ἂν δηλαδὴ ἡ ἐξουσία εἶναι μιὰ εἰδικὴ τεχνικὴ λειτουργία καὶ ὄχι μιὰ «αὐθαιρεσία» ἢ μιὰ ἐξωτερικὴ ἐπιβολή, τότε ἡ πειθαρχία εἶναι ἓνα ἀπαραίτητο στοιχεῖο δημοκρατικῆς τάξεως, ἐλευθερίας. Γιὰ εἰδικευμένη τεχνικὴ λειτουργία μποροῦμε νὰ μιλάμε ὅταν ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται σὲ μιὰ ὁμοιογενῆ κοινωνικά (ἢ ἔθνικά) ὁμάδα ὅταν ἀσκεῖται ἀπὸ μιὰ ὁμάδα πάνω σὲ μιὰν ἄλλη, ἡ πειθαρχία θὰ εἶναι αὐτόνομη καὶ ἐλεύθερη γιὰ τὴν πρώτη, ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὴ δεύτερη. Σὲ περίπτωσιν πού ἡ δράσις ἄρχισε ἢ ἀκόμα ἀποφασίστηκε (χωρὶς νὰ ὑπάρξει ὁ ἀναγκαῖος χρόνος νὰ συζητηθεῖ γόνιμα ἢ ἀπόφασις), τότε ἡ πειθαρχία μπορεῖ ἐπίσης νὰ φαίνεται σὰ νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὰ ἔξω καὶ αὐταρχικῆ. Ἄλλὰ τότε ἄλλα στοιχεῖα τῆ δικαιολογοῦν. Εἶναι κοινὴ διαπίστωσις ἂν μιὰ ἀπόφασις ἐν μέρει λαθεμένη μπορεῖ νὰ κάνει λιγότερες ζημιὰς ἀπὸ μιὰν ἀπειθαρχία ἔστω καὶ δικαιολογημένη γιὰ γενικοὺς λόγους, ἐπειδὴ ἀκριβῶς στὶς μικρὰς ζημιὰς ἀπὸ μιὰν ἀπόφασις ἐν μέρει λαθεμένη προστίθενται καὶ οἱ ἄλλες ζημιὰς ἀπὸ τὴν ἀπειθαρχία καὶ ἀπὸ τὴ διπλὴ γραμμὴ (πράγμα πού ἐπαληθεύτηκε συχνὰ στοὺς πολέμους, ὅταν οἱ στρατηγοὶ δὲν εἶχαν ὑπακούσει σὲ διαταγὰς ἐν μέρει λαθεμένες ἢ ἐπικίνδυνες, προκαλῶντας ἔτσι καταστροφὰς χειρότερες καὶ συχνὰ ἀθεράπευτες).

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Μιὰ πλευρὰ τοῦ ζητήματος πού ὑπαινιχθήκαμε ἄλλοῦ⁸. Ἐρασιταχισμὸς καὶ Πειθαρχία, ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ ὀργανωτικοῦ κέντρου μιὰς ὁμάδας, εἶναι ἡ πλευρὰ τῆς «συνέχειας» πού τείνει νὰ δημιουργήσῃ μιὰ «παράδοσι» μὲ τὴν ἐνεργητικὴ φυσικὰ ἔννοια καὶ ὄχι τὴν παθητικὴ: σὰν συνέχεια σὲ διαρκὴ ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ «ἀνάπτυξιν ὀργανικὴν». Τὸ πρόβλημα αὐτὸ περιέχει (ἐν σπέρματι) ὅλο τὸ «νομικὸ πρόβλημα», δηλ. τὸ πρόβλημα νὰ ἐξομοιωῦνται μὲ τὸ πιδ προωθημένο

τμήμα της ομάδας δηλ ή ομάδα: είναι ένα πρόβλημα δια-
 παιδαγωγίσης των μαζών, της «συμμόρφωσής» τους σύμφω-
 να με τις απαιτήσεις του επιδιωκόμενου σκοπού. Αύτη άκρι-
 βώς είναι ή λειτουργία του δικαίου στο κράτος και την κοι-
 νωνία· διά μέσου του «δικαίου» τó κράτος καθιστά «ομοιο-
 γενή» την κυρίαρχη ομάδα και τείνει νά δημιουργήσει ένα
 κοινωνικό κοινωτισμό πού νά είναι χρήσιμος στη γραμμική
 ανάπτυξης της διευθύνουσας ομάδας. Η γενική δραστηριό-
 τητα του δικαίου (πού είναι εύρύτερη από την καθαρά κρα-
 τική και κυβερνητική δραστηριότητα και περιλαμβάνει επί-
 σης την κατευθύντήρια δραστηριότητα της ιδιωτικής κοινω-
 νίας, σ' εκείνες τις ζώνες τις όποιες οι τεχνικοί του δικαίου
 άποκαλούν νομικό άδιάφορο, δηλ. στην ήθική και τά έθιμα
 έν γενεί) χρησιμεύει: για νά καταλαβαίνουμε καλύτερα, συγ-
 κεκριμένα, τó ήθικό πρόβλημα, πού στην πράξη είναι ή άν-
 τιστοιχία «αυθόρμητα και ελεύθερα άποδεκτή» μεταξύ των
 πράξεων και των πεποιθήσεων κάθε άτομου, μεταξύ της συμ-
 περιφοράς κάθε άτομου και των σκοπών πού ή κοινωνία θά-
 ζει σάν αναγκαίους, άντιστοιχία πού είναι καταναγκαστική
 στη σφαίρα του θετικού δικαίου νοουμένου τεχνικά, και εί-
 ναι: αυθόρμητη και ελεύθερη (πιδ στενά ήθική) σ' εκείνες
 τις ζώνες στις όποιες ó «καταναγκασμός» δέν είναι κρατικός
 αλλά της κοινής γνώμης, του ήθικού περιβάλλοντος κ.λ.π. Η
 «νομική» συνέχεια του οργανωτικού κέντρου δέν πρέπει νά
 είναι δυζαντινο - ναπολεόντειου τύπου, δηλαδή σύμφωνη μ'
 ένα κώδικα πού νά νοείται σάν διηνετής, αλλά ρωμαίο - άγ-
 γλοσαξωνικού, δηλ. μιá συνέχεια της όποιας τó ούσιαστικό
 χαρακτηριστικό συνίσταται στη μέθοδο, στον ρεαλισμό, μιá
 συνέχεια πού είναι πάντα προσκολλημένη στη συγκεκριμέ-
 νη ζωή πού θρίσκεται σέ διαρκή εξέλιξη. Αύτη ή οργανική
 συνέχεια άναζητά ένα καλό άρχείο, καλοεξοπλισμένο και εύ-
 κολο στη μεταχείρισή του, στο όποιο όλόκληρη ή δραστηριό-
 τητα του παρελθόντος νά μπορεί νά έπαληθεύεται και νά
 «κρτικάρεται» εύκολα. Οί πιδ ένδιαφέρουσες έκδηλώσεις αύ-
 της της δραστηριότητας δέν είναι τόσο οι «οργανικές άπο-
 φάσεις», όσο οι έπεξηγηματικές και αίτιολογημένες (διαπαι-
 δαγωγητικές) έγκύκλιοι.

Ἐπάρχει ὁ κίνδυνος τῆς «γραφειοκρατικοποίησης» εἰν ἀλήθεια· ἀλλὰ κάθε ὀργανική συνέχεια παρουσιάζει αὐτὸν τὸν κίνδυνον, καὶ πρέπει νὰ ἐπαγρυπνοῦμε. Ὁ κίνδυνος τῆς ἀσυνέχειας, τοῦ ἀπρόβλεπτου, εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερος. Ὁργανο, τὸ «Δελτίο» πού ἔχει τρία κύρια μέρη: 1) ἄρθρα κατεύθυνσης· 2) ἀποφάσεις καὶ ἐγκύκλιες· 3) κριτικὴ τοῦ παρελθόντος, δηλ. συνεχῆ ἐπίκληση τοῦ παρελθόντος γιὰ τὸ παρὸν, γιὰ νὰ δείξουμε τίς διαφοροποιήσεις καὶ τίς διασαφηνίσεις καὶ γιὰ νὰ τίς δικαιολογήσουμε κριτικά.

ΜΕΓΑΛΕΣ ΦΙΛΟΔΟΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΕΣ ΦΙΛΟΔΟΣΙΕΣ

Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πολιτικὴ, δηλ. ἱστορία στὴν πράξη, χωρὶς φιλοδοξίες; Ἡ «φιλοδοξία» ἔχει πάρει μιὰ σημασία ἀσχημὴ καὶ ἀξιοκαταφρόνητη γιὰ δύο βασικοὺς λόγους: 1) γιὰτὶ συγγέεται ἡ φιλοδοξία (ἡ μεγάλη) μὲ τίς μικρὲς φιλοδοξίες· 2) γιὰτὶ ἡ φιλοδοξία πολὺ συχνὰ ὀδηγεῖ στὸν πῖδ ταπεινὸ καιροσκοπισμὸ, στὴν προδοσία τῶν παλαιῶν ἀρχῶν καὶ τῶν παλαιῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν πού εἶχαν δώσει: στὸ φιλόδοξο τοὺς ὄρους γιὰ νὰ περάσει σὲ ὑπηρεσία πῖδ ἐπικερδῆ καὶ γρήγορης ἀπόδοσης. Κατὰ βάση, κι αὐτὸς ὁ δεῦτερος λόγος μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὸν πρῶτο: πρόκειται γιὰ μικρὲς φιλοδοξίες ἐπειδὴ διάζονται καὶ δὲ θέλουν νὰχουν νὰ ὑπερνικήσουν ὑπερβολικὲς δυσκολίες ἢ πολὺ μεγάλες δυσκολίες ἢ νὰ διατρέξουν πολὺ μεγάλους κινδύνους.

Εἶναι στὸ χαρακτήρα κάθε ἀρχηγοῦ νὰ εἶναι φιλόδοξος, δηλαδὴ νὰ ἐπιδιώκει μ' ὄλες του τίς δυνάμεις τὴν ἀσκησὴ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἐνας μὴ φιλόδοξος ἀρχηγὸς δὲν εἶναι ἀρχηγὸς καὶ ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνον στοιχεῖο γιὰ τοὺς ὄπαδούς του: αὐτὸς εἶναι ἀνίκανος ἢ δειλός. Ἄς θυμηθοῦμε τὴ διαβεβαίωση τοῦ Ἄρτουρο Βέλλα: «Τὸ κόμμα μας δὲ θὰ γίνεῖ ποτὲ κυβερνητικὸ κόμμα», δηλ. θὰ εἶναι πάντα κόμμα τῆς ἀντιπολίτευσης: ἀλλὰ τί σημαίνει νὰ προτίθεσαι νὰ μένεις πάντα στὴν ἀντιπολίτευση; Σημαίνει νὰ προετοιμάζεις τίς χειρότερες συμφορὲς γιὰτὶ, ἂν τὸ νὰ εἶσαι στὴν ἀντιπολίτευση εἶναι βολικὸ γιὰ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους, δὲν εἶ-

να «βολικό» (ανάλογα, φυσικά, με τις αντιπολιτευόμενες δυνάμεις και τη φύση τους) για τους ήγέτες της κυβέρνησης, οι όποιοι σ' ένα ορισμένο σημείο οφείλουν να θέσουν το πρόβλημα της συντριβής και του ξεπαστρέματος της αντιπολίτευσης. Η μεγάλη φιλοδοξία, εκτός του ότι είναι αναγκαία για την πάλη, δεν είναι ούτε αξιολογική ούτε ηθικά κάθαρση: όλα εξαρτιούνται από το αν ο φιλόδοξος υψώνεται: αφού έχει προκαλέσει γύρω του την ερήμωση, ή αν η ανάδειξη του καθορίζεται συνειδητά από την εξύψωση ενός δολόκληρου κοινωνικού στρώματος και από το αν ο φιλόδοξος βλέπει ακριβώς τη δική του ανύψωση σε στοιχείο της γενικής εξύψωσης.

Συνήθως βλέπουμε την πάλη των μικρών φιλοδοξιών (των έντελως προσωπικών) κατά της μεγάλης φιλοδοξίας (που είναι αξεχώριστη από το συλλογικό καλό). Αυτές οι παρατηρήσεις για τη φιλοδοξία, μπορούν και πρέπει να συνδεθούν με άλλες πάνω στη λεγόμενη δημαγωγία. «Δημαγωγία» σημαίνει κάμποσα πράγματα: με τη μειωτική της έννοια σημαίνει να μεταχειρίζεσαι τις λαϊκές μάζες, τα πάθη τους τα σοφά εξηγημένα και τροφοδοτημένα, για τους δικούς σου ιδιαίτερους σκοπούς, για τις δικές σου μικροφιλοδοξίες (ή κοινοβουλευτική και εκλογική νοοτροπία προσφέρουν έδαφος για αυτή την ιδιαίτερη μορφή δημαγωγίας, που κορυφώνεται στον καισαρισμό και θοναπαρτισμό με τα λαϊκιστικά τους καθεστώτα). Άλλα αν ο αρχηγός δε θεωρεί τις ανθρώπινες μάζες σαν εργαλείο, εξυπηρετικό, καλό για να πετύχει τους σκοπούς του και μετά να τις παραπετάξει, αλλά αποβλέπει στην επίτευξη οργανικών πολιτικών σκοπών για τους οποίους οι μάζες αυτές είναι ο απαραίτητος ιστορικός πρωταγωνιστής, αν ο αρχηγός αναπτύσσει «συνταγματικό» εποικοδομητικό έργο, τότε έχουμε μια ανώτερη «δημαγωγία»: οι μάζες δε μπορούν παρά να βοηθηθούν να εξυψωθούν με την ανύψωση μεμονωμένων ατόμων και δολόκληρων «πολιτιστικών» στρωμάτων. Ο κακός «δημαγωγός» θεωρεί τον έαυτό του σαν αναντικατάστατο, δημιουργεί γύρω του την ερημιά, συστηματικά εκμηδενίζει και εξαλείφει τους πιθανούς ανταγωνιστές του, θέλει να έρχεται κατ' εὐθεία σε σχέση

μέ τις μάζες (δημοψήφισμα κ.λ.π., μεγάλη ρητορία, έντυπωσιακές ενέργειες, φαντασμαγορικό χορογραφικό σκηνικό: πρόκειται γιαυτόν που ο Μισέλ αποκάλεσε «χαρισματικό ή-γέτη»). Αντίθετα, ο πολιτικός άρχηγός με μεγάλες φιλοδοξίες τείνει να δημιουργήσει ένα ενδιάμεσο στρώμα μεταξύ αυτού και των μαζών, να δημιουργήσει, Ικανούς και δμοιούς του «άνταγωνιστές» για να άνεβάσει τó επίπεδο της Ικανότητας των μαζών, να δημιουργήσει στοιχεία που θά μπορούν να τόν άντικαταστήσουν στην λειτουργία του άρχηγού. Αυτός σκέφτεται σύμφωνα με τά συμφέροντα των μαζών και αυτά άπαιτούν να μη διαλυθεί ο μηχανισμός κατάκτησης και κατοχής της εξουσίας εξαιτίας του θανάτου ή της άνημπορίας του ξεχωριστού άρχηγού ξαναρίχνοντας έτσι τή μάζα στο χάος και στην άρχική άδυναμία. Αν είναι άλήθεια πως κάθε κόμμα είναι κόμμα μιας μόνο τάξης, ο άρχηγός πρέπει να στηρίζεται πάνω σ αυτή και να επεξεργάζεται για αυτήν ένα έπιτελείο και μια δλόκληρη Ιεραρχία: αν ο άρχηγός είναι «χαρισματικής» προέλευσης, όφείλει να άπαρνηθεί την προέλευσή του και να έργαστεί για να καταστήσει όργανική τή λειτουργία της καθοδήγησης, όργανική και με τά χαρακτηριστικά της διάρκειας και της συνέχειας.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ

Η ήγεμονική ή τή διευθυντική πολιτική λειτουργία των κομμάτων μπορεί να εκτιμηθεί από την άνάπτυξη της έσωτερικής ζωής των ίδιων των κομμάτων. Έάν τó κράτος άντιπροσωπεύει τή δύναμη καταναγκασμού και έπιβολής ποινης στους νομικούς διακανονισμούς μιας χώρας, τά κόμματα, άντιπροσωπεύοντας τήν αυθόρμητη συναίνεση μιας έλλιτ στην τέτοια ρύθμιση, που θεωρείται σαν τύπος συλλογικής συμβίωσης στον όποιο πρέπει να εκπαιδευτεί όλη ή μάζα, πρέπει να άποδείχνουν στην Ιδιαίτερη έσωτερική τους ζωή ότι έχουν άφομοιώσει σαν ήθικές άρχές συμπεριφοράς εκείνους τούς κανόνες που μέσα στο Κράτος είναι έννομες ύποχρεώσεις. Στα κόμματα ή άναγκαιότητα έγινε ήδη έλευθερία, και

ἀπ' αὐτὸ γεννιέται ἡ μέγιστη πολιτικὴ ἀξία (δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς διεύθυνσης) τῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας ἐνὸς κόμματος, καὶ συνεπῶς ἡ ἀξία τοῦ κριτηρίου τῆς τέτοιας πειθαρχίας γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς δύναμης γιὰ ἐπέκταση τῶν διαφορῶν κομμάτων. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὰ κόμματα μποροῦν νὰ θεωροῦνται ὡς σχολές τῆς κρατικῆς ζωῆς. Στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῶν κομμάτων: χαρακτήρας (ἀντίσταση στὶς παρωθήσεις τῆς ξεπερασμένης κουλτούρας), ὑπόληψη (ἀκλόνητη θέληση στὴν ὑποστήριξη τοῦ νέου τύπου κουλτούρας καὶ ζωῆς), ἀξιοπρέπεια (συνείδηση ὅτι ἐργαζόμαστε γιὰ ἓνα ἀνώτερο σκοπὸ) κ.λ.π.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Κάθε μέρα ριζώνει περισσότερο ἡ πεποίθηση πῶς ὅπωςδήποτε γιὰ τὶς πρωτοβουλίες μετράει ὁ ἔλεγχος γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς πρωτοβουλίας, ὅτι μέσα καὶ σκοποὶ πρέπει νὰ συμπίπτουν τέλεια (ἂν καὶ αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ νοηθεῖ ὑλικά) καὶ ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ λέει πῶς θέλει κάποιον σκοπὸ μόνον ὅταν εἶναι διαθέσιμα μὲ ἀκρίβεια, ἐπιμέλεια, καὶ σχολαστικὴ λεπτομέρεια τὰ ἀπαραίτητα, ἐπαρκῆ καὶ ἀναγκαῖα μέσα (οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο, οὔτε δῶθε οὔτε κεῖθε ἀπὸ τὸ στόχο). Ἐπίσης ριζωμένη πεποίθηση εἶναι ὅτι ἀφοῦ οἱ ἰδέες διαδίδονται καὶ πραγματοποιοῦνται ἱστορικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καλῆς θέλησης, ἡ μελέτη τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐπιλογή τους, ὁ ἔλεγχος τῶν πράξεών τους εἶναι ἄλλο τόσο ἀναγκαῖα ὅσο καὶ ἡ μελέτη τῶν ἰδεῶν κ.λ.π. Γιαὐτὸ κάθε διάκριση ἀνάμεσα στὴ διεύθυνση καὶ τὴν ὀργάνωση (καὶ μέσα στὴ διαδικασία τῆς ὀργάνωσης συμπεριλαμβάνεται «ἡ ἐπαλήθευση ἢ ὁ ἔλεγχος»): δείχνει μιὰ ἀπόκλιση καὶ συχνὰ προδοσία.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΕΧΤΑΡΙΣΜΟΥ

Μιά ἀπὸ τὶς πιὸ τυπικὲς ἐκδηλώσεις σεχταριστικῆς σχέ-

ψης (σεχταριστική σκέψη είναι εκείνη που δεν κατορθώνει να βλέπει ότι το πολιτικό κόμμα δεν είναι μόνο ή τεχνική οργάνωση του ίδιου του κόμματος, αλλά όλο το ενεργητικό κοινωνικό μπλόκ του οποίου το κόμμα είναι ο οδηγός, γιατί είναι ή αναγκαία έκφρασή του) είναι εκείνη σύμφωνα με την οποία υποστηρίζεται ότι μπορούν να γίνουν οποιαδήποτε στιγμή ορισμένα πράγματα ακόμα και όταν ή «πολιτικοστρατιωτική κατάσταση» έχει αλλάξει. Ο Τίζιο⁹ βγάζει μιὰ φωνή και όλοι χειροκροτούν και ένθουσιάζονται: Την επομένη, οι ίδιοι άνθρωποι που χειροκρότησαν κι' ένθουσιάζτηκαν όταν άκουνε την ίδια φωνή, προσποιούνται πως δεν άκουνε, αλλάζουν δρόμο κ.λ.π. Την τρίτη ήμέρα οι ίδιοι άνθρωποι κατηγορούν τον Τίζιο, τον έξευτελίζουν κι' ακόμα τον δέρνουν ή τον καταγγέλλουν. Ο Τίζιο δεν καταλαβαίνει τίποτα απ' όλα αυτά. Άλλά ο Γάιος που καθοδηγεί τον Τίζιο τον κατηγορεί γιατί δεν φώναξε καλά ή ότι είναι δειλός ή αδύξιος κ.λ.π. Ο Γάιος είναι πεπεισμένος ότι αυτή ή φωνή, έπεξεργασμένη με την έξαιρετη θεωρητική του ικανότητα πρέπει πάντα να ένθουσιάζει και να παρασύρει, γιατί στη μυστική συνεδρίασή του, πραγματικά οι παρόντες προσποιούνται ακόμα πως ένθουσιάζονται κ.λ.π. Θα ήταν ένδιαφέρον να περιγραφεί ή ψυχική κατάσταση της έκπληξης και ακόμα της αγανάκτησης του πρώτου γάλλου που είδε να επαναστατεί ο οικεικός λαός των Έσπερινών.

ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΕΛΙΓΜΩΝ (ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑ ΜΕΤΩΠΙΟ ΕΠΙΘΕΣΗ) ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΘΕΣΣΩΝ ΕΠΙΣΗΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Μου φαίνεται ότι αυτό είναι το σημαντικότερο πρόβλημα πολιτικής θεωρίας που έβαλε ή μεταπολεμική περίοδος και που είναι το δυσκολότερο να λυθεί σωστά. Αυτό συνδέεται με τα προβλήματα που ανακίνησε ο Μπρονστάιν¹⁰, ο οποίος κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο μπορεί να θεωρηθεί σαν ο πολιτικός θεωρητικός της κατά μέτωπο επίθεσης σε μιὰ περίοδο που κάτι τέτοιο μόνο ήττες μπορεί να επιφέρει. Μο-

νάχα Εμμеса (δχι άπευθείας) συνδέεται τὸ πέρασμα αὐτὸ στὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη μὲ αὐτὸ πού ἔγινε στὸ στρατιωτικὸ πεδίο, παρόλο πού ὑπάρχει ἀσφαλῶς μιὰ σύνδεση καὶ μάλιστα οὐσιαστικὴ. Ὁ πόλεμος θέσεων ἀπαιτεῖ ὑπέρμετρες θυσίες ἀπὸ τεράστιες μάζες πληθυσμοῦ. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ πρωτοφανὴς συγκέντρωση τῆς ἡγεμονίας καὶ ἐπομένως μιὰ μορφή διακυβέρνησης περισσότερο «ἐπαιδαγωγική» πού νὰ ἀναλαβαίνει πῶς ἀνοιχτὰ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων καὶ νὰ ὀργανώνει ἀκατάπαυστα τὸ «ἀδύνατο» τῆς ἐσωτερικῆς διάλυσης: Ἐλεγχοὶ κάθε εἶδους, πολιτικοί, διοικητικοί, κ.λ.π., ἐνίσχυση τῶν ἡγεμονικῶν «θέσεων» τῆς κυρίαρχης ομάδας κ.λ.π. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι ἔχουμε μπῆ σὲ μιὰ ἀποκορυφωμένη φάση τῆς πολιτικο-ἱστορικῆς κατάρτασης, ἐφ' ὅσον στὴν πολιτικὴ «πόλεμος θέσεων», σημαίνει, ἔτσι καὶ κερδίσσεις, κερδίζεις τελειωτικά. Στὴν πολιτικὴ δηλ. διατηρεῖται ὁ πόλεμος τῶν κινήσεων, ὅσο πρόκειται γιὰ τὴν κατάκτηση ὄχι ἀποφασιστικῶν θέσεων καὶ ἐπομένως δὲν κινητοποιοῦνται ὅλοι οἱ πόροι τῆς ἡγεμονίας τοῦ κράτους· ἀλλὰ ὅταν γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο οἱ θέσεις αὐτὲς ἔχουν χάσει τὴν ἀξία τους καὶ μόνο οἱ ἀποφασιστικὲς ἔχουν σημασία, τότε περνᾶμε στὸν πόλεμο πολιορκίας πού εἶναι πεισματικὸς, δύσκολος καὶ γιὰ τὸν ὅποιο ἀπαιτοῦνται ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες ὑπομονῆς καὶ ἐφευρετικοῦ πνεύματος. Στὴν πολιτικὴ ἢ πολιορκία εἶναι ἀμοιβαία, παρὰ τὰ φαινόμενα, καὶ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι ὁ κυρίαρχος πρέπει νὰ κάνει ἐπίδειξη ὄλων τῶν δυνατοτήτων του δείχνει πόσο ὑπολογίζει τὸν ἀντίπαλο.

Μιὰ ἀντίσταση πού παρατείνεται γιὰ πολὺ σὲ μιὰ περικυκλωμένη θέση, φέρνει αὐτὴ καθεαυτὴ τὴν ἀποθάρρυνση. Συνεπάγεται θάσανα, κόπους, στέρηση ἀνάπαυσης, ἀρρώστειες καὶ τὴ συνεχῆ παρουσία ὄχι πιά τοῦ ἔντονου κινδύνου πού ἀτσαλώνει, ἀλλὰ τοῦ χρόνιου κινδύνου πού «καταβάλλει» (Καρλ Μάρξ Ἀνατολικὸ ζήτημα ἄρθρο τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1855).

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Τακτική τῶν μεγάλων μαζῶν καὶ ἄμεση τακτική τῶν μικρῶν ομάδων. Ξαναρχόμαστε στὴ συζήτηση γιὰ τὸν πόλεμο θέσεων καὶ γιὰ τὸ κίνημα στὸ βαθμὸ πού τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀντανακλάται στὴν ψυχολογία τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν (στρατηγῶν) καὶ τῶν κατωτέρων. Ἐπίσης εἶναι (ἐάν μποροῦμε νὰ πούμε ἔτσι) τὸ σημεῖο σύνδεσης ἀνάμεσα στὴ στρατηγική καὶ τὴν τακτική, τόσο στὴν πολιτική ὅσο καὶ στὴ στρατιωτική τέχνη. Τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα (ἐπίσης ὡς συστατικά τεράστιων μαζῶν) καταλήγουν νὰ κατανοοῦν τὸν πόλεμο ἐνστικτωδῶς, ὡς «πόλεμο παρτιζάνων» ἢ ὡς «πόλεμο γαριβαλδινῶ» (ὁ ὅποιος εἶναι μιὰ ἀνώτερη πλευρὰ τοῦ «πολέμου τῶν παρτιζάνων»). Στὴν πολιτική, τὸ σφάλμα διαπράττεται ἐξαιτίας μιᾶς ἀνακριβοῦς ἀντίληψης γιὰ τὸ τί εἶναι τὸ Κράτος (μὲ τὴν δλοκληρωμένη σημασία: δικτατορία σὺν ἡγεμονία), στὸν πόλεμο κάνουν ἕνα παρόμοιο σφάλμα, πού τὸ μεταφέρουν στὸ ἐχθρικό στρατόπεδο (δὲν κατανοοῦν ὄχι μόνο τὸ δικό τους κράτος, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ ἐχθρικό). Τὸ σφάλμα καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση συνδέεται μὲ τὸν ἀτομικὸ κοντοφθαλμισμὸ, τῆς κοινότητος, τῆς περιοχῆς, πού καταλήγει στὴν ὑποτίμηση τοῦ ἀντιπάλου καὶ τῆς μαχητικῆς του ὀργάνωσης.

Ο ΛΙΠΟΤΑΚΤΗΣ

Παρατηρεῖται συχνὰ ὡς μιὰ ἀνακολουθία καὶ σύμπτωμα τοῦ ὅτι ἡ πολιτική ἀπὸ μόνη τῆς διαφθείρει τίς ψυχές, τὸ γεγονός ὅτι μετὰ ἀπὸ μιὰ διάσπαση «ἀνακαλύπτουν» ἐναντία στὸν λιποτάκτη ἢ τὸν προδότη ἕνα πλῆθος κακῆς πράξεις πού πρῶτα φαινόταν ὅτι τίς ἀγνοοῦσαν. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι ἀπλό. Κατὰ πρῶτο λόγο ἡ διάσπαση συνήθως εἶναι μιὰ μακρόχρονη διαδικασία, τῆς ὁποίας μόνο ἡ τελευταία πράξη ἀποκαλύπτεται στὸ κοινό: σ' αὐτὴ τὴν «ἀνάκριση» συγκεντρῶνονται ὅλα τὰ ἀρνητικὰ γεγονότα καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ζητιέται νὰ ἀποδοθεῖ τὸ ἄδικο στὸν «λιποτά-

κτη» δηλαδή προσποιείται κανείς ότι είναι «μεγαλόψυχος» για να δείξει ότι η ρήξη ήταν αναγκαία και αναπόφευκτη. Φαίνεται ότι αυτό είναι αρκετά κατανοητό από πολιτική άποψη. Μάλιστα δείχνει ότι το να ανήκει κανείς σ' ένα κόμμα θεωρείται σημαντικό και παίρνει κανείς την τελευταία του απόφαση μόνο όταν έχει υπολογίσει τα πάντα. Το ότι η άπαριθμηση των «γεγονότων» είναι εύκολη «έκ των υστέρων» είναι λοιπόν φανερό: αυτό δεν είναι παρά η γνωστοποίηση μιας διαδικασίας που διαρκούσε ήδη από καιρό χωρίς να είναι δημόσια γνωστή. Κατά δεύτερο λόγο, επίσης είναι σαφές ότι ένα δλόκληρο σύνολο παρασιμένων γεγονότων μπορεί να φωτιστεί έξ αιτίας ενός τελευταίου γεγονότος κατά τρόπο που να μην επιδέχεται αμφισβήτηση. Ο Τίζιο συχνάζει καθημερινά σ' ένα σπίτι: τίποτα το αξιόλογο έως ότου γίνεται γνωστό, για παράδειγμα, ότι αυτό το σπίτι είναι άντρο κατασκοπείας και ο Τίζιο κατάσκοπος. Πραγματικά όποιος είχε παρατηρήσει όλες τις φορές που ο Τίζιο πήγε σ' αυτό το σπίτι, μπορεί να άπαριθμήσει πόσες φορές συναντήθηκε συνειδητά με τους κατασκόπους χωρίς να προκαλέσει έκπληξη σε κανένα.

ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Εάν ζητήσουμε από τον Τίζιο που δεν έχει μελετήσει ποτέ τα κινέζικα και γνωρίζει καλά μόνο τη διάλεκτο της έπαρχίας του να μεταφράσει ένα κινέζικο κείμενο, αυτός πολύ λογικά θα άπορήσει, θα πάρει την έρώτηση σ' άστεια και, εάν επιμεινουμε, θα πιστέψει ότι τον κοροϊδεύουμε, θα προσβληθεί και θα όργισθεί. Έν τούτοις, ο ίδιος ο Τίζιο, χωρίς καν να παρακινήθει, θα πιστεύει ότι δικαιούται να μιλάει για μια σειρά ζητήματα τα όποια γνωρίζει όσο και τα κινέζικα, για τα όποια άγνωστ' την τεχνική όρολογία, την ιστορική θέση, την σύνδεσή τους με τ' άλλα ζητήματα, καμιά φορά και τα ίδια τα θεμελιώδη διακριτικά τους στοιχεία. Για τα κινέζικα τουλάχιστο γνωρίζει ότι είναι μια γλώσσα ενός όρισμένου λαού που κατοικεί σ' ένα καθορισμένο σημείο της

ύδρογείου: γιά κείνα τά ζητήματα άγνοεί τήν τοπογραφία τών ιδεών και τά όρια πού τήν προσδιορίζουν.

Στόν δεύτερο τόμο τών 'Απομνημονευμάτων του (γαλλική έκδ. σελ. 233) ό W. Steed διηγείται πώς στις 30 'Οκτώβρη 1918 ό δόκτορ Κραμάρ, άρχηγός του κόμματος τών νέων - Τσέχων, πού φυλακίστηκε και καταδικάστηκε σέ θάνατο στην Αύστρία, συναντήθηκε στην Γενεύη μέ τόν Μπένες. Οί δυό τους κατέβαλαν μεγάλη προσπάθεια γιά νά «συνεννοηθοϋν». 'Από τό 1915 ό Μπένες είχε ζήσει και έργαστει στις χώρες της ANTANT και είχε άφομοιώσει τόν τρόπο σκέψης τους, ενώ ό Κραμάρ παραμένοντας στην Αύστρία, είχε δεχτει τό μεγαλύτερο μέρος τών έντυπώσεών του γιά τόν πόλεμο μέσα από τή Γερμανική Αύστριακή κουλτούρα και προπαγάνδα. «Σιγά - σιγά όσο διαρκούσε ή συνομιλία ό Μπένες καταλάβαινε τί χάσμα ύπήρχε στόν τρόπο πού έβλεπαν τόν πόλεμο τών συμμάχων και της Κεντρικής Ευρώπης. Μού ανέφερε τις έντυπώσεις του άπ' τήν επιστροφή του στό Παρίσι και έγώ κατάλαβα ότι άν ή διαφορά σκέψης μπορούσε νά είναι τόσο μεγάλη ανάμεσα σέ δυό Τσέχους στρατιώτες, τόσο πιδό μεγάλη έπρεπε νά είναι ανάμεσα στους συμμάχους και τους Γερμανικούς λαούς, τόσο μεγάλη, αλήθεια, ώστε νά αποκλείεται κάθε δυνατότητα συνεννόησης ανάμεσά τους, έφ' όσον δέν σχηματιζόταν ένα λεξιλόγιο ή ένα σύνολο κοινών σκέψεων».

Γι' αυτό ό Steed προτείνει στό Northcliffe νά άναμορφώσει τήν ύπηρεσία προπαγάνδας και νά τήν άφιερώσει σ' αυτό τό σκοπό: νά δημιουργήσει δηλ. τή δυνατότητα ώστε νά κατανοήσουν οι Γερμανοί αυτό πού συνέβη και τήν αίτία του, κατά τρόπο, γιά νά πούμε έτσι, πού νά «άπογοητεύσουν» τό Γερμανικό λαό και νά τόν κάνουν νά δεχτει σαν άναγκαία τήν ειρήνη πού είχαν προτείνει οι σύμμαχοι. Όπως φαίνεται, πρόκειται γιά δυό τάξεις γεγονότων και παρατηρήσεων: 1) ότι άνθρωποι τών όποιων ή σκέψη ήταν βασικά ταυτόσημη, άφού είχαν ζήσει άποκομμένοι και σέ συνθήκες ζωής τόσο διαφορετικές, κατορθώνουν νά συνεννοηθοϋν μέ μεγάλο κόπο, έτσι ώστε νά προκύπτει άνάγκη μιας περιόδου κοινής έργασίας, άναγκαίας γιά νά συγχρονισθοϋν πάλι στην ίδια

διαπασόν. Ἄν δὲν κατανοεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴν ἀνάγκη, διατρέχει τὸν συνηθισμένο κίνδυνον νὰ ἀνοίγει πολεμικὴ χωρὶς σκοπὸ, σὲ ζητήματα «λεξιλογίου», ἐνῶ θὰ χρειαζόταν νὰ κάνει κάτι ἐντελῶς διαφορετικόν. Αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ἀρχὴν ὅτι σὲ κάθε κίνημα ὁ βαθμὸς τῆς προσωπικῆς προετοιμασίας δὲν πρέπει νὰ νοεῖται ἀφηρημένα (σὺν γεγονόσιν ἐξωτερικὰ πολιτιστικόν, πολιτιστικῆς ἀνύψωσης), ἀλλὰ σὺν προετοιμασίας «σύμπνοιας» καὶ συστοιχίας, κατὰ τρόπον ὥστε προσωπικὰ καὶ συνολικὰ νὰ ὑπάρχει ταυτότητα στὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἔτσι εὐχέρεια κατανόησης γιὰ ἀπὸ κοινοῦ δράση μὲ ταχύτητα. 2) Ὅτι ὄχι μόνον δυὸ ἐχθρικὰ στρατόπεδα δὲν θὰ κατανοοῦνται πιά μεταξύ τους ἐπὶ πολὺ καιρὸ μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα, ἀλλὰ δὲν θὰ κατανοοῦνται οὔτε καὶ τὰ συγγενικὰ στοιχεῖα ποῦ ὑπάρχουν στὰ δυὸ στρατόπεδα σὺν μάζᾳ καὶ τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν ἀγῶνα θὰ πρεπε νὰ ἀναχωνευθοῦν γρήγορα. Ὅτι δὲν πρέπει νὰ νομίζουμε πῶς ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ συγγένεια ὅτι καὶ ἡ ἐπανένωση θὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτόματα, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ προετοιμασθεῖ μὲ δουλειὰ μακρόπνοη σ' ὀλόκληρην τὴν ἔκτασιν, δηλ. σ' ὀλόκληρον τὸ χωρὸ τῆς κουλτούρας καὶ ὄχι ἀφηρημένα, δηλ. ξεκινῶντας ἀπὸ γενικὰς ἀρχὰς πάντα ἰσχύουσας, ἀλλὰ συγκεκριμένα μὲ βάση τὴν πείρα τοῦ ἀμεσοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ ἀμεσοῦ παρόντος ἀπ' ὅπου οἱ ἀρχὰς πρέπει νὰ φαίνονται ὅτι ξεπηδοῦν σὺν σιδερένια ἀναγκαιότητα καὶ ὄχι σὺν a priori.

ΣΥΝΔΙΚΑΤΟ ΚΑΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ

Δυσκολία ποῦ συναντοῦν οἱ θεωρητικοὶ τοῦ συντεχνισμοῦ νὰ προσδιορίσουν τὸ συνδικαλιστικὸν γεγονός (ὀργάνωσιν κατηγοριῶν) καὶ ἀνόητος ἀγῶνας ἀνάμεσα στοὺς παραδοσιακοὺς συνδικαλιστὰς (γιὰ παράδειγμα, Ε. Ροσσόνι) καὶ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ συντεχνισμοῦ τῆς νέας νοοτροπίας (γιὰ παράδειγμα, ὁ Γκιουζέππε Μποττάι καὶ ὁ Οὐγκο Σπιρίτο). Στὴν πραγματικότητα, ὁ Ροσσόνι δὲ καταφέρνει νὰ ξεπεράσῃ τὴν καλιὰ ἀντίληψιν τοῦ τυπικοῦ καὶ ἀφηρημένου συνδικαλισμοῦ, ἀλλὰ ὅμως εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι οὔτε καὶ ὁ Μποττάι καὶ

ὁ Σπιρίτο καταφέρνουν νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ ξεπεράσουν τὴν ἀνάγκη ποὺ ἐπίσης χοντροκοιμένα καὶ ἀνόητα ἀντιπροσωπεύει ὁ Ροσσόνι. Ἐξ ἄλλου, οὔτε καὶ ὁ Μποττάι καὶ ὁ Σπιρίτο συμφωνοῦν. Ὁ Μποττάι ὑποστηρίζει ὅτι τὸ συνδικάτο εἶναι ἕνας ἀναγκαῖος θεσμὸς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὴ συντεχνία, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ προσδιορίσει τί πρέπει νὰ εἶναι καὶ ποιά λειτουργία πρέπει νὰ ἔχει τὸ συνδικάτο. Ὁ Σπιρίτο, ἀντίθετα, μὲ μιὰ τυπικὴ ἀλληλουχία, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ συνδικάτο πρέπει νὰ ἀπορροφηθεῖ μέσα στὴ συντεχνία, ἀλλὰ σαυτὴν τὴν ἀπορρόφηση δὲ φαίνεται ποιά νέα καθήκοντα καὶ ποιὲς καινούργιες μορφές πρέπει νὰ ξεπηδήσουν. Ὁ Σπιρίτο σὲ δύο γραφτὰ γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Μποττάι (τὸ ἔθνικὸ συμβούλιο τῶν συντεχνιῶν, *Mondatori*, Μιλάνο 1932, σελ. ΧΙ—427), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο δημοσιεύτηκε στὸ «Λεονάρδο» τοῦ Μάρτη τοῦ 1933 (ὁ φασισμὸς στὴ συντεχνιακὴ του φάση) καὶ τὸ δεύτερο στὸ «Italia Letteraria» τῆς 26 Μάρτη 1933 (προέλευση καὶ μέλλον τῆς φασιστικῆς συντεχνίας) ὑπαινίσσεται τὴ διαφωνία του μὲ τὸν Μποττάι. Γράφει ὁ Σπιρίτο σαυτὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο: «Γιὰ τὸ ποιὲς προοπτικὲς θέλει νὰ μιλάει ὁ Μποττάι, φαίνεται ἀπὸ κείνο ποὺ παρατηρεῖ στὸ ἴδιο ἄρθρο (ἄρθρο στὸ «Spettacolo Italiano» τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1930) γιὰ τὴ σχέση μεταξύ συνδικαλισμοῦ καὶ συντεχνιακῆς ἀντίληψης καὶ μεταξύ συνδικάτων καὶ συντεχνιῶν καὶ ἀκόμα μεταξύ ἔθνικῶν συντεχνιῶν καὶ συντεχνιῶν κατηγορίας. Σ' ἕνα σημείωμα ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν «Λεονάρδο» ἔχω ἤδη ὑπαινιχθεῖ τὴν τολμηρὴ στάση ποὺ πῆρε ὁ Μποττάι ἐναντία σὲ κάθε προσπάθεια γιὰ ἕνα ὀλοκληρωτικὸ συντεχνισμὸ ποὺ ἀπορροφάει μέσα του τὸν συνδικαλισμὸ. Ἐντούτοις, σκέφτομαι ὅτι ἡ σύλληψη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς παραπέρα ἐξέλιξης τοῦ κορπορατιδισμού ποὺ εἶναι μέσα στὴν ἴδια τὴ λογικὴ ὀλόκληρης τῆς σκέψης του καὶ τῆς πολιτικῆς του δράσης καταλήγει νὰ προσδίνει πραγματικὴ ὑπόσταση καὶ συγκεκριμένη ἐπικύρωση στὴ συντεχνία. Ἐὰν ἡ συντεχνία κοπιάζει ἀκόμα νὰ βρεῖ αὐτὸν τὸν πλοῦτο ποὺ ἀναμφίβολα τοῦ ἐπιφυλάσσεται, εἶναι μόνον γιὰτὶ δὲν κατορθώνει νὰ ξανααπορροφήσει μέσα τῆς τὸ συνδικάτο, μὲ τὸ ὁποῖο ἐφάπτεται καὶ πρὸς τὸ ὁποῖο σὲ μεγάλο βαθμὸ

είναι ξένη. Ὁ κρατικός συνδικαλισμός ἔχει σημειώσει τὸ πρῶτο βήμα πρὸς τὸν συντεχνισμό. Σήμερα χρειάζεται νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα τοῦ ὀριστικοῦ ξεπεράσματος μᾶς κοινωνικῆς μορφῆς ποῦ ἀκόμα εἶναι πολὺ δεμένη μὲ τὸ παρελθὸν καὶ ἢ ὅποια γιὰ τὸ τὸ λόγο περιορίζει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πρωτοτυπία τοῦ φασισμού. Ὁ Συνδικαλισμός εἶναι ἔκφραση τῆς ταξικῆς θεωρίας. Μὲ τὸν κρατικὸ συνδικαλισμὸ οἱ τάξεις μπαίνουν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ ὀδηγοῦνται σὲ μᾶ περισσότερο πνευματικὴ συνεργασία, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴ συντεχνία θὰ ξεπεραστεῖ στὰ σοβαρὰ ἢ ταξικὴ ἀντίληψη καὶ μαύτῃ ἢ ἀρχὴ τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ (φιλελευθερισμός) καὶ τοῦ ὀλιστικοῦ ἀγῶνα (σοσιαλισμός). Ἔτσι ἢ συντεχνία θὰ πλουτιστεῖ μὲ δλόκληρη τὴ ζωὴ τοῦ συνδικάτου καὶ ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὴ λειτουργία νὰ συνθέτει τὸν δυισμό ποῦ εἶναι σύμφυτος μὲ τὸν συνδικαλιστικὸ ὀργανισμό, θὰ μπορέσει νὰ λειτουργήσῃ χωρὶς περιορισμοὺς στὴν οἰκοδόμησι τῆς καινούργιας οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς».

Εἶναι φανεροὶ οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μποττάι δὲ δέχεται τὴ θέση τοῦ Σπιρίτο, λόγοι πολιτικοὶ καὶ οικονομικοί, ὅπως ἐπίσης εἶναι φανερὸ ὅτι ἢ οἰκοδόμησι τοῦ Σπιρίτο εἶναι μᾶ ὄχι πολὺ λαμπρὴ καὶ γόνιμη οὐτοπία τοῦ διβλίου. Ὅμως εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονίσουμε ὅτι στ' ἀλήθεια δὲν γίνεται κατανοητὸ οὔτε τί ἐννοεῖ ὁ Σπιρίτο μὲ τοὺς ὄρους συνδικάτο καὶ κατηγορία καὶ πῶς παρουσιάζεται νὰ μὴ γνωρίζει τὴ σχετικὴ φιλολογία. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τοῦ θυμίσει τίς λογομαχίες γιὰ τὴν ὀργάνωσι μὲ βάση τὸ ἐργαστάσιο (διομηχανικοῦ τύπου) σ' ἀντίθεσι μὲ τὴν ὀργάνωσι μὲ βάση τὴν κατηγορία. Ἡ διαφορετικὴ σημασία ποῦ εἶχε πάρει ἢ λέξη «κατηγορία» (ἀπὸ τὸ ἀπλὸ ἐπάγγελμα, γιὰ παράδειγμα, τοῦ τορναδόρου, μέχρι ἐκεῖνο τοῦ ἐργάτη μεταλλωρύχου, κ.λ.π.), καὶ ἢ ἴδια ἢ συζήτησι, μολονότι ἦταν μᾶ πρόδοσι ἢ συγχώνευσι ὄλων τῶν στοιχείων μᾶς διομηχανίας σ' ἓνα μοναδικὸ ἐνιαῖο συνδικάτο, ἐὰν ὡστόσο δὲν θὰ ἦταν ἀναγκαῖο, γιὰ λόγους τεχνικο-ἐπαγγελματικούς (ἀνάπτυξι τῶν μορφῶν ἐργασίας, τῶν ἐργαλείων κ. λ.π.), νὰ διατηρήσουν ἓνα ἴχνος ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσις,

ἐφ' ὅσον τὸ ἐπάγγελμα τεχνικά εἶναι ἀνεξάρτητο καὶ ξεχωρίζει.

Πάντως, πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴ θεμελιακὴ ὀρθότητα τῆς διαίσθησης τοῦ Σπιρίτο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ἀφοῦ δέχεται ὅτι ἡ ταξικὴ ἀντίληψη ξεπερνιέται ἀπὸ τὸν συντεχνισμό καὶ ἀπὸ μιὰ ὁποιαδήποτε μορφή προγραμματισμένης καὶ διευθυνομένης οἰκονομίας, οἱ παλιές συνδικαλιστικὲς φόρμες ποὺ γεννήθηκαν στὸ πεδίο τοῦ ταξισμοῦ, πρέπει νὰ ἐκσυγχρονιστοῦν, πράγμα ποὺ θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ σημαίνει ἀπορρόφηση ἀπὸ τὴ συντεχνία· ἀπ' αὐτὸ συνάγεται ὅτι ἡ ἀντίσταση τοῦ παλιοῦ τυπικοῦ καὶ ἀφηρημένου συνδικαλισμοῦ εἶναι μιὰ μορφή πραγματικῆς κριτικῆς στὶς διαβεβαιώσεις ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν μόνο στὰ χαρτιά. Δηλαδή ὁ ἀφηρημένος καὶ τυπικὸς συνδικαλισμὸς εἶναι μόνο μιὰ μορφή φειχισμοῦ καὶ δεισιδαιμονίας; Στὸ στοιχείο σ υ ν δ ι κ α ι σ μ ο ῦ, ἐπικρατεῖ ἀκόμα ὁ μισθωτὸς, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ὁ κυνηγὸς τοῦ κέρδους, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἢ πραγματικὰ τὸ παραγωγικὸ γεγονός ἔχει ξεπεράσει τὸ γεγονός τῆς διανομῆς τοῦ βιομηχανικοῦ εἰσοδήματος ἀνάμεσα στὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς; Ἐφ' ὅσον ὁ ἐργάτης, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ὁ βιομηχανικός, ἀπὸ τὸ ἄλλο, θὰ πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνται γιὰ τὸ μισθὸ καὶ τὸ κέρδος ἀντίστοιχα, εἶναι φανερό ὅτι ὁ παλιοῦ τύπου συνδικαλισμὸς δὲν ἔχει ξεπεραστεῖ καὶ δὲ μπορεῖ νὰ ἀπορροφηθεῖ σὲ ἄλλους θεσμούς. Τὸ ἐπιστημονικὸ σφάλμα τοῦ Σπιρίτο εἶναι ὅτι δὲν ἐξετάζει συγκεκριμένα αὐτὰ τὰ προβλήματα, ἀλλὰ τὰ παρουσιάζει μὲ τὴν τυπικὴ καὶ ἀποδεικτικὴ τους πλευρά, χωρὶς τίς ἀναγκαῖες διακρίσεις καὶ τίς ἀναπόφευκτες μεταβατικὰς φάσεις: Ἄπ' αὐτὸ προκύπτει ἴσως ὄχι μόνο ἡ ἀντίθεσή του μὲ τὸν Ροσσόνι ἀλλ' ἐπίσης καὶ μὲ τὸν Μποττάι, τοῦ ὁποίου τὸ πολιτικὸ αἰσθητήριον δὲ μπορεῖ νὰ μὴ συλλαμβάνει αὐτὲς τίς ἀνάγκες. Ἐὰν ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς παραγωγῆς καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴ διανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, εἶναι φανερό ὅτι τὸ συνδικαλιστικὸ πεδίο πρέπει νὰλλάξει ἐντελῶς. Σ' ἓνα ἐργοστάσιο αὐτοκινήτων μιὰς ὀρισμένης ἔκτασης, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς μηχανικοὺς ἐργάτες, δουλεύει ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς ἐργατῶν ἄλλων

«κατηγοριών»: χτίστες, ηλεκτρολόγοι, στρωματοποιοί, καρτοσήρες, δερματάδες, γυαλάδες, κ.λ.π. Αυτοί οι εργάτες σε ποιά συνδικάτο θά πρέπει νά ανήκουν από την άποψη της παραγωγής; Φυσικά στό μεταλλουργικό συνδικάτο ή ακόμα καλύτερα, στό συνδικάτο τών αυτοκινητών, γιατί ή δουλειά τους είναι αναγκαία γιά την κατασκευή του αυτοκινητού. Δηλαδή σε κάθε παραγωγικό σύνολο, όλοι οι επαγγελματίες αναφέρονται στην κατασκευή του κύριου αντικειμένου γιά τό όποιο έχει ειδικευτεί τό σύνολο. Άλλά όταν ή βάση είναι ό μισθός, είναι φανερό ότι οι χτίστες θά πρέπει νά ένωθούν μέ τούς χτίστες, κ.λ.π., γιά νά ρυθμίζουν την άγορά της εργασίας, κ.λ.π. Άπό τό άλλο μέρος, όταν αναγνωριστεί ή ανάγκη ότι όλοι οι τεχνίτες μας παραγωγικής επιχείρησης ένώνονται μέσω της παραγωγής, γύρω από τό ίδιο προϊόν, χρειάζεται νά πάρουμε υπόψη μας ότι κάθε τεχνίτης είναι ένα τεχνικό γεγονός σε συνεχή εξέλιξη και ότι γι'αυτή την εξέλιξη χρειάζεται νά υπάρχει ένα όργανο πού νά ρυθμίζει, νά διαδίδει και νά εννοεί τις προοδευτικές ανακαίνισεις. Μπορεί νά αναγνωρίσει κανείς ότι στην σημερινή μεγάλη όρθολογική επιχείρηση, οι παλιές ικανότητες του τεχνίτη όλο και χάνουν τη σημασία τους και αναπτύσσονται καινούργιες οι όποιες συχνά περιορίζονται σε μία επιχείρηση ή σε μία ομάδα επιχειρήσεων: Όστόσο ή ανάγκη παραμένει και αποδείχεται από τις δυσκολίες του τυπονετ (κύκλου εργασιών) και από τη δαπάνη πού ό υπερβολικός τυπονετ αντιπροσωπεύει γιά την ίδια την επιχείρηση. Η λύση πού αντιπροσωπεύεται από τούς αντιπροσώπους τών τμημάτων πού εκλέγονται από τά συνεργεία εργασίας, γιά τά όποια στό αντιπροσωπευτικό σύνολο όλοι οι τεχνίτες έχουν μία σημασία, φαίνεται ότι μέχρι στιγμής είναι ή καλύτερη πού έχει βρεθεί. Πραγματικά είναι δυνατό νά ένώνονται ξανά οι αντιπρόσωποι κατά επάγγελμα στό τεχνικά ζητήματα και τό σύνολο τών αντιπροσώπων στό παραγωγικά ζητήματα. Μέχρι τώρα ό Σπирίτο δέν ενδιαφέρθηκε ποτέ γιά τά ζητήματα του εργοστασίου και της επιχείρησης: Έντούτοις, δέν είναι δυνατό νά μιλάμε μέ αρμοδιότητα γιά τά συνδικάτα και γιά τά προβλήματα πού παρουσιάζουν χωρίς νά ένδια-

φερόμαστε για τὸ ἐργαστάσιο ἢ τὴν διανοητικὴ ἐπιχείρηση, γιὰ τὶς τεχνικὲς τοὺς ἀνάγκες, γιὰ τὶς πραγματικὲς σχέσεις ποὺ δημιουργοῦν καὶ γιὰ τὶς διαφορὲς ζωτικὲς θέσεις ποὺ παίρνουν οἱ ὑπεύθυνοι. Λόγω τῆς ἑλλείψεως αὐτῶν τῶν ζωτικῶν ἐνδιαφερόντων, ὁλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Σπιρίτο εἶναι καθαρὰ ἐγκεφαλικὸ καί, ἐὰν πραγματοποιοῦταν, θὰ προκαλοῦσε μόνον γραφειοκρατικὰ σχήματα χωρὶς ὄρμη καὶ χωρὶς δυνατότητα ἐξέλιξης.

Ο ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΣ

Στὴν κριτικὴ ἔκθεση τῶν συμβάντων ποὺ ἀκολούθησαν τὸν πόλεμο καὶ τῶν συνταγματικῶν (ὀργανικῶν) προσπαθειῶν γιὰ νὰ θγοῦμε ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς ἀταξίας καὶ τῆς διασπάθισης τῶν δυνάμεων, πρέπει νὰ δείξουμε πῶς τὸ κίνημα γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἐργοστασίου¹¹, σ' ἀντίθεση (ἢ καλύτερα αὐτόνομα) μὲ τὴν (ἀπὸ τὴν) ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωσι, θὰ ἀνταποκρινόταν τέλεια στὴν ἀνάλυσι ποὺ ἔχει γίνεσι στὸν πρῶτο τόμο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας¹² γιὰ τὴν ἀνάπτωξιν τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος. Τὸ ὅτι ἕνας ὄλο καὶ πιὸ τέλειος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας περιορίζεσι ἀντικειμενικὰ τὴ θέσιν τοῦ ἐργάτη στὸ ἐργαστάσιο σὲ ἐπὶ μέρους κινήσεις πάντα πιὸ «ἀναλυτικὲς», κατὰ τρόπο ποὺ στὸ ἄτομο ξεφεύγει ἢ συνολικότητα τοῦ κοινοῦ ἔργου, καὶ ἔτσι μέσα στὴ συνείδησή του ἡ δικιά του συμβολὴ ὑποβιβάζεται μέχρι τοῦ σημείου ποὺ νὰ φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ ὑποκατασταθεῖ σὲ κάθε στιγμῇ, τὸ ὅτι ταυτόχρονα ἢ ἐναρμονισμένη καὶ καλὰ διατεταγμένη ἐργασία δίνει μιὰ μεγαλύτερη «κοινωνικὴ» παραγωγικότητα, καὶ τὸ ὅτι τὸ σύνολο τῶν τεχνιτῶν ἐνὸς ἐργοστασίου πρέπει νὰ κατανοεῖται ὡς «συλλογικὸς ἐργαζόμενος», ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ προϋποθέσεις τοῦ ἐργοστασιακοῦ κινήματος ποὺ τείνει νὰ μετατρέφει σὲ «ὑποκειμενικὸ» αὐτὸ ποὺ δίνεται «ἀντικειμενικὰ». Τί σημαίνει ὅμως σαυτὴ τὴν περίπτωσι ἀντικειμενικὸ; Γιὰ τὸν ξεχωριστὸ ἐργαζόμενον «ἀντικειμενικὸ» εἶναι ἡ σύμπτωσι τῶν ἀπαιτήσεων τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης μὲ τὰ συμφέροντα τῆς κυ-

ρίαρχης τάξης. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ σύμπτωση, αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στὴν τεχνικὴ εξέλιξη καὶ στὰ συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης ποὺ εἶναι μόνο μιὰ ἱστορικὴ φάση τῆς διομηχανικῆς ἀνάπτυξης, πρέπει νὰ κατανοεῖται σὰ μεταβατικὴ. Ὁ δεσμὸς μπορεῖ νὰ διαλυθεῖ· ἡ τεχνικὴ ἀνάγκη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ συγκεκριμένα ξεχωρισμένη ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς τάξης, καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ καὶ συνδεδεμένη μὲ τὰ συμφέροντα τῆς τάξης ποὺ ἀκόμα εἶναι κατώτερη. Τὸ ὅτι μιὰ τέτοια «διάσταση» καὶ καινούργια σύνθεση εἶναι ἱστορικὰ ὠριμὴ ἔχει καταδειχθεῖ καθαρά ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι ἕνα τέτοιο προσῆς κατανοεῖται ἀπὸ τὴν κατώτερη τάξη, ἡ ὁποία ἀκριβῶς γι' αὐτὸ δὲν εἶναι πλέον κατώτερη, ἢ δείχνει ὅτι τείνει νὰ θγεῖ ἀπὸ τὴ θέση ὑποταγῆς. Ὁ «συλλογικὸς ἐργαζόμενος» κατανοεῖ ὅτι εἶναι τέτοιος καὶ ὄχι μόνο σὲ κάθε ξεχωριστὸ ἐργαστάσιο, ἀλλὰ σὲ πῶς πλατεῖες σφαῖρες τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐθνικῆς καὶ διεθνoῦς ἐργασίας καὶ ἐφ' ὅσον ἀποκτηθεῖ αὐτὴ ἡ συνείδηση προσδίνει μιὰ ἐξωτερικὴ ὀψη πολιτικὴ, ἀκριβῶς στοὺς ὀργανισμοὺς ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἐργαστάσιο σὰν παραγωγὸ πραγματικῶν ἀγαθῶν καὶ ὄχι κέρδους.

Η «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ»

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴ βία καὶ τὴ συγκατάθεση ἔχει δείξει πῶς ἔχει προοδεύσει σχετικὰ στὴν Ἰταλία ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ πῶς στὶς σχετικὲς πραγματείες, ἐπίσης καὶ ἀπὸ μέρος τῶν ὑπεύθυνων πολιτικῶν, ὑπάρχει μιὰ ὀρισμένη εὐκρίνεια ἔκφρασης. Αὐτὴ ἡ συζήτηση ἀφορᾷ τὴ «φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς», τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς ζωῆς τῶν κρατῶν στὴν μεταπολεμικὴ περίοδο. Πῶς νὰ ξανασυγκροτηθεῖ ὁ ἡγεμονικὸς μηχανισμὸς τῆς κυρίαρχης ομάδας, μηχανισμὸς διαλυμένος λόγω τῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου σ' ὅλα τὰ κράτη τοῦ κόσμου; καὶ γιατί νὰ διαλυθεῖ; Ἴσως γιατί ἔχει ἀναπτυχθεῖ μιὰ ἀνταγωνιστικὴ συλλογικὴ πολιτικὴ θέληση; Ἐὰν ἦταν ἔτσι, τὸ ζήτημα θὰ εἶχε λυθεῖ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνιστῆ. Ἀντίθετα διαλύθηκε γιὰ λόγους καθαρά μηχανι-

κούς διαφορετικού είδους: 1) Γιατί μεγάλες μάζες, πού προηγούμενα ήταν παθητικές, μπήκαν στο κίνημα, αλλά σ' ένα κίνημα χασοτικό και άτακτο, χωρίς κατεύθυνση, δηλαδή χωρίς άκριτη συλλογική πολιτική θέληση. 2) Γιατί οι μεσαίες τάξεις πού κατά τον πόλεμο είχαν διευθυντικές λειτουργίες και υπευθυνότητα αποστερήθηκαν αυτά με την ειρήνη, και παρέμειναν άνεργες κυρίως άφου είχαν κάμει μιá προπαί-δευση στη διοίκηση κ.λ.π. 3) Γιατί οι ανταγωνιστικές δυνάμεις άποδείχτηκαν άνίκανες νά οργανώσουν πρós θφελός τους αυτή την άντικειμενική άταξία. Τό πρόβλημα ήταν νά ξανασυγκροτηθει ό ήγεμονικός μηχανισμός αυτών των στοιχείων πού πρώτα ήταν παθητικά και άπολιτικά, και αυτό δέ μπορούσε νά γίνει χωρίς τή βία: όμως αυτή ή βία δέ μπορούσε νά είναι ή «νόμιμη» κ.λ.π. Άφου σέ κάθε κράτος τό πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων ήταν διαφορετικό, έπρεπε νά είναι διαφορετικές και οι πολιτικές μέθοδοι τής χρησιμοποίησης τής βίας και ό συνδυασμός τής νόμιμης και παράνομης βίας. Όσο πιό μεγάλη είναι ή μάζα των άπολιτικών, τόσο πιό μεγάλη πρέπει νά είναι ή συμβολή τής παράνομης βίας. Όσο πιό μεγάλες είναι οι μορφωμένες και πολιτικά οργανωμένες δυνάμεις τόσο περισσότερα χρειάζεται νά «συγκαλείψει» τό νόμιμο κράτος, κ.λ.π.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ 45 ΟΥΓΓΡΩΝ ΙΠΠΕΩΝ

Ό Έκτωρ Τοικόττι κατά τή διάρκεια τής κυβέρνησης Τζιολίττι, τής πρò του 1914, υπενθύμιζε συχνά ένα έπεισόδιο του τριακονταετή πολέμου: φαίνεται ότι 45 Ούγγροι Ιππείς είχαν στρατοπεδεύσει στη Φλάνδρα και έπειδή ό πληθυσμός ήταν άοπλος και διεφθαρμένος άπ' τό μακροχρόνιο πόλεμο, κατάφεραν νά διοικούν τυραννικά τή χώρα για άλλους έξη μήνες. Στην πραγματικότητα σέ κάθε περίπτωση είναι δυνατό νά παρουσιαστούν «45 Ούγγροι Ιππείς» εκεί όπου δέν υπάρχει ένα προστατευτικό σύστημα των άοπλων πληθυσμών, των διασκορπισμένων, πού περιορίζονται στην έργασία για τήν επιβίωση, κι' έτσι δέν έχουν τήν έτοιμότητα,

σέ κάθε στιγμή, νά αναχαιτίσουν τούς επιδρομείς, τίς εισβολές, τίς λεηλασίες, τούς αϊφνιδιασμούς πού έκτελοῦνται μέ κάποιο πνεῦμα συστήματος καί μέ ἕνα ἐλάχιστο «στρατηγική» πρόβλεψη. Ἐν τούτοις σχεδόν σ' ὅλους φαίνεται ἀδύνατον ὅτι μιᾶ κατάστασῃ ὅπως αὐτή τῶν «45 Οὐγγρων ἱππέων» μπορεῖ ποτέ νά ἐπαληθεύσει: καί σ' αὐτή τῇ «δυσπιστία» πρέπει νά δοῦμε μιᾶ ἀπόδειξη πολιτικῆς ἀφέλειας. Στοιχεῖα τῆς τέτοιας «δυσπιστίας» εἶναι εἰδικά μιᾶ οσειρά «φετιχισμῶν» ἢ δόλων καί κατὰ πρῶτο λόγο μεταξὺ ἄλλων ἐκείνο τοῦ «λαοῦ» πού πάντα φρικιά καί εἶναι γενναϊόφρων ἔναντι τῶν τυράννων καί τῶν καταπιέσεων. Ἄλλὰ μήπως ἀναλογικά, εἶναι πιδ πολλοί οἱ Ἑγγλέζοι στήν Ἰνδία ἀπ' ὅτι ἦταν οἱ Οὐγγροί στή Φλάνδρα; καί ἀκόμα: οἱ Ἑγγλέζοι ἔχουν τούς ὀπαδούς τους ἀνάμεσα στοὺς Ἰνδοὺς, ἐκείνους πού ὄχι μονάχα ἔχουν πάντα τῇ μεγαλύτερῃ δύναμη, ἀλλά ἐπίσης εἶναι συνειδητοί καί γνωρίζουν κ.λ.π. Δέν καταλαβαίνουν, ὅτι σέ κάθε πολιτικῇ κατάστασῃ τὸ ἐνεργητικὸ τμῆμα εἶναι πάντα μιᾶ μειοψηφία καί ἡ ὁποία ὅταν ἀκολουθιέται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἂν δέν ὀργανώνει σταθερά αὐτὴ τὴν ἀκολουθία, διασκορπίζεται μέ ὁποιαδήποτε πρόσφορη εὐκαιρία τῆς ἀντίπαλης μειοψηφίας καί ὀλόκληρος ὁ μηχανισμὸς καταστρέφεται καί στή θέση του σχηματίζεται ἕνας καινούργιος στόν ὁποῖο τὰ παλιὰ πλήθη δέν ὑπολογίζονται καθόλου καί δέν μποροῦν πιά νά κινηθοῦν καί νά δράσουν. Αὐτὸ πού ὀνομαζόταν «μάζα» κονιορτοποιεῖται σέ τόσα ἄτομα χωρὶς θέληση καί προσανατολισμὸ καί διαμορφώνεται μιᾶ καινούργια «μάζα», ἔστω καί κατώτερη σέ ὄγκο ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀλλὰ πιδ συμπαγῆ καί ἀνεκτικῇ, ἡ ὁποία ἀναλαβαίνει νά ἐμποδίσει τὴν πρωτογενῆ μάζα νά μεταρρυθμιστεῖ καί νά γίνῃ ἀποτελεσματικῇ. Ὡστόσο πολλοὶ συνεχίζουν νά ἐπικαλοῦνται αὐτὸ τὸ φάντασμα τοῦ παρελθόντος, τὸ φαντάζονται πάντα νά ὑπάρχει, πάντα νά φρικιά κ.λ.π. Ἔτσι ὁ Μαρτίνι φανταζόταν πάντα τὴν Ἰταλία τοῦ '48 ὡς μιᾶ ὄντοτητα διαρκῆ πού θά χρειαζόταν μόνο νά ὀδηγηθεῖ μέ κάποιο τέχνασμα, γιὰ νά ἐπανέλθει σὸ προσκήνιο. Τὸ λάθος ἐπίσης συνδέεται μέ τὴν ἀπουσία «πειραματισμοῦ». Ὁ ρεαλιστῆς πολιτικὸς, πού γνωρίζει τὴ δυσκολία τῆς ὀργάνωσης

μιάς συλλογικής θέλησης, δὲ φτάνει νὰ πιστεῦει εὐκόλα ὅτι αὐτὴ μετασχηματίζεται μηχανικὰ ὅταν ἔχει διαλυθεῖ. Ὁ ἰδεολόγος, ὁ ὅποιος ὅπως τὸ κουκούλι ἔβαλε τὰ αὐγά σὲ μιὰ φωλιά ἤδη ἔτοιμη καὶ πού δὲ γνωρίζει νὰ φτιάχνει φωλιές, σκέφτεται ὅτι οἱ συλλογικὲς θελήσεις εἶναι ἓνα δεδομένο νατουραλιστικοῦ χαρακτήρα, πού γεννιοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται ἀπὸ αἰτίες σύμφωνες μὲ τὰ πράγματα κ.λ.π.

Μιὰ οὐσιώδης πλευρὰ τῆς δομῆς τῆς χώρας εἶναι ἡ σημασία πού ἔχει ἡ γραφειοκρατία στὴ σύνθεσή της. Πόσοι εἶναι οἱ ὑπάλληλοι τῆς κρατικῆς καὶ τοπικῆς διοικήσεως; πρέπει νὰ δοῦμε τὸ διβλίο τοῦ δόκτορα Ρενάτους Παδέντα, «Γραφειοκρατία, διοικητικὰ διατάγματα καὶ φασισμός», 1928, ἔκδ. Treves. Αὐτὸς ἐπανερχεται στὴν κρίση ἑνὸς «λαμπροῦ οικονομολόγου» ὁ ὅποιος 17 χρόνια πρὶν, δηλαδὴ ὅταν ὁ πληθυσμὸς ἦταν 35 ἑκατομμύρια ὑπολόγιζε ὅτι «ἐκεῖνοι πού συντηροῦνται ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι κυμαίνονται σὲ δυὸ ἑκατομμύρια πρόσωπα». Φαίνεται ὅτι σ' αὐτοὺς δὲν ὑπολογίστηκαν οἱ ὑπάλληλοι τῶν τοπικῶν ὀντοτήτων, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ὑπολογίστηκαν οἱ ἀπασχολούμενοι στοὺς σιδηροδρόμους καὶ στὶς μονοπωλιακὲς βιομηχανίες οἱ ὅποιοι δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, ἀλλὰ πρέπει νὰ κριθοῦν ξεχωριστὰ γιατί καλὰ ἡ ἀσχέτη παράγουν ἀγαθὰ πού μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν καὶ τὰ ὅποια λόγω τῶν βιομηχανικῶν ἀναγκῶν προορίζονται νὰ ἐλέγχονται μὲ ἀκρίβεια. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ διάφορα κράτη μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ τοὺς κεντρικοὺς διοικητικοὺς καὶ τοπικοὺς ὑπαλλήλους καὶ γιὰ τὸ τμῆμα τοῦ ἰσοζυγίου πού καταναλώνουν καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὸ τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀντιπροσωπεύουν καὶ ὅχι γιὰ τοὺς ἀπασχολούμενους στὶς βιομηχανίες καὶ στὶς κρατικοποιημένες ὑπηρεσίες, πού δὲν εἶναι ὅμοιες καὶ ὁμοιογενεῖς ἀπὸ κράτος σὲ κράτος. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν μπορεῖ νὰ περιληφθοῦν ἀνάμεσα στοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους οἱ δάσκαλοι τῶν σχολείων, πού πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν χωριστὰ κ.λ.π. Χρειαζέται νὰ ἀπομονώσουμε καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουμε ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς κρατικῆς καὶ τοπικῆς ἀπασχόλησης πού ὑπάρχουν σὲ κάθε σύγχρονο κράτος καὶ στὸ πιδ «φιλελεύθερο»

άκομα, και να μελετήσουμε ξεχωριστά όλες τις άλλες μορφές άπασχόλησης κ.λ.π.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΓΠΑΛΛΗΛΟΙ

Μιά διαδομένη γνώμη είναι αυτή: "Ότι ενώ για τους πολίτες ή τήρηση των νόμων είναι μία νομική ύποχρέωση, για τὸ «κράτος» ή τήρηση είναι μόνο ήθικη ύποχρέωση, δηλαδή μία ύποχρέωση χωρίς ποινικές κυρώσεις για τήν παράβαση. Μπαίνει τὸ ζήτημα: Τί έννοούμε με τὸν ὄρο «Κράτος»; δηλαδή ποιός είναι αὐτός πὸς ἔχει τήν «ήθικη» ύποχρέωση τής τήρησης των νόμων και δέν παύει ποτέ νά μᾶς διαβεβαιώνει πόσος κόσμος πιστεύει ὅτι δέν ἔχει «νομικές» ύποχρεώσεις και λειτουργεί με τὸ πλεονέκτημα τής αὐθαιρεσίας και τής ἀτιμωρησίας. Αὐτή ή «ψυχική διάθεση» συνδέεται με κάποιο ἔθιμο ή ἔχει δημιουργήσει ένα ἔθιμο; Και τὸ ένα και τὸ ἄλλο είναι ἀλήθεια. Δηλ. τὸ κράτος, ἐφ' ὅσον είναι ὁ μόνιμος γραφτὸς νόμος, ποτέ δέν κατανοεῖται (και ποτέ δέν προσπαθεῖ νά τὸ κατανοήσουν) ὡς ἀντικειμενική και συνολική ύποχρέωση. Αὐτὸς ὁ τρόπος σχέψης συνδέεται με τήν παράξενη ἀντίληψη τοῦ «πολιτικοῦ χρέους» πὸς είναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ «δικαιώματα», ὡς νά ὑπῆρχαν ύποχρεώσεις χωρίς δικαιώματα και ἀντίστροφα: αὐτή ή ἀντίληψη είναι συνδεμένη ἀκριβῶς με τήν ἄλλη τής μὴ ύποχρεωτικότητας των νόμων για τὸ κράτος, δηλαδή για τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους και τοὺς κρατικούς παράγοντες οἱ ὁποιοί φαίνεται ὅτι ἔχουν πολλὰ νά κάνουν για νά ύποχρεώσουν τοὺς ἄλλους ὡστε νά τοὺς περισσεύει καιρὸς για νά ύποχρεώσουν τὸν ἑαυτὸ τους.

Η ΚΡΙΣΗ

Ἡ μελέτη των γεγονότων πὸς τοὺς δίνουμε τὸ ὄνομα τής κρίσης και τὰ ὁποία παρατείνονται με καταστροφική μορφή ἀπὸ τὸ 1929 μέχρι σήμερα, θά πρέπει νά τραθήξει ιδιαίτερα τήν προσοχή μας. Θά χρειαστεῖ νά ἀντιπαλαίψουμε ὁποιο-

δήποτε θέλει να δώσει σαυτά τὰ γεγονότα ἕνα μοναδικὸ ὄρισμὸ ἢ, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, νὰ βρεῖ μιὰ αἰτία ἢ προέλευση μοναδική. Πρόκειται γιὰ ἕνα προτοσές πού ἔχει πολλές ἐκδηλώσεις καὶ στὸ ὅποιο αἰτίες καὶ ἀποτελέσματα συμπλέκονται καὶ ἀλληλοεπικαλύπτονται. Ἀπλοποιῶ σημαίνει ἐκφυλίζω καὶ νοθεύω. Λοιπόν) 1) Πρόκειται γιὰ πολύπλοκο προτοσές ὅπως σὲ πολλὰ ἄλλα φαινόμενα, καὶ ὄχι γιὰ μοναδικὸ «γεγονός» πού ἐπαναλαμβάνεται μὲ διάφορες μορφές ἀπὸ μιὰ αἰτία μοναδικῆς προέλευσης. 2) Πότε ἄρχισε ἡ κρίση; Τὸ ἐρώτημα συνδέεται μὲ τὸ πρῶτο. Ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξέλιξη καὶ ὄχι γιὰ ἕνα γεγονός, τὸ ἐρώτημα εἶναι σημαντικό. Μπορεῖ νὰ πει κανεὶς, ὅτι γιὰ τὴν κρίση σὰν τέτοια δὲν ὑπάρχει χρονικὸς προσδιορισμὸς, ἀλλὰ μόνο μερικὲς «ἐκδηλώσεις» πιδ κραυγαλές πού ταυτίζονται μὲ τὴν κρίση ἐσφαλμένα καὶ κακόβουλα. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1929 μὲ τὸ κ ρ ἄ χ τοῦ χρηματιστηρίου τῆς Ν. Ὑόρκης θεωρεῖται ἀπὸ μερικὸς σὰν ἀρχὴ τῆς κρίσης καί, ἐννοεῖται, ἀπὸ κείνους πού θέλουν νὰ βροῦν τὴν προέλευση καὶ τὴν αἰτία τῆς κρίσης στὸν «Ἀμερικανισμό». Ἀλλὰ τὰ γεγονότα τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1929 στὴν Ἀμερικὴ εἶναι ἀκριβῶς μόνο μιὰ ἀπὸ τίς κραυγαλές ἐκδηλώσεις κρίσιμης ἐξέλιξης, καὶ τίποτα ἄλλο. Ὀλόκληρη ἡ μεταπολεμικὴ περίοδος εἶναι μιὰ κρίση, μὲ προσπάθειες νὰ τὴν ἀποφύγουν, προσπάθειες πού καμιὰ φορὰ πετυχαίνουν σαυτὴν ἢ ἐκείνη τὴ χώρα. Τίποτα ἄλλο. Γιὰ μερικὸς (καὶ ἴσως ὄχι ἄδικα) ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος εἶναι μιὰ ἐκδήλωση τῆς κρίσης, καὶ μάλιστα ἡ πρώτη ἐκδήλωση. Ἀκριβῶς ὁ πόλεμος ὑπῆρξε ἡ πολιτικὴ καὶ ὀργανωτικὴ ἀπάντηση τῶν ὑπεύθυνων (αὐτὸ θὰ ἔδειχνε ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσουμε μέσα στὰ γεγονότα τὴν οικονομικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κρίση, τὴν ἰδεολογικὴ, κ.λ.π., ἀν καὶ ἐπιστημονικὰ εἶναι δυνατό, δηλαδὴ σὲ μιὰ ἀφαιρετικὴ ἐργασία. 3) Ἡ κρίση ἔχει τὴ ρίζα τῆς στὶς τεχνικὲς σχέσεις, δηλαδὴ στὶς ἀντίστοιχες ταξικὲς τοποθετήσεις, ἢ σὲ ἄλλα γεγονότα; Νομοθεσίες, ἀταξίες κ.λ.π.; Βέβαια φαίνεται εὐαπόδεικτο ὅτι ἡ κρίση ἔχει «τεχνικὴ» προέλευση δηλαδὴ ὀρίζεται στὶς ἀντίστοιχες ταξικὲς σχέσεις, ἀλλὰ στὶς ἀρχές τῆς οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις ἢ προβλέψεις ἔδωσαν τὴ θέση τους

σέ ανταγωνισμούς διαφόρων ειδών και σέ νομοθετικές παρεμβάσεις, πού ανέδειξαν πιό καθαρά τήν ίδια τήν «κρίση», δέν τήν καθόρισαν ἢ τῆς αὔξησαν ἀπλῶς μερικούς παράγοντες. Αὐτά τά τρία σημεῖα: 1) ὅτι ἡ κρίση εἶναι ἕνα πολύπλοκο προτσές, 2) ὅτι ἀρχίζει σχεδόν μέ τόν πόλεμο, ἐάν αὐτός δέν εἶναι καί ἡ πρώτη τῆς ἐκδήλωση, 3) ὅτι ἡ κρίση ἔχει ἐσωτερικές αἰτίες, στούς τρόπους παραγωγῆς καί, ἐπομένως, ἀνταλλαγῆς, καί ὄχι σέ πολιτικά καί νομικά γεγονότα, εἶναι τά τρία πρῶτα σημεῖα πού πρέπει νά ἀποσαφηνιστοῦν μέ ἀκρίβεια. Ἄλλο σημεῖο εἶναι ὅτι ξεχνοῦν τά ἀπλά γεγονότα, δηλαδή τίς θεμελιώδεις ἀντιφάσεις τῆς σημερινῆς κοινωνίας, γιά πολύπλοκους προφανῶς λόγους (ἀλλά θάπρεπε νά ποῦμε καλύτερα «ξεκαθαρισμένους»). Μιά ἀπό τίς θεμελιακές ἀντιφάσεις εἶναι αὕτη: "Ὅτι ἐνῶ ἡ οἰκονομική ζωὴ ἔχει σάν ἀναγκαῖα προϋπόθεση τὸ διεθνισμὸ ἢ καλύτερα τὸν κοσμοπολιτισμὸ, ἡ κρατικὴ ζωὴ ἐξελίσσεται πάντα μέ τὴ λογικὴ τοῦ «ἐθνισμοῦ», τῆς «αὐτάρκειας» κ.λ.π. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιό ἐκδηλα χαρακτηριστικά τῆς «σημερινῆς» κρίσης, δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν δξυση τοῦ στοιχείου τοῦ ἐθνικιστικοῦ (τοῦ κρατικοῦ ἐθνικιστικοῦ) στὴν οἰκονομία: καταναλωτικοί περιορισμοί, clearings, συναλλαγματικοί περιορισμοί, ἐμπόριο ἰσοζυγισμένο ἀνάμεσα σέ δύο κράτη, κ.λ.π. Θά μπορούσε λοιπὸν νά πει κανεὶς, καί αὐτὸ θά ἦταν τὸ πιό σωστό, ὅτι ἡ «κρίση» δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ ἔνταση ὀρισμένων στοιχείων, ὄχι καινούργιων καί πρωτότυπων, ἀλλὰ εἰδικά ἡ ἔνταση ὀρισμένων φαινομένων, ἐνῶ ἄλλα πού πρῶτα φαίνονταν καί λειτουργοῦσαν μαζί μέ τὰ πρῶτα, ἀδρανοποιώντας τα, ἔγιναν ἀνεργὰ ἢ χάθηκαν ἐντελῶς. Τελικά, ἡ ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ ἔγινε μιά «συνεχῆς κρίση», ἐάν μπορούμε νά ποῦμε ἔτσι, δηλαδή μιά ταχύτατη κίνηση στοιχείων πού ἐξισορροποῦνταν καί ἀδρανοποιούνταν. Μέχρις ἐνός σημείου, αὐτὴ τὴν κίνηση, μερικὰ στοιχεία ὑπερέχουν, ἄλλα χάνονται ἢ γίνονται ἀνίσχυρα στὴ γενικὴ εἰκόνα. Ὑπερέχουν λοιπὸν γεγονότα σὰ ὅποια δίνεται τὸ ὄνομα τῆς «κρίσης», καί τὰ ὅποια εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο σοβαρὰ ἀκριβῶς ἀνάλογα τοῦ πῶς ἐπικυρώνονται τὰ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα στοιχεία τῆς ἰσορροπίας. Δεδομένης αὐτῆς τῆς γε-

νικής εικόνας, μπορούμε να μελετήσουμε τὸ φαινόμενο στὰ διάφορα επίπεδα καὶ πλευρὲς του: νομισματικό, χρηματικό, παραγωγικό, ἐσωτερικὸ ἐμπόριο, διεθνὲς ἐμπόριο κ.λ.π. καὶ δὲ λέμε ὅτι κάθε μία ἀπὸ τὶς πλευρὲς αὐτές, μὲ δοσμένο τὸ διεθνὴ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὶς λειτουργίες στὶς διάφορες χῶρες, δὲν παρουσιάζεται σὰν κυρίαρχη ἢ μέγιστη ἐκδήλωση. Ὅμως τὸ θεμελιακὸ πρόβλημα εἶναι τὸ παραγωγικό, καὶ μέσα στὴν παραγωγή, ἡ ἀνισορροπία ἀνάμεσα στὶς προοδευτικὲς βιομηχανίες (στὶς ὁποῖες τὸ σταθερὸ κεφάλαιο αὐξάνεται) καὶ στὶς στάσιμες βιομηχανίες (ὅπου μετράει πολὺ ἡ ἄμεση ἐργατικὴ δύναμη). Ἐννοεῖται ὅτι, ἔχοντας ἐπίσης στὸ διεθνὲς πεδίο μιὰ διαστρωμάτωση μεταξὺ προοδευτικῶν καὶ στάσιμων βιομηχανιῶν, οἱ χῶρες στὶς ὁποῖες οἱ προοδευτικὲς βιομηχανίες ὑπεραφθονοῦν αἰσθάνονται περισσότερο τὴν κρίση κ.λ.π. Ἀποδῶ προκύπτουν οἱ ποικίλες ἀνταπάτες ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ γεγονός ὅτι δὲν κατανοεῖται πῶς ὁ κόσμος, θέλουμε δὲ θέλουμε, εἶναι μιὰ ἐνότητα καὶ ὅτι ὅλες οἱ χῶρες, ἐπιμένοντας σὲ ὀρισμένες δομικὲς συνθήκες, θὰ περάσουν ἀπὸ ὀρισμένες «κρίσεις» (γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὴ φιλολογία τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, τῶν ἐμπειρογνημόνων τῆς καὶ τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ θὰ μᾶς χρησιμεύσει τουλάχιστο ἐπειδὴ ἔχει ὅλα τὰ ὄργανα τοῦ ζητήματος, ἐπίσης καὶ τὶς δημοσιεύσεις τῶν πιὸ σημαντικῶν διεθνῶν ἐπιθεωρήσεων καὶ τῶν κοινοβουλίων).

ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Πῶς ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση ἀλλάξε σὲ «βάρος» τοῦ παλιοῦ φιλελευθερισμοῦ: Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάθε πολίτης γνωρίζει τὶς ὑποθέσεις του καλύτερα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλον στὶς σημερινὲς συνθήκες; εἶναι ἀλήθεια ὅτι γίνεται, στὶς σημερινὲς συνθήκες, μιὰ ἐπιλογή σύμφωνα μὲ τὶς ἀξίες; «Κάθε πολίτης», ἐφ' ὅσον δὲ μπορεῖ νὰ γνωρίζει καὶ εἰδικὰ ἐφ' ὅσον δὲ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει τὶς γενικὲς συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες ἐξελλίσσονται τὰ ζητήματα, δεδομένου τοῦ εὗρους τῆς

παγκόσμιος αγοράς και της πολυπλοκότητάς της, στην πραγματικότητα δε γνωρίζει καν τις δικές του υποθέσεις: ανάγκη μεγάλων διομηχανικών οργανισμών κ.λ.π. εξ άλλου το κράτος, με το πάντα βαρύτερο καθεστώς των φόρων, χτυπάει τους πολίτες του, αλλά δε μπορεί να χτυπήσει τους πολίτες των άλλων εθνών (που έχουν λιγότερους φόρους ή φορολογικά καθεστώτα που καταμερίζουν διαφορετικά τους φόρους). Τα μεγάλα κράτη που πρέπει να έχουν μεγάλες δαπάνες για επιβλητικές δημόσιες υπηρεσίες (μαζί και του στρατού, του ναυτικού κ.λ.π.) χτυπούν περισσότερο τους πολίτες τους (προστίθεται ή επιδοτούμενη ανεργία κ.λ.π.)· αλλά ή κρατική παρέμβαση με τους τελωνειακούς δασμούς δημιουργεί μια καινούργια βάση; Το κράτος, με τους δασμούς «επιλένει», ανάμεσα από τους πολίτες εκείνους που πρέπει να προστατέψει έστω και αν δεν είναι «αξιόλογοι», και προκαλεί ανταγωνισμούς μεταξύ των ομάδων για τη διανομή του εθνικού εισοδήματος κ.λ.π.

ΤΑ ΒΕΛΑΝΙΔΙΑ ΚΑΙ Η ΒΕΛΑΝΙΔΙΑ

Ἡ σημερινή γενιά έχει μιὰ παράξενη μορφή αυτοσυνείδησης και άσκει στον εαυτό της μιὰ παράξενη μορφή αυτοκριτικής. Ἐχει τὴ συνείδηση ὅτι εἶναι μιὰ γενιά μεταβατική, ἢ ἀκόμα καλύτερα, πιστεύει γιὰ τὸν εαυτό της ὅτι εἶναι κάτι σὰν μιὰ ἔγγυος γυναίκα: Νομίζει ὅτι εἶναι ἔτοιμη νὰ γεννήσει καὶ περιμένει νὰ γεννήσει ἕνα μεγάλο παιδί. Διαβάζουμε συχνὰ ὅτι «βρισκόμαστε ἐν ἀναμονῇ ἐνὸς Χριστόφορου Κολόμβου ποὺ θὰ ἀνακαλύψει μιὰ καινούργια Ἀμερική τῆς τέχνης, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἠθικῆς». Διαβάζουμε ἐπίσης ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰ προδαντική ἐποχή: περιμένουμε τὸν καινούργιο Δάντη ποὺ θὰ συνθέσει ρωμαλέα τὸ καλὸ καὶ τὸ καινούργιο καὶ θὰ δώσει στὸ καινούργιο τὴ ζωτικὴ ὄθησι. Αὐτὸς ὁ τρόπος σκέψης, ὁ ὁποῖος ἀνατρέχει σὲ μυθικὲς εἰκόνες παρμένες ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ παρελθόντος, εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ παράξενους καὶ ἐνδιαφέροντες γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ παρόντος, τῆς κενότητάς του, τῆς ἠθικῆς καὶ

πνευματικής άργίας. Πρόκειται για μιá μορφή τής «σύνθεσης του μετά» από τις πιό έκπληκτικές. Στην πραγματικότητα με όλες τις διακηρύξεις σπιριτουαλιστικής και βολονταριστικής, Ιστορικοιστικής και διαλεκτικής πίστης, κ.λ.π., ή σκέψη που κυριαρχεί είναι εκείνη του χυδαίου εξελικτισμού, του φαταλιστικού και θετικιστικού. Το ζήτημα θά μπορούσε νά μπει έτσι: κάθε «βελανίδι» μπορεί νά σκέφτεται ότι θά γίνει βελανιδιά. Έάν τά βελανίδια είχαν ιδεολογία, αυτή θά ήταν άκριβώς νά αισθάνονται ότι «έγκυμονούν» βελανιδιές. Άλλά στην πραγματικότητα, τά 999% τών βελανιδιών χρησιμεύουν για τό φαγητό τών χοίρων, και τό πολύ, συμβάλλουν στην παρασκευή λουκάνικων και μορταδέλλας.

ΓΕΡΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΙ

Καθώς διαδέχονται οι γενιές ή μιá τήν άλλη (και έφ' όσον κάθε γενιά εκφράζει τή νοοτροπία μιás Ιστορικής έποχής) μπορεί νά συμβεί νά υπάρχει μιá παλιά γενιά με παλιωμένες ιδέες και μιá νέα γενιά με παιδίαστικές ιδέες, νά λείπει δηλαδή ό ένδιάμεσος Ιστορικός κρίκος, ή γενιά που θά μπορούσε νά διαπαιδαγωγήσει τούς νέους. Όλα αυτά έγνωρίζεται είναι σχετικά. Αύτός ό ένδιάμεσος κρίκος δέν λείπει ποτέ ολοκληρωτικά, αλλά μπορεί νά είναι πολύ αδύνατος «ποσοτικά» και έπομένως ύλικά άνίσχυρος νά κρατήσει στους ώμους του αύτό τό καθήκον. Άκόμα, αύτό μπορεί νά συμβεί για ένα κοινωνικό στρώμα και όχι για ένα άλλο. Στις κατώτερες ομάδες τό φαινόμενο παρατηρείται συχνότερα και είναι σοβαρότερο γιατί τό γεγονός ότι είναι «κατώτερες», συνεπάγεται φυσιολογικά τή δυσκολία νά υπάρχει μιá οργανική συνέχεια τών ήγετικών διανοουμένων στρωμάτων και έπειδή για τά λίγα στοιχεία που μπορούν νά βρίσκονται στό ύψος τής Ιστορικής έποχής είναι δύσκολο νά οργανώσουν αύτό που οι Άμερικάνοι ονομάζουν τράστ τών έγκεφάλων.

Η ΠΑΡΟΙΜΙΑ: «ΑΔΕΡΦΙΑ, ΜΑΧΑΙΡΙΑ»

Είναι λοιπόν τόσο παράξενο και παράλογο που οι άγώ-

νες και τὰ μίση γίνονται τόσο πιό λυσσώδεις και μεγάλοι όσο περισσότερο δύο στοιχεία φαίνονται συγγενικά και οδηγημένα από την «δύναμη των πραγμάτων» να συννενοηθούν και να συνεργαστούν; Δεν φαίνεται. Τουλάχιστο «ψυχολογικά» τὸ γεγονός ἐξηγείται. Πραγματικά, κάποιος δεν μπορεί να περιμένει τίποτα τὸ καλὸ ἀπὸ ἓνα ἐχθρὸ ἢ ἀπὸ ἓνα ἀντίπαλο· ἀντίθετα ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ προσμένει ἢ πραγματικά προσμένει βοήθεια και συνεργασία ἀπὸ ὅποιον τοῦ παραστέκεται, ἀπὸ ὅποιον συνδέεται μαὐτὸν μὲ δεσμούς ἀλληλεγγύης ἢ ὁποιοῦδήποτε εἶδους. Πραγματικά, ἡ παροιμία «ἀδέρφια, μαχαίρια», ἐφαρμόζεται ὄχι μόνον σὲ δεσμούς ἀγάπης, ἀλλὰ ἐπίσης σὲ δεσμούς πού συγκροτοῦνται ἀπὸ νομικὲς ὑποχρεώσεις. Νὰ σοῦ κάνει κακὸ κάποιος πού σοῦ εἶναι ἐχθρὸς ἢ ἔστω και μόνο ἀδιάφορος δεν σὲ πειράζει, σοῦ εἶναι «ἀδιάφορο», δεν διεγείρει συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις ὀργῆς. Ἄλλὰ ἐάν αὐτὸς πού σοῦ κάνει τὸ κακὸ εἶχε τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωση νὰ σὲ βοηθήσει (μέσα σὲ ἔθελοντικὲς ἐνώσεις) ἢ τὴν νομικὴ ὑποχρέωση νὰ πράξει διαφορετικὰ (στὶς ὀργανώσεις κρατικοῦ τύπου), αὐτὸ σὲ ἐξοργίζει και μεγαλώνει τὸ κακὸ, ἀφοῦ σὲ δυσκολεύει νὰ προβλέψεις τὸ μέλλον, σ' ἐμποδίζει νὰ κάμεις σχέδια και προγράμματα, νὰ καθορίσεις μιὰ γραμμὴ συμπεριφοράς. Εἶναι βέβαιο ὅτι κάθε ἀνθρώπος ἀναζητᾷ νὰ καθορίσει ὅσα περισσότερα στοιχεία σίγουρης ἀναφοράς μέσα στὴ συμπεριφορά του εἶναι δυνατό, νὰ περιορίσει τὸ «τυχαῖο» και τὴν «ἀνώτερη βία». Στὴν προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ περιορισμοῦ ὑπολογίζεται ἡ ἀλληλεγγύη, ὁ δοσμένος λόγος, οἱ ὑποσχέσεις τῶν ἄλλων, πού θάπρεπε νὰ οδηγήσουν σὲ ὀρισμένα γεγονότα. Ἐάν αὐτὰ παραλείπονται λόγω ἀμέλειας, ἀδιαφορίας, ἀπειρίας, λόγω δολιότητος, τότε, στὸ κακὸ πού προκύπτει ἀπ' αὐτὰ, προστίθεται ἡ ἠθικὴ ὀργή, πού εἶναι τυπικὴ αὐτῆς τῆς τάξης τῶν σχέσεων. Ἐάν ἓνας ἐχθρὸς σοῦ προκαλέσει μιὰ ζημιὰ και σὺ θρηνεῖς γι' αὐτὸ, εἶσαι ἓνας ἀνόητος γιατί εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν ἐχθρῶν νὰ προκαλοῦν ζημιές. Ἄλλὰ ἐάν ἓνας φίλος σοῦ προκαλέσει ἓνα κακὸ, δικαιολογεῖται ἡ μνησικακία σου. Ἐτσι ἐάν ἓνας ἀντιπρόσωπος τοῦ νόμου διαπράττει μιὰ παρανομία, ἡ ἀντίδραση εἶναι διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι ἐάν τὴν παρανομία τὴν

διέπραττε ένας ληστής. Γιαυτό μου φαίνεται δὲν πρέπει νὰ ἐκπληττεται κανεὶς ἀπὸ τὴν λύσσα τῶν ἀγῶνων καὶ τοῦ μί-
σους ἀνάμεσα σὲ γείτονες (γιὰ παράδειγμα, ἀνάμεσα σὲ δύο
κόμματα ποὺ λέγονται συγγενικά)· τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν ἐκ-
πληκτικό, δηλαδὴ ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀναισθησία ὅπως
συμβαίνει στὶς συγκρούσεις μεταξὺ ἀνοιχτῶν καὶ δεδηλωμέ-
νων ἐχθρῶν.

«ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

Στὴν «Κριτικὴ» τῆς 20ης Νοέμβρη 1930, σὲ μιὰ ἀνάλυ-
ση τῶν *Feinde Bismarcks* τοῦ Otto Westphal, ὁ Μπενεντέ-
το Κρότσε γράφει ὅτι «ἡ αἰτία τῆς εὐνοίας ποὺ θὰ ἀντιμετω-
πίσουν οἱ τόμοι» τοῦ Λούντβιχ, «καὶ οἱ πολλοὶ ἄλλοι παρόμοιοι
μὲ τοὺς δικούς του, γεννιέται ἀπὸ... μιὰ ὀρισμένη ἀδυναμία
καὶ διανοητικὴ μηδαμινότητα, ποὺ ὁ πόλεμος δημιουργεῖ
στὸν κόσμον». Τί μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμός; Ὅ-
ταν τὸν ἀναλύσουμε δὲν σημαίνει τίποτε, ἐντελῶς τίποτε. Μοῦ
φαίνεται ὅτι τὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆι κατὰ τρόπο
πιὸ ρεαλιστικό: Στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο ἀνθίσε στὸν κό-
σμον τῆς κουλτούρας καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἱστορία
ἓνα κοινωνικὸ στρῶμα ἀρκετὰ σημαντικό, τοῦ ὁποίου οἱ συγ-
γραφεῖς τύπου Λούντβιχ εἶναι ἡ φιλολογικὴ ἔκφραση. Τὸ φαι-
νόμενο Λούντβιχ σημαίνει πρόοδο ἢ πνευματικὴ ὀπισθοδρο-
μηση; Νομίζω ὅτι δείχνει πρόοδο, ἀρκεῖ ἡ κρίση αὐτὴ νὰ νο-
ηθῆι ἐπακριδῶς: Οἱ σημερινοὶ ἀναγνώστες τῆς «ερασιτεχνι-
κῆς» ἱστορίας (σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Κρότσε) ἀντι-
στοιχοῦν σ' ἐκεῖνα τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα ποὺ στὸ παρελθὸν
διάβαζαν τὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα, μάθαιναν τὴν ἱστορία
ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα τοῦ Δουμά, τοῦ Οὐγκώ, κ.λ.π. Γιαύ-
τό μου φαίνεται ὅτι ἔγινε «πρόδος». Γιατί γιὰ νὰ μπορεῖ κα-
νεὶς νὰ μιλά γιὰ πνευματικὴ ἀδυναμία καὶ μηδαμινότητα θά-
πρεπε νὰ εἶχε ἐξαλειφθῆι ἡ ἱστορία τῶν ἱστορικῶν, ἀλλὰ αὐ-
τὸ δὲν συμβαίνει· ἴσως συμβαίνει τὸ ἀντίθετο: Ὅτι, δηλαδὴ,
ἐπίσης καὶ ἡ σοβαρὴ ἱστορία διαβάζεται σήμερα περισσότε-
ρο, ὅπως ἀποδείχνει, τουλάχιστο στὴν Ἰταλία, ὁ πολλαπλα-

σιασμός των ιστορικών συλλογών (συλλογές του Βαλλέκι και της «Νέας Ίταλλας», για παράδειγμα). Επίσης τα ιστορικά βιβλία του Κρότσε σήμερα διαβάζονται περισσότερο απ' ό,τι πριν τον πόλεμο: Σήμερα υπάρχει περισσότερο πνευματικό ενδιαφέρον για την πολιτική και κατά συνέπεια για την ιστορία στα μικροαστικά στρώματα, τα οποία ικανοποιούν άμεσα τις ανάγκες τους με την «ερασιτεχνική ιστορία». Όμως ένα είναι βέβαιο: ότι δηλαδή στην οργάνωση της κουλτούρας, το σχετικό ανάστημα των «σοβαρών ιστορικών» ελαττώθηκε εξ αιτίας της εισόδου στο χώρο αυτό των Λούντβιχ και Σία. Ο Κρότσε εκφράζει τη λύπη του για το γεγονός αυτό, που εκφράζει μια «κρίση κύρους» στη σφαίρα της επιστήμης και της ύψηλης κουλτούρας. Η λειτουργία των μεγάλων διανοουμένων, εάν παραμείνει ανέπαφη, βρίσκει όμως ένα περιβάλλον πολύ πιο δύσκολο για να επιδειχθεί και αναπτυχθεί: Ο μεγάλος διανοούμενος πρέπει επίσης κι' αυτός να ρίχνεται στην πρακτική ζωή, να γίνεται οργανωτής των πρακτικών πλευρών της κουλτούρας, εάν θέλει να συνεχίσει να διευθύνει· πρέπει να δημοκρατικοποιηθεί, να γίνει πιο επίκαιρος: ο άνθρωπος της Αναγέννησης δεν είναι πια δυνατός στο σύγχρονο κόσμο, όταν συμμετέχουν στην ιστορία, ενεργητικά και άμεσα, ανθρώπινες μάζες πάντα πιο μεγάλες.

Στην πραγματικότητα, το φαινόμενο Λούντβιχ και η «ερασιτεχνική ιστορία», δεν είναι νεωτερισμός του μεταπολέμου: Τέτοια φαινόμενα περιέχονται εν σπέρματι στη δημοσιογραφία, στη μεγάλη λαϊκή εφημερίδα: Πρόδρομοι του Λούντβιχ και Σία είναι άρθρογράφοι της τρίτης σελίδας, οι συγγραφείς των ιστορικών σχεδιασμάτων, κ.λ.π. Το φαινόμενο λοιπόν είναι ουσιαστικά πολιτικό, πρακτικό· ανήκει σ' εκείνη τη σειρά των πρακτικών κινήματων που ο Κρότσε περιλαμβάνει στη γενική επιγραφή «αντιστορικισμός», που όταν αναλυθεί απ' αυτή τη σκοπιά, θα μπορούσαμε να την ορίσουμε: Κριτική των πρακτικών κινήματων που τείνουν να γίνουν ιστορία, που ακόμα δεν έχουν το χρίσμα της επιτυχίας, που ακόμα είναι ξεκομμένα και έτσι «άφηρημένα», παράλογα επεισόδια του ιστορικού κινήματος, της γενικής εξέλιξης της παγκόσμιας ιστορίας. Ξεχνούν συχνά (και όταν ο κριτικός

της ιστορίας ἐν τῷ γίγνεσθαι τὸ ξεχνᾶναι αὐτό, σημαίνει ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ἱστορικός, ἀλλὰ πολιτικός ἀνθρώπος σὲ δράση) ὅτι σὲ κάθε στιγμή τῆς ἱστορίας ἐν τῷ γίγνεσθαι ὑπάρχει ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὸ ὀρθολογικὸ καὶ τὸ παράλογο, καὶ ἐννοοῦμε σὰν παράλογο ἐκεῖνο πού δὲν θὰ θριαμβεύσει σὲ τελευταία ἀνάλυση, πού δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ ἱστορία πραγματικῆ, ἀλλὰ τὸ ὁποῖο στὴν πραγματικότητα κι' αὐτὸ ἐπίσης εἶναι ὀρθολογικὸ γιατί εἶναι κατὰ τρόπο ἀναγκαῖα δεμένο μὲ τὸ ὀρθολογικὸ, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ μιὰ στιγμή ἀξεδιόλυτη' ὅτι στὴν ἱστορία, ἐὰν θριαμβεύσει πάντα τὸ γενικὸ, ἐπίσης καὶ τὸ «ἰδιαίτερο» ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἐπιβάλλεται κι' αὐτὸ ἐφ' ὅσον καθορίζει μιὰ ὀρισμένη ἐξέλιξη τοῦ γενικοῦ καὶ ἔχει κάποια ἄλλη. Ἀλλὰ στὴ σύγχρονη ἱστορία, τὸ «ἰδιαίτερο» δὲν ἔχει πιά τὴν ἴδια σημασία πού εἶχε στὸν Μακιαβέλλι καὶ στὸν Guicciardini· δὲν δείχνει πιά τὸ ἀπλὸ ἀτομικὸ συμφέρον, γιατί στὴ σύγχρονη ἱστορία τὸ ἱστορικο-πολιτικὸ «ἄτομο» δὲν εἶναι τὸ «βιολογικὸ» ἄτομο ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα. Μόνον ὁ ἀγώνας, μὲ τὴν ἔκτασή του, καὶ οὔτε μὲ τὴν ἄμεση ἔκτασή του, ἀλλὰ μὲ ἐκείνη πού ἐκδηλώνεται σὲ μιὰ διαρκῆ νίκη, θὰ πεῖ ποῖο εἶναι ὀρθολογικὸ ἢ παράλογο, ποῖο «ἀξίζει» νὰ νικήσῃ γιατί συνεχίζει, μὲ τὸ δικό του τρόπο, καὶ ξεπερνᾷ τὸ παρελθόν.

Ἡ πρακτικὴ στάση τοῦ Κρότσε εἶναι ἓνα στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν κριτικὴ τῆς φιλοσοφικῆς του στάσης, τῆς ὁποίας μάλιστα εἶναι τὸ θεμελιακὸ στοιχεῖο. Στὸν Κρότσε φιλοσοφία καὶ «ἰδεολογία» τελικὰ ταυτίζονται, ἐπίσης ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποδείχεται τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἓνα «πρακτικὸ ἐργαλεῖο» ὀργάνωσης καὶ δράσης: τῆς ὀργάνωσης ἑνὸς κόμματος, μάλιστα μιᾶς διεθνοῦς κομμᾶτων, καὶ μιᾶς γραμμῆς πρακτικῆς δράσης. Ἡ ὁμιλία τοῦ Κρότσε στὸ συνέδριο φιλοσοφίας τῆς Ὁξφόρδης στὴν πραγματικότητα εἶναι πολιτικὸ μανηφέστο, μιᾶς διεθνοῦς ἔνωσης τῶν μεγάλων διανοουμένων κάθε ἔθνους, εἰδικὰ τῆς Εὐρώπης: καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἓνα κόμμα σημαντικὸ καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ λειτουργία ἔχει μικρῆ. Θὰ μπορούσε ἤδη νὰ πεῖ κανεὶς, ἔτσι χοντρικά, ὅτι ἤδη σήμερα ἐπαληθεύ-

εται στο σύγχρονο κόσμο ένα φαινόμενο παρόμοιο με εκείνο της απόσπασης μεταξύ του «πνευματικού» και του «εγκόσμου» στο Μεσαίωνα: φαινόμενο πολύ πιο περίπλοκο από κείνο τότε, έφθασον ή σύγχρονη ζωή έχει γίνει πιο περίπλοκη. Οι έπισθοδρομικές και συντηρητικές κοινωνικές ομάδες περιορίζονται πάντα περισσότερο στην άρχική τους οικονομικό - συντεχνιακή φάση, ενώ οι προοδευτικές και ανανεωτικές ομάδες βρίσκονται ακόμα στην άρχική τους ακριβώς οικονομικό - συντεχνιακή φάση. Οι παραδοσιακοί διανοούμενοι, απομακρυνόμενοι από την κοινωνική ομάδα στην οποία μέχρι τώρα είχαν δώσει την πιο ύψηλή και περιεκτική μορφή και γιατί - το την πιο εκτεταμένη και τέλεια συνείδηση του σύγχρονου κράτους, στην πραγματικότητα εκπληρώνουν μια πράξη ανυπολόγιστης ιστορικής αξίας: Σημειώνουν και επικυρώνουν την κρατική χρίση στην αποφασιστική της μορφή. Όμως αυτοί οι διανοούμενοι δεν έχουν ούτε την εκκλησιαστική οργάνωση, ούτε κάτι που να της μοιάζει, και αυτό η σύγχρονη χρίση επιβαρύνεται σε σύγκριση με τη μεσαιωνική χρίση που αναπτύχθηκε για μερικούς αιώνες, μέχρι τη Γαλλική Έπανάσταση, όταν η κοινωνική ομάδα που μετά το 1000 υπήρξε η κινητήρια οικονομική δύναμη της Ευρώπης μπόρεσε να παρουσιαστεί σαν ολοκληρωμένο «κράτος» με όλες τις ήθικές και πνευματικές δυνάμεις που ήταν αναγκαίες και ικανές για να οργανώσουν μια πλήρη και τέλεια κοινωνία. Σήμερα το «πνευματικό» που αποκόβεται από το «εγκόσμο», και ξεχωρίζει απ' αυτό σαν να είναι αθύπαρκτο, είναι κάτι το μη οργανικό, το αποκεντρωμένο, ένας άσταθης κOURνιαχτός μεγάλων πολιτιστικών προσωπικοτήτων «χωρίς Πάπα» και χωρίς επικράτεια. Αυτή η διαδικασία της αποσύνθεσης του σύγχρονου κράτους είναι, ωστόσο, πολύ πιο καταστροφική από την μεσαιωνική ιστορική διαδικασία, η οποία όδηγοσε ταυτόχρονα στην ολοκλήρωση και την διάσπαση, δοθείσης της ειδικής ομάδας η οποία ήταν η κινητήρια δύναμη της ιστορικής διαδικασίας και δοθέντος του τύπου του κράτους που υπήρξε μετά το 1000 στην Ευρώπη, που δεν γνώριζε τον σύγχρονο συγκεντρωτισμό και θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε περισσότερο «δημοσπονδιακό των

κυρίαρχων τάξεων» παρά κράτος μᾶς μόνο κυρίαρχης τάξης.

Πρέπει νά δοῦμε κατά πόσο «ἐπικαιρισμός» τοῦ Τζεντίλε ἀντιστοιχεῖ στή θετική κρατική φάση, στήν ὅποια ἀντίθετα, ἀντιτίθεται ὁ Κρότος. Ἡ «ἐνότητα στήν πράξη» δίνει στόν Τζεντίλε τή δυνατότητα νά ἀναγνωρίσει σάν «ἱστορία» αὐτό πού γιά τόν Κρότος εἶναι ἀντιἱστορία. Γιά τόν Τζεντίλε ἡ ἱστορία εἶναι ὁλόκληρη ἱστορία τοῦ κράτους. Γιά τόν Κρότος ἀντίθετα εἶναι «ἠθικο - πολιτική», δηλαδή ὁ Κρότος θέλει νά διατηρήσει μιᾶ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἰδιωτική κοινωνία (*societa civile*) καί τήν πολιτική κοινωνία, ἀνάμεσα στήν ἡγεμονία καί τή δικτατορία· οἱ μεγάλοι διανοούμενοι ἀσχοῦν τήν ἡγεμονία, ἡ ὅποια προϋποθέτει μιᾶ ὀρισμένη συνεργασία, δηλαδή μιᾶ ἐνεργητική καί θεληματική (ἐλεύθερη) συγκατάθεση, δηλαδή ἓνα φιλελεύθερο, δημοκρατικό, καθεστώς. Ὁ Τζεντίλε τοποθετεῖ τήν συντεχνιακή - οἰκονομική φάση σάν φάση ἠθική μέσα στήν ἱστορική πράξη: ἡγεμονία καί δικτατορία δέν μποροῦν νά διακριθοῦν, ὅπωςδῆποτε ἡ βία εἶναι ἡ συγκατάθεση. Δέν μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνει τήν πολιτική κοινωνία ἀπό τήν ἰδιωτική κοινωνία· ὑπάρχει μόνο τὸ κράτος καί φυσικά τὸ κράτος - κυδέρνηση, κ.λ.π.

Ἡ ἴδια ἀντιθετική θέση πού, στή φιλοσοφική σφαῖρα, ἐπαληθεύεται ἀνάμεσα στόν Κρότος καί τόν Τζεντίλε, ἐπαληθεύεται στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἀνάμεσα στόν Εἰπαικί καί τοὺς μαθητὲς τοῦ Τζεντίλε. Ἡ ἰδέα τοῦ πολιτη - ὑπαλλήλου τοῦ Κράτους, χαρακτηριστική τοῦ Σπιρίτο, προέρχεται ἀμεσα ἀπὸ τήν ἐλλείπουσα διαίρεση μεταξύ πολιτικῆς κοινωνίας καί ἰδιωτικῆς κοινωνίας, μεταξύ πολιτικῆς ἡγεμονίας καί κρατικο - πολιτικῆς διακυβέρνησης. Στήν πραγματικότητα, προέρχεται, ἀπὸ τήν ἀντιἱστορικότητα τῆς σύλληψης τοῦ Κράτους πού ἐξυπονοεῖται στήν ἀντίληψη τοῦ Σπιρίτο, παρά τίς ἀνατρεπτικές του διαβεβαιώσεις καί τίς θορυβώδεις πολεμικές του. Ὁ Σπιρίτο δέν θέλει νά ἀναγνωρίσει ὅτι ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι κάθε μορφή ἰδιοκτησίας συνδέεται μὲ τὸ Κράτος, ἐπίσης καί γιά τοὺς κλασσικοὺς οἰκονομολόγους τὸ Κράτος παρεμβαίνει σὲ κάθε στιγμή στήν

οικονομική ζωή, πού είναι ένας συνεχής ιστός διαβάσεων της ιδιοκτησίας. Ἡ ἰδέα τοῦ Σπιρίτο συγκεκριμένα, ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἐπιστροφή στὴν καθαρὴ οἰκονομικὴ ἀντίληψη, τὴν ὁποία αὐτὸς ἀποδοκιμάζει γιὰ τὶς ἀντιφατικότητές της. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσουμε ὅτι σαυτὴ τὴν ἰδέα περιέχεται ὁ «Ἀμερικανισμός», ἀφοῦ ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἔχει ἀκόμα ξεπεράσει τὴν οἰκονομικο - συντεχνιακὴ φάση, πού ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ἔχει διανυθεῖ στὸ Μεσαίωνα, δηλαδὴ δὲν ἔχει δημιουργήσει ἀκόμα μιὰ ἀντίληψη τοῦ κόσμου καὶ μιὰ ὁμάδα μεγάλων διανοουμένων πού νὰ διευθύνουν τὸ λαὸ στὸ περιβάλλον τῆς ἰδιωτικῆς κοινωνίας: Μαυτὴ τὴν ἐννοια εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Ἀμερικὴ θρῖσκεται κάτω ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ ἐπιρροή, ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. (Αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς κρατικῆς μορφῆς - δάσης τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν εἶναι πολύπλοκο, ἀλλὰ ὁ πυρῆνας τοῦ ζητήματος μοῦ φαίνεται ἀκριβῶς αὐτός).

ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΟΥΝ ΣΟΦΙΤΕΣ

Μιὰ γενιά μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ τὴν ἴδια κρίση πού αὐτὴ κάνει γιὰ τὴν προηγούμενη γενιά, μιὰ ἱστορικὴ περίοδος μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θεώρησης τῆς περιόδου ἢ ὁποία προηγήθηκε ἀπ' αὐτήν. Μιὰ γενιά πού μειώνει τὴν προηγούμενη γενιά, πού δὲν καταφέρνει νὰ δεῖ τὰ ἐπιτεύγματά της καὶ τὴν ἀναγκαία σημασία της, δὲ μπορεῖ παρά νὰ εἶναι πενιχρὴ καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτὸ της, ἔστω καὶ ἂν κομπάζει παράφορα γιὰ τὸ μεγαλεῖο της. Εἶναι ἡ συνηθισμένη σχέση ἀνάμεσα στὸ μεγάλο ἄνθρωπο καὶ τὸν καμαριέρη. Ἐρτημώνεις γιὰ νὰ φανεῖς καὶ νὰ διακριθεῖς: Μιὰ γενιά ζωερὴ καὶ ἰσχυρὴ, πού ἐτοιμάζεται νὰ ἐργαστεῖ καὶ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ, τείνει ἀντίθετα νὰ ὑπερεκτιμήσει τὴν προηγούμενη γενιά γιὰτὶ ἡ ἐνεργεία της τῆς δίνει τὴ σιγουριά ὅτι θὰ πάει ἀκόμα πιὸ μπροστά: ἀπλῶς τὸ νὰ φυτοζωεῖς εἶναι ἤδη ξεπέραςμα ἐκείνου πού εἰκονίζεται σὰν πεθαμένο.

Ἀποδοκιμάζει κανεὶς τὸ παρελθόν γιὰ νὰ μὴν ὑπολογίσει τὸ καθήκον τοῦ παρόντος. Πῶς θὰ ἦταν πιὸ εὐκολα τὰ

πράγματα εάν οι γεννήτορες είχαν ήδη κάμει το έργο των γιών: Στην υποτίμηση του παρελθόντος ένυπάρχει μιá δικαιολογία για την μηδαιμνότητα του παρόντος: Ποιός ξέρει τί θα είχαμε κάμει έμεις εάν οι πατεράδες μας είχαν κάμει αυτό και το άλλο....., αλλά δέν το έκαμαν και, έτσι, δέν κάναμε κι' έμεις τίποτα περισσότερο. Μιά σοφίτα πάνω σ' ένα ισόγειο είναι λιγότερο σοφίτα άπ' εκείνη του δέκατου πατώματος ή του είκοστού; Μιά γενιά πού ξέρει νά κάνει μόνο σοφίτες παραπονείται πού οι προγενέστεροι δέν είχαν κτίσει παλάτια των δέκα ή 30 όρόφων. Λέτε ότι είσαστε ίκανοί νά χτίζετε μητροπόλεις, αλλά δέν είσαστε ίκανοί παρά νά χτίζετε σοφίτες' διαφορά μέ το Μανιφέστο ¹³, πού έξαίρει το μεγαλειό της έτοιμοθάνατης τάξης.

Η ΦΥΛΑΚΗ

Σ' ένα άρθρο του Μάριο Μπονφαντίνι, «Η τέχνη του Κάρολο Μπίνι», στην «Φορολογική Ιταλία» της 22 Μάη 1932, άναφέρονται αυτοί οι δυό στίχοι (ή σχεδόν): «Η φυλακή είναι μιá λίμα τόσο λεπτή — πού δξύνοντας τή σκέψη της προσδίνει ένα στύλ». Ποιός τό έχει γράψει αυτό; ο ίδιος ο Μπίνι; Άλλά ο Μπίνι έχει μείνει πραγματικά σέ φυλακή (ίσως όχι πολύ); Η φυλακή είναι μιá λίμα τόσο λεπτή πού καταστρέφει πλήρως τή σκέψη, ή κάνει ό,τι κι' εκείνος ο άρχιεργάτης στόν όποίον είχε παραδοθεί ένας ώρατος κορμός άπό ξύλο ξηραμένης έλιās για νά κάμει ένα άγαλμα του άγιου Πέτρου και κόβει έδω, κόβει εκεί, διορθώνει, σχεδιάζει και τελειώνει έχοντας φτιάξει μιá λαβή για σουβλί.

Ο ΦΟΒΟΣ ΤΟΥ ΚΕΡΕΝΣΚΙΣΜΟΥ

Είναι ένα άπό τά πιό αξιόλογα χαρακτηριστικά των μεταπολεμικών χρόνων. Άντιστοιχεί ίσως, σ' ένα όρισμένο μέτρο, στόν φόβο του Λαφαγιετισμού στην περίοδο πού άκολούθησε τή Γαλλική Έπανάσταση. Γύρω άπό τόν Κερενσκιισμό

σχηματίστηκε ένας δλόκληρος «άρνητικός μύθος». 'Αποδόθηκαν στον Κερένσκι όλες οι άρνητικές ιδιότητες, οι αδυναμίες, οι δισταγμοί, οι ανεπάρκειες μιας δλόκληρης Ιστορικής εποχής. Τό να μή γίνουιν Κερένσκι τής δικιάς τους χώρας, έγινε ή έμμομη ιδέα μιας δλόκληρης σειράς άρχηγών κυβερνήσεων. 'Απ' αυτόν τό φόβο προήλθαν μερικά από τά πολιτικά αξιώματα του σημερινού Μακιαβελισμού και τών κριτικών άρχών πάνω στα όποια αναπτύσσεται ή μαζική προπαγάνδα. 'Αλλά τί τό πραγματικό ύπάρχει σαυτόν τό φόβο; Δέν παρατηρούμε ότι ένα από τά στοιχεία του Κερενσκιισμού είναι ακριβώς αυτός ό ίδιος φόβος να γίνει κανείς Κερένσκι, δηλαδή τό γεγονός ότι μία θετική κατεύθυνση ύποκαθίσταται από μία άρνητική κατεύθυνση στην πολιτική ζωή, ότι σκέφτεται κανείς περισσότερο να «μή δρθά» παρά να «δρθά συγκεκριμένα», διακατέχεται από τόν αντίπαλο πού τόν αισθάνεται να κυριαρχεί μέσα στην ίδια του τήν προσωπικότητα. 'Εξ άλλου, γίνεται κανείς «Κερένσκι» όχι από θέληση, έτσι όπως ή θέληση δέν μπορεί να μάς κάνει να αποφύγουμε να είμαστε Κερένσκι. 'Ο Κερένσκι ύπήρξε ή έκφραση ενός καθορισμένου συσχετισμού, πολιτικών δυνάμεων, οργανωτικών, άμεσων στρατιωτικών, πού δέν δημιουργήθηκε απ' αυτόν και πού αυτός δέν κατάφερε να διορθώσει, παρά τίς άπελπισμένες του προσπάθειες, τόσο άπελπισμένες και ασύνδετες ώστε να του δίνουν τή μορφή ενός 'Αρλεκίνου. Παίρνεται στα σοβαρά ή ήθική και διανοητική εικόνα του Κερένσκι πού σχεδιάστηκε από τούς έχθρούς του σαν δπλο άγώνα έναντιόν του, σαν άμεσο μέσο για να τόν θγάλουν απ' τή μέση και να τόν απομονώσουν, και πού γιαυτό τόν παραστήσανε σαν άνθρωπο μη δαμινό άπολύτως έκτός χρόνου και χώρου, ένα τυπικό «είλωτα» πού να τόν δείχνουν στους «Σπαρτιάτες» για να τούς διαπαιδαγωγούν. Θά μπορούσε κανείς να άποδείξει ότι δέν είναι αλήθεια ότι ό Κερένσκι δέν κατέφυγε στα μέτρα βίας, κάθε άλλο' αλλά ίσως ακριβώς αυτή του ή προσφυγή στη βία έπιτάχυνε τήν πολιτική διαδικασία από τήν όποια ανατράπηκε. Στην πραγματικότητα, ό Κερένσκι είχε πολλές σχετικές έπιτυχίες, και ή πολιτική του γραμμή δέν ήταν έσφαλμένη καθ' έαυτή, αλλά αυτό λίγο μέτρησε μέσα στο σύνολο

των δυνάμεων πού αποδεδεσμεύτηκαν γύρω του, οι όποτες δέν μπορούσαν νά έλεγχοθούν από πολιτικούς του τύπου Κερένσκι, δηλαδή από τό σύνολο των κοινωνικών δυνάμεων των όποιων ό Κερένσκι ήταν ή πιό ίκανοποιητική έκφραση.

«Ο ΚΟΣΜΟΣ ΘΑ ΠΑΕΙ ΠΡΟΣ...»

Στήν «Κριτική» τής 20 Μάρτη 1933 περιέχεται μιá «παρρησιέωση» του Κρότσε: ό κόσμος πάει πρός... Φαίνεται όμως ότι ό Κρότσε δέν άγγιξε όλες τις πλευρές τής διατύπωσης ή όποία ούσιαστικά είναι μιá διατύπωση πολιτική, πολιτικής δράσης. Τό νά κατορθώσεις νά πείσεις κάποιον ότι ό «κόσμος πάει πρός...» μιá όρισμένη κατεύθυνση δέν σημαίνει τίποτα άλλο από τό νά κατορθώσεις νά πείσεις για τό μοιραίο τής δικιάς σου δράσης και νά άποκτήσεις τήν παθητική συγκατάθεση μέσω τής εξήγησής της. Τό πώς σχηματίζεται αυτή ή πεποίθηση είναι βέβαια ένδιαφέρον ζήτημα: ότι εδώ συμβάλλουν ή «δειλία» και άλλες μορφές ήθικής μικρότητας είναι άναμφίβολο· αλλά επίσης τό γεγονός ότι τόση «δειλία» και τόση μικρότητα είναι διαδεδομένα είναι ένα πολιτικό γεγονός πού θάπρεπε νά αναλυθεί και για τό όποιο θά χρειαζόταν νά βρούμε τή συγκεκριμένη προέλευση. Άπ' αυτή τήν άνάλυση θά προέκυπτε ίσως τό άποτέλεσμα ότι ή ίδια ή στάση του Κρότσε πρός τή ζωή είναι μιá από τις πηγές αυτής τής διάδοσης: Τό νά μη θέλεις νά ύποχρεωθείς σέ βάθος, τό νά μη κάνεις διάκριση ανάμεσα σ' αυτό πού πρέπει νά κάνει ένας διανοούμενος και σ' αυτό πού πρέπει νά κάνει ό πολιτικός (λές και ό διανοούμενος δέν είναι επίσης ένας πολιτικός, και όχι μόνο ένας πολιτικός... τής «διανοητικότητας») και, κατά βάθος, όλόκληρη ή ιστορική αντίληψη του Κρότσε βρίσκεται στη βάση αυτής τής διάδοσης. Βλέπομε ότι τό νά είναι κανείς θιασώτης τής έλευθερίας κατά τρόπο άφηρημένο δέν μετράει καθόλου, είναι άπλώς μιá θέση του ανθρώπου του γραφείου πού μελετάει τά γεγονότα του παρελθόντος, αλλά όχι του σημερινού ανθρώπου πού συμμετέχει στους άγώνες του καιρού του. Η διατύπωση αυ-

τή του «κόσμου πού πάει» πρὸς τὰριστερά ἢ δεξιὰ ἢ πρὸς ἓνα συμβιβασμό, κ.λ.π., ἄρχισε νὰ διαδίδεται στὴν Ἰταλία στὰ 1921, καὶ ἦταν ἓνα προφανές σημεῖο τῆς ἀποθάρρυνσης πού κατακτούσε τεράστια στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ξανασυγκροτήσει αὐτὸ τὸ κίνημα τῶν διανοουμένων σχεδὸν σὲ ἓνα ὀρισμένο χρόνο. Τὸ ὅτι οἱ διατύπωση καθ'αυτὴ δὲ σημαίνει τίποτα, εἶναι ἀλήθεια. Ὡστόσο εἶναι βολικὴ ἢ ἔκφραση τοῦ εὐτραφῆ «κόσμου», πού πάει πρὸς κάποια μεριά. Πρόκειται γιὰ μιὰ «πρόβλεψη» πού δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ κρίση γιὰ τὸ σήμερον, πού ἐρμηνεύεται μὲ τὸν πιὸ διευκολυντικὸ τρόπο, γιὰ νὰ ἐνισχύσει ἓνα ὀρισμένο πρόγραμμα δράσης μὲ τὴν ὑπαγόρευση τῶν ἀνόητων καὶ τῶν δειλῶν. Ἀλλὰ ἐὰν τὸ χρέος τῶν διανοουμένων θεωρεῖται ὡς τὸ χρέος τοῦ μεσολαβητῆ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐξτρεμισμοὺς καὶ αὐτὸ τὸ χρέος τῆς μεσολάβησης δὲν ἀφήνεται στὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, τί θὰ κάνει ὁ διανοούμενος παρὰ νὰ συνεργαστεῖ μὲ τὸ δράστη τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πού ἔχει λιγότερες ἀνησυχίες καὶ λιγότερη αἰσθησι εὐθύνης; Αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ στάση τοῦ Κρότος. Δὲν θὰ ἦταν πνευματικὰ πιὸ τίμιο νὰ παρουσιαστεῖ στὴ σκηνὴ μὲ τὸ ἀληθινὸ χρέος τοῦ συμμάχου μὲ «ἐπιφυλάξεις», ἐνὸς ἀπὸ τὰ δύο κόμματα, ἀντὶ νὰ θέλει νὰ φανεῖ ὡς ἀνώτερος ἀπὸ τίς ἀθλιότητες τοῦ πάθους τῶν ἰδίων τῶν κομμάτων καὶ ὡς ἐνσαρκωτὴς τῆς «ἱστορίας»; Ὡπως σημειώσαμε ἄλλοτε, αὐτὸς ὁ «ρόλος» τῆς αὐθαίρετης διαλεκτικῆς μεσολάβησης ἔχει μιὰ μακρόχρονη καὶ ἄτυχη ἱστορία: ὁ Προυντὸν στὴ Γαλλία γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Ναπολέοντας ὁ τρίτος δὲν ἔκρυβε τίς συμπάθειές του (τὸ βιβλίο του Sainte Beuve), ὁ Τζιομπέρτι στὴν Ἰταλία, πού δίκαια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σύμβολο τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἀταξίας τοῦ 1848 κ.λ.π. Σαυτὴ τὴ σύνδεση τῶν προβλημάτων πρέπει νὰ δοῦμε τὸ ἄρθρον τοῦ Οὐγκο Σπιρίτο στὴν «Italia Letteraria», τῆς 13 Νοέμβρη 1932 (storicismo rivoluzionario e storicismo antistorico). Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ Σπιρίτο συνδέει τὴ σημερινὴ πολεμικὴ γιὰ τὸν «ἱστορικισμό» μὲ τὴν πολεμικὴ πού ἀναπτύχθηκε στὸν προηγούμενον αἰῶνα γύρω ἀπὸ τὴν διατύπωση ὅτι ἡ φύση δὲν κάνει ἄλλα, ἀλλὰ ὁ Σπιρίτο δὲν

ξέρει νά προχωρήσει πέρα από τήν επιφάνεια τῶν γεγονότων καί τῶν ἰδεῶν. Καί ἂν ἰσχυρίζεται σάν ὁ Ἄντι - Προυτόν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο ὥστε οἱ διαλεκτικοί ὄροι νά ἀναπτυχθοῦν μέ ὅλη τους τή δύναμη καί σάν «ἐξτρεμισμοί» ἀντιτιθέμενοι, δέν μπορεῖ νά δεῖ ὅτι ἡ ἴδια του ἡ θέση εἶναι μιᾷ μεσολάβησι ἢ αὐθαίρετο ξεπέρασμα ἐφ' ὅσον βασίζεται πάνω στό ὅτι ἡ ἀντίθεση ξεπερνιέται θίαια καί μπαίνει σάν ἀντίθεση ἀκριδῶς μιᾷ προσπάθεια μεσολάβησις ἐντελῶς διανοουμενιστικῆς πού ζεῖ μόνο στό μυαλό λίγων διανοουμένων ὄχι μεγάλου ἀναστήματος. Ἐπίσης καί ὁ Σπιρίτο πρέπει νά τοποθετεῖ ἀνάμεσα στούς θεωρητικούς (περισσότερο ἢ λιγότερο ἀσύνειδους, ἀφοῦ στά γραφτά του, εἰδικά στήν «Critica Fascista» φανερώνει τήν προκατάληψή του νά «δώσει κάτι γιά νά μὴ χάσει τὰ πάντα»: Πρέπει νά δοῦμε στήν προκειμένη περίπτωσι εἰδικά ἓνα ἄρθρο γραμμένο μετὰ τὸ συνεχιακὸ συνέδριο τῆς Ferrara καί τήν ἔκθεσι τῆς θέσις τῆς «Ἐνωσις τῶν Ἰδιοκτητῶν» τῆς «παθητικῆς ἐπανάστασις ἢ τῆς ἐπανάστασις ἀποκατάστασις» καί ὄχι ἤδη, ὅπως προσποιόταν αὐτός, ἀνάμεσα στούς «ἐξτρεμιστές» μιᾶς ὀποιασδήποτε ἰδανικῆς διαλεκτικῆς ἢ πραγματικῆς· ἐάν τὸ λάθος τοῦ Κρότσε εἶναι ὅτι θέλει νά φανεῖ διαφορετικὸς ἀπὸ κείνο πού πραγματικά εἶναι, τὸ ἴδιο λάθος ἰσχύει γιά τὸν Σπιρίτο καί τήν ὀμάδα του. Καί, κατὰ βάθος, τὰ δύο σφάλματα πρακτικὰ ταυτίζονται: πρόκειται γιά δύο σιαμαίους ἀδελφοὺς πού φιλονεικοῦν γιὰτὶ εἶναι πολὺ ἐνωμένοι. .

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ Ή ΓΙΑ ΤΟ ΝΑ ΛΕΜΕ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Είναι πολύ διαδομένη ή γνώμη σε μερικούς κύκλους (και αυτό το βιβλίο είναι ένα σημάδι της πολιτικής και πολιτιστικής δομής αυτών των κύκλων) ότι είναι ουσιαστικό στην πολιτική τέχνη το ψέμα, ή ικανότητα να κρύβουμε πονηρά τις πραγματικές μας γνώμες, τους αληθινούς μας στόχους για τους οποίους παλεύουμε, ή ικανότητα να κάνουμε τους άλλους να πιστεύουν το αντίθετο απ' αυτό που πραγματικά θέλουμε κ.λ.π. κ.λ.π. Η γνώμη αυτή είναι τόσο ριζωμένη και διάχυτη ώστε, για να πούμε την αλήθεια, δεν γίνεται πιστευτή. Οι Ιταλοί γενικά θεωρούνται στο εξωτερικό σαν

μαέστροι στην τέχνη της προσποίησης και της ύποκρισίας κ.λ.π. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ Ἑβραϊκὸ ἀνέκδοτο: «ποῦ πᾶς; — Ρωτᾷ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Βενιαμὴν — στην Κρακοβία — ἀπαντᾷ ὁ Βενιαμὴν.— Πονηρὸς ποῦ εἶσαι! Ἐσὺ λὲς πῶς πᾶς στην Κρακοβία γιατί ἐγὼ πιστεύω ἀντίθετα ὅτι πᾶς στὸ Λεμπέργκ· ἀλλὰ ἐγὼ γνωρίζω κάλλιστα ὅτι πᾶς στην Κρακοβία: τί χρειάζεται λοιπὸν νὰ ψεύδῃσαι;» Στὴν πολιτικὴ θὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ ἐπιφύλαξη, ὄχι γιὰ κοροϊδία μὲ τὴν ταπεινὴ ἔννοια ποῦ πολλοὶ σκέφτονται: τὸ νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια στὴ μαζικὴ πολιτικὴ εἶναι ὁπωσδήποτε μιὰ πολιτικὴ ἀναγκαιότητα.

«ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ». ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ»;

Ἡ διφορούμενη ἔννοια τῶν ὄρων «ἐπιστήμη» καὶ «ἐπιστημονικός» γεννήθηκε ἀπὸ τὸ ὅτι ἔχουν πάρει τὴ σημασία τους ἀπὸ μιὰ καθορισμένη ομάδα ἐπιστημῶν καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Ὀνομάστηκε «ἐπιστημονικὴ» κάθε μέθοδος ποῦ ἦταν παρόμοια μὲ τὴ μέθοδο ἔρευνας καὶ ἐξέτασης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ποῦ ἔγιναν οἱ «κατεξοχήν» ἐπιστῆμες, οἱ ἐπιστῆμες - φετίχ. Δὲν ὑπάρχουν «κατεξοχήν» ἐπιστῆμες καὶ δὲν ὑπάρχει «κατεξοχήν» μέθοδος, «μιὰ μέθοδος καθεαυτῆ». Κάθε ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δημιουργεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ της μιὰ κατάλληλη μέθοδο, μιὰ δική της λογικὴ, ποῦ ἡ γενικότητά της εἶτε ἡ καθολικότητά της βρίσκεται μόνο στὸ ὅτι εἶναι «σύμφωνη μὲ τὸ σκοπὸ». Ἡ πιὸ γενικὴ καὶ καθολικὴ μεθοδολογία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν τυπικὴ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικά, δηλαδὴ στὸ σύνολο ἐκείνων τῶν ἀφηρημένων ἐργαλείων τῆς σκέψης ποῦ ἀνακαλύφθηκαν, καθαρίσθηκαν καὶ ἐκλεπτύνθηκαν στὴν πορεία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀφηρημένη μεθοδολογία, δηλαδὴ ἡ τυπικὴ λογικὴ, περιφρονεῖται ἀπὸ τοὺς ἰδεαλιστὲς φιλόσοφους, ἀλλὰ ἔχουν λάθος: ἡ μελέτη τῆς ἀντιστοιχεῖ στὴ μελέτη τῆς γραμματικῆς, δηλαδὴ ἀντιστοιχεῖ ὄχι μόνο σὲ μιὰ ἐμβάθυνση τῶν ἐμπει-

ριών του παρελθόντος για τη μεθοδολογία της σκέψης (της τεχνικής της σκέψης), σε μία απορρόφηση της επιστήμης του παρελθόντος, αλλά είναι ένας δρος για την παραπέρα ανάπτυξη της ίδιας της επιστήμης. Να μελετηθεί για ποιό λόγο ή «λογική» έχει γίνει ένας κλάδος που συνδέεται ολο και περισσότερο με τις μαθηματικές επιστήμες — Ράσσελ στην 'Αγγλία' Πλάνο στην 'Ιταλία' — έτσι που να την έχουν ανυψώσει, όπως ο Ράσσελ, στο σημείο που να διεκδικεί τη θέση της πραγματικής «μοναδικής φιλοσοφίας». Το σημείο αφετηρίας θα μπορούσαμε να το πάρουμε από τον Έγκελς, που αντιπαραθέτει το «επιστημονικό» στο «ουτοπιστικό». Ο υπότιτλος της «Κοινωνικής Κριτικής» του Τουράτι έχει την ίδια σημασία όπως στον Έγκελς; ασφαλώς όχι για τον Τουράτι το «επιστημονικό» προσεγγίζει προς τη σημασία της «μεθόδου που χαρακτηρίζει τις φυσικές επιστήμες» (ο υπότιτλος εξαφανίστηκε σε μίαν ορισμένη στιγμή: να δούμε πότε, ασφαλώς ήδη το 1917) και ακόμα και μ' αυτήν την έννοια είναι πολύ γενικός και εξυπηρετεί μιά σκοπιμότητα.

Ο Dubreuil στο βιβλίο *Standards* σημειώνει ορθά το έπιθετο «επιστημονικός» που τόσο έχει χρησιμοποιηθεί για να συνοδεύει τα λόγια: επιστημονική διεύθυνση της εργασίας, επιστημονική οργάνωση, κ.λ.π., δεν έχει τη σχολαστική και απειλητική σημασία που πολλοί του αποδίδουν, αλλά και δεν εξηγεί ύστερα με ακρίβεια πώς θα πρέπει να το εννοούμε. Στην πραγματικότητα «επιστημονικός» σημαίνει «ορθολογικός» και ακριβέστερα «ορθολογιστικά σύμφωνος με το σκοπό» που θέλουμε να πετύχουμε, δηλαδή να παράγουμε το μέγιστο με την ελάχιστη προσπάθεια, να εξασφαλίσουμε το μέγιστο της οικονομικής αποτελεσματικότητας κ.τ.λ., επιλέγοντας και προσδιορίζοντας ορθολογιστικά όλα τα έγχειρήματα και τις πράξεις που οδηγούν στο σκοπό. Το έπιθετο «επιστημονικός» χρησιμοποιείται σήμερα έκτεταμένα, αλλά ή σημασία του μπορεί πάντοτε να αναχθεί στο «σύμφωνο με το σκοπό», έφ' όσον μιά τέτοια «συμφωνία» την έρευνούμε ορθολογιστικά (μεθοδικά) ύστερα από μιά λεπτομερέστατη ανάλυση όλων των στοιχείων (ακόμα και με μικροσκοπική εξέτα-

ση) και των συστατικών και των αναγκαία συστατικών (ή εξάλειψη των συγκινησιακών στοιχείων συμπεριλαμβάνεται στον ύπολογισμό).

ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Κάθε τρόπος διακυβέρνησης έχει μια πολιτιστική πολιτική και μπορεί να την υπερασπίζεται από την αποψή του και να δείχνει ότι έχει εξυψώσει το εθνικό πολιτιστικό επίπεδο. Όλο το ζήτημα βρίσκεται στο να δούμε ποιό είναι το μέτρο αυτού του επιπέδου. Ένα σύστημα διακυβέρνησης μπορεί να οργανώσει καλύτερα την ανώτερη κουλτούρα και να συμπιέσει τη λαϊκή κουλτούρα και ακόμα, από την ανώτερη κουλτούρα μπορεί να οργανώσει καλύτερα τον τομέα που αφορά την τεχνολογία και τις φυσικές επιστήμες, θέτοντας πατερναλιστικά στη διάθεσή του χρηματικά ποσά πράγμα που προηγούμενα δεν γινόταν κ.λ.π. Το κριτήριο αξιολόγησης μπορεί να είναι μόνο αυτό: ένα σύστημα διακυβέρνησης είναι ανασχετικό ή επεκτατικό για τους άλλους; Κι' αυτό επίσης το κριτήριο πρέπει να προσδιοριστεί: μια διακυβέρνηση ανασχετική για μερικά ζητήματα είναι επεκτατική για άλλα; Ένα σύστημα διακυβέρνησης είναι επεκτατικό όταν διευκολύνει και προάγει την εξέλιξη από κάτω προς τα πάνω, όταν εξυψώνει το εθνικό - λαϊκό επίπεδο της κουλτούρας και έτσι κάνει δυνατή μια επιλογή «πνευματικών κορυφών» σε πύο μεγάλη έκταση. Μία έρημος με μία συστάδα από ψηλούς φοίνικες είναι πάντα μία έρημος: αντίθετα είναι χαρακτηριστικό της έρημου να έχει μικρές οάσεις με συστάδες από ψηλούς φοίνικες.

ΑΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ό δρος αυτός χρησιμοποιείται συχνά στην πολιτική γλώσσα με σημασίες συχνά περίεργες και εκπληκτικές: αυτό συμ-

θαίνει ειδικά στις «επαρχιακές» λογομαχίες, στις όποιες ό συγγραφέας κάνει επίδειξη δύσκολων λέξεων. Λέγεται για παράδειγμα ότι ό Τίτιο είναι άγνωστικιστής στην περίπτωση που δέν θέλει νά συζητήσει γιατί δέν παίρνει στά σοβαρά ένα όρισμένο έπιχείρημα κ.λ.π. 'Ό όρος είναι θρησκευτικής προέλευσης και άναφέρεται στο Θεός άγνωστος¹⁴, deus ignotus (ignotamus, Ignorabimus su Dio). Αίρεση τών άγνωστικών, κ.λ.π. 'Ό άγνωστικισμός είναι ώστόσο ισόδυναμος με τόν έμπειρισμό και τόν ύλισμό (νομιναλισμό κ.λ.π.)· άδυναμία γνώσης του άπόλυτου, του καθολικού κ.λ.π., έφ' όσον είναι συνδεδεμένα με τή θρησκευτική μεταφυσική.

ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ — ΜΙΚΡΗ, ΜΕΣΑΙΑ, ΜΕΓΑΛΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Έννοιες ποσοτικές και έννοιες ποιοτικές. 'Από ποσοτική άποψη ξεκινάει κανείς από τόν αριθμό τών άπασχολουμένων εργατών στις ξεχωριστές έπιχειρήσεις, προσδιορίζοντας τους μέσους αριθμούς για κάθε τύπο: από 1 - 5 βιοτεχνία, από 5 - 50 μικρή βιομηχανία, από 50 - 100 μεσαία βιομηχανία, από 100 και πάνω μεγάλη βιομηχανία. Πρόκειται για τύπους ή γενικεύσεις πολύ σχετικές που μπορούν νά αλλάξουν από χώρα σέ χώρα. 'Η ποιοτική έννοια θά ήταν πιό έπιστημονική και άκριτής, αλλά είναι πολύ πιό περίπλοκη και παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. Ποιοτικά οι τύποι θά έπρεπε νά προσδιορίζονται από τό συνδυασμό ποικίλων στοιχείων: έκτός από τόν αριθμό τών εργατών, από τόν τύπο τών μηχανών και τόν τρόπο σύνδεσης ανάμεσά τους, από τό βαθμό καταμερισμού τής εργασίας, από τή σχέση ανάμεσα σέ διαφορετικούς τύπους εργατών (χειρώνακτες, χειρώνακτες ειδικευμένοι ή υπεύθυνοι μηχανικοί, ειδικευμένοι εργάτες ειδικοί) και από τόν βαθμό του όρθολογισμού (έκτός του έκβιομηχανισμού) του συνόλου του παραγωγικού και διοικητικού μηχανισμού. Μιά έπιχείρηση όρθολογικά όργανωμένη έχει λιγότερους εργάτες από μία έπιχείρηση μη όρθολογικά όργανωμένη και γι' αυτό με 50 εργάτες μπορεί νά είναι

πιό «μεγάλη βιομηχανία» από μιὰ με 200 ἐργάτες. Αυτό συμβαίνει όταν ὀρισμένες ἐπιχειρήσεις με ὀρισμένα τμήματα τῆς παραγωγῆς τους ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ μιὰ ἐξωτερικὴ ἐπιχείρηση ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ εἰδικευμένο τμήμα μιᾶς ὁλόκληρης ὁμάδας ἐπιχειρήσεων ποὺ δὲν συνδέονται ὀργανικά κ.λ.π. Αὐτὰ τὰ ξεχωριστὰ στοιχεῖα ἔχουν διαφορετικὴ σχετικὴ βαρύτητα, ἀνάλογα με τὸ βιομηχανικὸ κλάδο: στὴν οἰκοδομικὴ βιομηχανία ὁ ἐκμηχανισμὸς δὲν θὰ ἀναπτυχθεῖ ποτὲ ὅπως στὴν μηχανικὴ βιομηχανία. Ὁ τύπος τῆς ὕφαντικῆς μηχανῆς ἐξελίσσεται κατὰ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς βιομηχανίας μηχανοκατασκευῶν. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τοῦ μεγέθους τῆς βιομηχανίας συνδέεται ἡ ἰδέα τῆς μηχανῆς. Ἐπίσης συνδέεται ἡ ἀντίληψη «τοῦ διασπαρμένου ἐργοστασίου» τὸ ὁποῖο εἶναι μιὰ πλευρὰ τῆς βιοτεχνίας, τῆς οἰκιακῆς ἐργασίας καὶ τῆς μικρῆς βιομηχανίας. Ὅμως μήπως μιὰ μεγάλη οἰκοδομικὴ ἐπιχείρηση δὲν μπορεῖ σὲ μιὰ ὀρισμένη λογικὴ νὰ θεωρηθεῖ ὡς διασπαρμένο ἐργοστάσιο; Καὶ ἐκεῖνη τῶν τροchioδρόμων καὶ τῶν σιδηροδρόμων; Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐδαφικῆς ὀργάνωσης δηλαδὴ τῆς τεχνικῆς συγκέντρωσης, οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτὲς εἶναι διάσπαρτες καὶ αὐτὸ ἔχει μιὰ σημασία γιὰ τὴν ψυχολογία τῶν ἐργατῶν. Ἐνας σιδηροδρομικὸς φύλακας δὲν θάχει ποτὲ τὴν ἴδια ψυχολογία τοῦ χειρῶνακτα μιᾶς μεγάλης φάμπρικας κλπ. Ἄλλο σημαντικό στοιχεῖο εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη ποὺ χρησιμοποιεῖται: Ἐνας βιοτέχνης ποὺ χρησιμοποιεῖ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια εἶναι πιά βιοτέχνης με τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια; Τὸ σύγχρονο γεγονός τῆς εὐκολίας τῆς διανομῆς τῆς ἠλεκτρικῆς κινητήριας δυνάμεως ἔπίσης καὶ γιὰ μικρὲς μονάδες μεταμορφώνει καὶ ἀνανεώνει ὅλους τοὺς τύπους βιομηχανίας καὶ ἐπιχείρησης.

ΦΥΣΙΚΟ, ΑΦΥΣΙΚΟ, ΤΕΧΝΗΤΟ Κ.Τ.Λ.

Τί σημαίνει όταν λέμε μιὰ ὀρισμένη δράση, ἕνας ὀρισμένος τρόπος ζωῆς, μιὰ ὀρισμένη στάση ἢ ἔθιμο εἶναι «φυσικά» ἢ ὅτι ἀντίθετα εἶναι «ἀφύσικα»; Καθένας μέσα του πιστεύει

δτι ξέρει ακριβώς τί σημαίνει αυτό, αλλά εάν αναζητήσει μιὰ απάντηση σαφή και αιτιολογημένη θά δει τότε δτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι πιὰ τόσο εὐκολο ὅσο νόμιζε. Πρέπει ὡστόσο νὰ διευκρινίσουμε δτι δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ «φύση» ὅταν κάτι τὸ σταθερό, ἀναλλοίωτο και ἀντικειμενικό. Παρατηρούμε δτι σχεδὸν πάντα «φυσικό» σημαίνει «σωστό» και «φυσιολογικό» σύμφωνα με τὴν τωρινὴ ἱστορικὴ μας συνείδηση· ἀλλὰ οἱ περισσότεροι δὲν ἔχουν συνείδηση αὐτῆς τῆς κατάστασῆς μας, πὺ εἶναι καθορισμένη ἱστορικά, και θεωροῦν τὸν τρόπο τῆς σκέψῆς τους αἰώνιο και ἀναλλοίωτο.

Βλέπουμε σὲ ὀρισμένους φανατισμένους ὁπαδοὺς τῆς «φυσικότητας» τὴν παρακάτω γνώμη: πράξεις πὺ γιὰ τὴν συνείδησὴ μας ἐμφανίζονται «ἀφύσικες» εἶναι γι' αὐτοὺς «φυσικές» γιατί παρατηροῦνται στὰ ζῶα, και λένε: δὲν εἶναι τὰ ζῶα «τὰ πιὸ φυσικά ὄντα τοῦ κόσμου»; Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴν ἀκοῦμε νὰ διατυπώνεται συχνὰ σὲ ὀρισμένους κύκλους σὲ σχέση κυρίως με τὰ προβλήματα πὺ συνδέονται με τίς σεξουαλικές σχέσεις. Γιὰ παράδειγμα: γιατί ἡ αἰμομιξία νὰ θεωρεῖται «ἀφύσικη» ἀφοῦ εἶναι διαδομένη στὴ «φύση»; Ὡστόσο οἱ τέτοιοι ἰσχυρισμοὶ γιὰ τὰ ζῶα δὲν εἶναι πάντα σωστοί, γιατί οἱ παρατηρήσεις γίνονται πάνω σὲ ζῶα ἐξημερωμένα ἀπ' τὸν ἄνθρωπο γιὰ δικὸ του ὄφελος και ἐξαναγκασμένα σ' ἕνα τρόπο ζωῆς πὺ γιὰ τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν εἶναι «φυσικός», ἀλλὰ σύμφωνα με τοὺς σκοποὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ και ἂν ἦταν ἀλήθεια πὺς ὀρισμένες πράξεις τίς συναντᾶμε στὰ ζῶα, τί σημασία θά εἶχε αὐτὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο; Γιὰτί θά ἔπρεπε νὰ θγάλει ἀπὸ δῶ ἕναν κανόνα συμπεριφορᾶς; Ἡ «φύση» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πὺ προσδιορίζει μιὰ συνείδηση ἱστορικά καθορισμένη· μόνο αὐτὴ ἡ συνείδηση μπορεί νὰ δείξει τί εἶναι «φυσικό» και τί «ἀφύσικο». Και πιὸ πέρα: τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶναι ἀντιφατικό σὲ κάθε στιγμή και βρίσκεται σὲ συνεχῆ ἐξέλιξη, ἔτσι πὺ ἡ «φύση» τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι κάτι ὁμοιογενές σὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, σὲ ὄλους τοὺς καιροὺς.

Ἀκοῦμε νὰ λένε συχνὰ δτι μιὰ ὀρισμένη συνήθεια ἔγινε «δεύτερη φύση»· ἀλλὰ ἡ «πρῶτη φύση» ἦταν πραγματικά ἡ

«πρώτη»; Σαυτό τόν τρόπο έκφρασης τοῦ κοινοῦ νοῦ δέν ἐξυπακούεται ὁ ὑπαινιγμός γιά τήν ἱστορικότητα τῆς «ἀνθρώπινης φύσης»; Διαπιστώνουμε ὅτι ἐπειδή ἦταν ἀντιφατικό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, δέ μπορεῖ νά μήν εἶναι ἀντιφατική καί ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ὁπότε μπαίνει τό πρόβλημα πῶς ἐκδηλώνεται ἡ τέτοια ἀντίθεση καί πῶς μπορούμε νά πετύχουμε τήν ἐνοποίηση πρὸς τήν προοδευτική κατεύθυνση. Ἐκδηλώνεται μέσα σ' ὀλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα μέ τήν ὑπαρξη ὁμαδικῶν ἱστορικῶν συνειδητήσεων (μέ τήν ὑπαρξη στρωμάτων πού ἀντιστοιχοῦν σέ διάφορες φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ καί μέ ἀντίθεση μέσα στίς ὁμάδες πού ἀντιστοιχοῦν σ' ἕνα ἴδιο ἱστορικό ἐπίπεδο) καί ἐκδηλώνεται στά ξεχωριστά άτομα σάν ἀντανάκλαση ἐνός τέτοιου διαχωρισμοῦ «κάθετου καί ὀριζόντιου». Μέσα στίς κατώτερες ὁμάδες, ἐπειδή λείπει ἡ αὐτονομία στήν ἱστορική πρωτοβουλία, ὁ διαχωρισμός εἶναι πιό σοβαρός καί πιό σφοδρός ὁ ἀγώνας γιά τήν ἀπολύτρωση ἀπό ἀρχές πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ καί δέν ἔχουν προβληθεῖ ἀπό μιὰ αὐτόνομη ἱστορική συνείδηση: Τά σημεῖα ἀναφορᾶς σ' ἕνα τέτοιο ἀγῶνα εἶναι διάφορα καί ἕνα ἀπ' αὐτά, ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού βρῖσκεται στή «φυσικότητα», σὸ νά παίρνεται σάν ὑπόδειγμα ἡ «φύση», εὐδοκιμεῖ πολὺ γιατί φαίνεται φανερό καί ἀπλό. Πῶς θά ἔπρεπε ἀντίθετα νά διαμορφωθεῖ αὐτή ἡ ἱστορική συνείδηση γιά νά προβληθεῖ αὐτόνομη; Πῶς θά ἔπρεπε ὁ καθένας νά διαλέγει καί νά συνδυάζει τὰ στοιχεῖα γιά τή συγκρότηση μιᾶς τέτοιας αὐτόνομης συνείδησης; Κάθε στοιχεῖο πού ἔχει «ἐπιβληθεῖ» θά πρέπει νά τό ἀπορίψουμε a priori; Θά πρέπει νά τό ἀπορρίψουμε γιατί ἔχει ἐπιβληθεῖ, ἀλλά ὄχι αὐτό καθ'αυτὸ θά χρειασθεῖ δηλαδή νά τοῦ δώσουμε μιὰ καινούργια μορφή πού νά εἶναι κατάλληλη γιά τή δεδομένη ὁμάδα. Τὸ γεγονός ὅτι καί ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ὑποχρεωτική δὲ σημαίνει, πραγματικά, ὅτι πρέπει νά ἀπορριφθεῖ κι' οὔτε ὅτι δὲ μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ μέ καινούργια μέσα μιὰ καινούργια μορφή ὑποχρεωτικότητας: Χρειάζεται νά κάνουμε «ἐλευθερία» αὐτό πού εἶναι «ἀναγκαῖο», ἀλλὰ γι'αὐτὸ χρειάζεται νά ἀναγνωρίσουμε μίαν «ἀντικειμενική» ἀναγκαιότητα, δηλαδή πού νά εἶναι ἀντικειμενική κυρίως γιά τήν ὁμάδα

πού μιλάμε. Είναι ανάγκη γιαυτό να αναφερθούμε στις τεχνικές σχέσεις παραγωγής, σ' ένα καθορισμένο τύπο οικονομικού πολιτισμού που για να αναπτυχθεί απαιτεί ένα ορισμένο τρόπο ζωής, ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς, ένα ορισμένο έθιμο. Πρέπει να πειστούμε ότι όχι μόνο είναι «αντικειμενικός» και αναγκαίος ένας ορισμένος εξοπλισμός, αλλά και ένας τρόπος συμπεριφοράς, μία ορισμένη εκπαίδευση, ένας ορισμένος τρόπος συμβίωσης κ.λ.π. Σ' αυτή την αντικειμενικότητα και ιστορική αναγκαιότητα (που εξάλλου δεν είναι προφανής αλλά χρειάζεται αυτόν που θα την αναγνωρίσει κριτικά και θα γίνει υποστηρικτής της με τρόπο πλήρη και σχεδόν «τριχοειδή») μπορούμε να βασίσουμε την «καθολικότητα» της ήθικης αρχής; μάλιστα ποτέ δεν έχει υπάρξει άλλη καθολικότητα εκτός από την αντικειμενική αναγκαιότητα της τεχνικής του άστικου δικαίου, ακόμα κι' όταν έρμηνεύεται με ιδεολογίες μεταφυσικές και υπερβολικές και παρουσιάζεται φορές - φορές με το πιο αποτελεσματικό ιστορικό τρόπο για να επιτευχθεί ο επιθυμητός σκοπός.

Μιά αντίληψη σαν αυτή που εκθέσαμε πιο πάνω φαίνεται να οδηγεί σε μία μορφή σχετικισμού και επομένως ήθικου σκεπτικισμού. Το ίδιο όμως μπορούμε να πούμε για όλες τις αντιλήψεις που έχει ως τώρα επεξεργαστεί η φιλοσοφία που ή κατηγορική τους προστακτικότητα και αντικειμενικότητα πάντα ήταν δυνατό να αναχθεί από την «καλή θέληση» σε μορφές σχετικισμού και σκεπτικισμού. Για να μπορεί η θρησκευτική αντίληψη τουλάχιστο να εμφανίζεται απόλυτη και αντικειμενικά καθολική θα ήταν αναγκαίο να παρουσιάζεται μονολιθική τουλάχιστο πνευματικά ομοιόμορφη σε όλους τους πιστούς, πράγμα που απέχει πολύ από την πραγματικότητα (διαφορές σχολών, αίρέσεις, ταξικές τάσεις και διαφορές: άπλοϊκοί, καλλιέργημένοι κ.λ.π.): Από δω προκύπτει ο ρόλος του Πάπα οά δάσκαλου αλάθητου. Το ίδιο μπορούμε να πούμε για την κατηγορική προσταγή του Κάντ: «Να ενεργείς όπως θα ήθελες να ενεργούν όλοι οι άνθρωποι στις ίδιες συνθήκες». Είναι φανερό ότι καθένας μπορεί να σκεφτεί, καλύτερα, ότι: όλοι θα έπρεπε να ενεργούν σαν αυτόν, ακόμα και όταν κάνει πράξεις που αντίθετα είναι αποχρυστικές σε

συνειδήσεις περισσότερο αναπτυγμένες ή διαφορετικοί πολιτισμοί. Ένας ζηλιάρης σύζυγος που σκοτώνει την άπιστη γυναίκα του πιστεύει ότι όλοι οι σύζυγοι πρέπει να σκοτώνουν τις άπιστες γυναίκες τους κ.λ.π. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι δεν υπάρχει έγκληματίας που να μη δικαιολογεί μέσα του το έγκλημα που έκανε, όσο άνοσιο κι' αν είναι: Και γιαυτό δεν είναι χωρίς κάποια πεποίθηση καλής πίστης οι διαμαρτυρίες τόσων καταδίκων ότι είναι άθώοι. Στην πραγματικότητα καθένας τους ξέρει ακριβώς σε ποιές αντικειμενικές και υποκειμενικές περιστάσεις διέπραξε το έγκλημα και από τη γνώση αυτή που συχνά δε μπορεί να τη μεταδώσει στους άλλους, όρθολογικά του δημιουργείται ή πεποίθηση ότι είναι «δικαιολογημένος». Μόνο αν αλλάξει ο τρόπος που καταλαβαίνει τη ζωή, καταλήγει σε μιá διαφορετική κρίση, πράγμα που σημαίνει συχνά και εξηγεί πολλές αυτοκτονίες. Η διατύπωση του Κάντ αν αναλυθεί ρεαλιστικά δεν ξεπερνάει οποιοδήποτε δεδομένο περιβάλλον με όλες τις ήθικες του προλήψεις και τα βαρβαρικά του έθιμα: είναι στατική είναι μιá μορφή άδεια που μπορεί να γεμίσει με οποιοδήποτε τωρινό και αναχρονιστικό περιεχόμενο (με τις αντιφάσεις του φυσικά και όπου αυτό που είναι αλήθεια δώθε από τα Πυρηναία είναι ψέμα πέρα από τα Πυρηναία). Η διατύπωση μοιάζει ανώτερη γιατί οι διανοούμενοι τη γεμίζουν με το δικό τους τρόπο ζωής και ενέργειας και μπορούμε να δεχτούμε ότι πολλές φορές όρισμένες ομάδες διανοουμένων είναι πιο προχωρημένες και πολιτισμένες από το περιβάλλον τους.

Τò έπιχείρημα λοιπόν για τόν κίνδυνο του σχετικισμού και του σκεπτικισμού δεν ισχύει. Τò πρόβλημα που πρέπει να βάλουμε είναι άλλο: ή δοσμένη αυτή ήθικη αντίληψη έχει μέσα της τα χαρακτηριστικά μιáς όρισμένης διάρκειας; ή μήπως είναι κάθε μέρα μεταβλητή ή δίνει άφορμή μέσα στην ίδια ομάδα να διατυπώνεται ή θεωρία της διπλής θέλησης; Πέρα απ' αυτό: πάνω στη βάση της διάρκειας είναι δυνατό να συγκροτηθεί μιá έλιτ που να οδηγεί τις μάζες, να τις διαπαιδαγωγεί και να είναι ίκανή να παρουσιάζεται σαν «υπόδειγμα»; Όταν δοθεί σ'α σημεία αυτά απάν-

τηση καταφατική, τότε η αντίληψη είναι δικαιολογημένη και έγκυρη. Άλλά θα υπάρξει μία περίοδος χαλάρωσης και μάλιστα άκολασίας και ήθικης διάλυσης. Αυτό δε θα μπορούσε να άποκλεισθεί, κάθε άλλο, ούτε είναι κι' αυτό έπιχείρημα έγκυρο. Περίοδοι ήθικης διάλυσης, έχουν συχνά παρουσιαστεί στην Ιστορία, ενώ διατηρεί την κυριαρχία της ή ειδια γενική ήθικη αντίληψη και έχουν την πηγή τους σε αίτιες πραγματικές και συγκεκριμένες, και όχι σε ήθικες αντιλήψεις: αυτές πολύ συχνά δείχνουν ότι μία αντίληψη έχει παλιώσει, έχει άπρουνταθεί, έχει γίνει καθαρή φορμαλιστική ύποκρισία, αλλά προσπαθεί να διατηρηθεί στη ζωή καταναγκαστικά, ύποχρεώνοντας την κοινωνία σε μία διπλή ζωή: Στην ύποκρισία άκριβώς και τη διπλοπροσωπία αντιδρούν με μορφές έξογκωμένες οι περίοδοι άκολασίας και διάλυσης που αναγγέλλουν σχεδόν πάντα ότι μία καινούργια αντίληψη βρίσκεται στο δρόμο της διαμόρφωσης.

Τόν κίνδυνο της έλλειψης ήθικης ύγείας τόν αντιπροσωπεύει η μοιρολατρική θεωρία τών ομάδων εκείνων που συμμερίζονται την αντίληψη της «φυσικότητας» σύμφωνα με τη «φύση» τών κτηνών και που πιστεύουν πως όλα δικαιολογούνται με τόν κοινωνικό περίγυρο. Έτσι άμβλύνεται κάθε έννοια άτομικής εϋθύνης και κάθε ξεχωριστή εϋθύνη πνίγεται μέσα σε μίαν άφηρημένη και άπροσδιόριστη κοινωνική εϋθύνη. Άν η αντίληψη αυτή ήταν άληθινή, τότε ο κόσμος και η Ιστορία θα ήταν πάντοτε άκίνητα. Άν πραγματικά, το άτομο για ναλλάξει χρειαζόταν ναλλάξει ολόκληρη η κοινωνία πριν άπ' αυτό, μηχανικά, και ποιός ξέρει με ποιά έξω-ανθρώπινη δύναμη, τότε δε θα γινόταν ποτέ καιμιά άλλαγή. Η Ιστορία, αντίθετα είναι ένας άδιάκοπος άγώνας ατόμων και ομάδων για ναλλάξει αυτό που υπάρχει σε κάθε δοσμένη στιγμή, αλλά για να γίνει ο άγώνας άποτελεσματικός, αυτά τά άτομα και οι ομάδες πρέπει να νιώθουν ότι στέκουν ψηλότερα άπ' αυτό που υπάρχει, ότι είναι παιδαγωγοί της κοινωνίας κλπ. Το περιβάλλον έπομένως δε δικαιολογεί, αλλά μονάχα «έξηγει» τη συμπεριφορά τών ατόμων. Και ειδικά εκείνων που Ιστορικά παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη παθητικότητα. Η «έξήγητη», θα χρησιμεύσει πολλές φορές για να υπάρξει έπει-

κεια πρὸς τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα καὶ θὰ δώσει ὕλικὸ γιὰ τὴ διαπαιδαγώγησιν ἀλλὰ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ γίνεταί «δικαιο-λογία» γιατί τότε ὀδηγεῖ ἀναγκαστικὰ σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πρὸ ὑποκριτικῆς καὶ ἐξοργιστικῆς μορφῆς συντηρητικότητος καὶ «ὀπισθοδρομικότητος».

Στὴν ἔννοια τοῦ «φυσικοῦ» ἀντιπαρτίθετα ἡ ἔννοια τοῦ «τεχνητοῦ», τοῦ «συμβατικοῦ». Ἄλλὰ τί σημαίνει «τεχνητό» καὶ «συμβατικό» ὅταν ἀναφέρεται σὲ μαζικὰ φαινόμενα; Ση-μαίνει ἀπλῶς «ἱστορικό», κάτι δηλαδὴ πού εἶναι ἀποκτημένο μέσα στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, καὶ μάταια προσπα-θοῦν νὰ προσδώσουν μιὰ κακὴ ἔννοια στὸ πρᾶγμα, γιατί αὐ-τὸ ἔχει διεισθῶσει ἐπίσης καὶ στὴν κοινὴ συνείδηση μὲ τὴν ἔκφραση τῆς «δεύτερης φύσης». Θὰ μπορούμε ἐπομένως νὰ μιλάμε γιὰ τεχνητὸ καὶ γιὰ συμβατικότητα, ὅταν ἀναφερό-μαστε σὲ προσωπικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ὄχι σὲ φαινόμενα λογι-κά, πού βρῖσκονται ἤδη σὲ δράση. Τὸ νὰ ταξιθεύεις μὲ τραί-νο εἶναι «τεχνητό» ἀλλὰ ὄχι βέβαια ὅπως τὸ φτιασίδιμα τοῦ προσώπου.

Σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπαινιγμοὺς πού κάναμε στὶς πρόη-γούμενες παραγράφους, μπαίνει τὸ πρόβλημα ποῖος θὰ πρέ-πει νὰ ἀποφασίσει ὅτι μιὰ ὀρισμένη ἠθικὴ συμπεριφορὰ εἶ-ναι ἡ πρὸ ταιριαστὴ σὲ ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἀσφαλῶς δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ λό-γος ὅτι θὰ δημιουργήσουμε ἓνα εἰδικὸ «Πάπα» ἢ μιὰ ἀρ-μόδια ὑπηρεσία· οἱ διευθυντικῆς δυνάμεις θὰ γεννηθοῦν χά-ρη στὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι ὁ τρόπος τῆς σκέψης θὰ ὀδηγεῖ-ται πρὸς αὐτὴ τὴ ρεαλιστικὴ κατεύθυνση καὶ θὰ γεννηθοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ σύγκρουση τῶν διαφορετικῶν γνωμῶν χω-ρὶς «συμβατικότητα» καὶ ὄχι «τεχνητὰ» ἀλλὰ φυσικά.

ΒΙΟΤΕΧΝΗΣ — ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Ἄπὸ ἓνα ἄρθρο τοῦ Οὐγκο Ὀτζέτι (Τέχνες καὶ Βιο-τέχνες τῆς Ἰταλίας, στὸν «Ταχυδρόμο» τῆς 10ης Ἀπριλίου 1932) παίρνω μερικὰ σημεῖα: Γιὰ τὸν Ἰταλικὸ νόμο θεωρεῖ-ται βιοτέχνης αὐτὸς πού δὲν ἀπασχολεῖ περισσότερους ἀπὸ

Ὁ ἐργαζόμενος, ἐάν ἀσκει ἓνα ἐπάγγελμα τέχνης, καὶ περισσότερους ἀπὸ 3 ἐάν ἀσκει ἓνα συνηθισμένο ἐπάγγελμα. Ὁ ὀρισμὸς ἀσαφής. «Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ βιοτέχνη εἶναι ὅτι ἐργάζεται ὁ ἴδιος μὲ τὰ χέρια του στὴν τέχνη του ἢ στὸ ἐπάγγελμά του. Τὸ ὅτι ἀπ' αὐτὸν ἐξαρτῶνται πέντε, δέκα πρόσωπα, αὐτὸ δὲν ἀλλάζει τὸν χαρακτήρα του σὰν βιοτέχνη, ἐκεῖνο πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν βιομηχάνο». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπίσης ὁ ὀρισμὸς εἶναι ἀσαφής, γιατί ὁ βιοτέχνης μπορεῖ νὰ μὴν ἐργάζεται ἀλλὰ νὰ διευθύνει τὴν ἐργασία ἑνὸς καταστήματος: Ὁ ὀρισμὸς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆι στὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας. Στὴ Γερμανία ὑπάρχει τὸ δίπλωμα τοῦ ἐπαγγέλματος, πού ἔχει τρεῖς διαβαθμίσεις ὅπως εἶναι: τοῦ μαθητευόμενου «πού θὰ τὸν λέμε καλύτερα βοηθὸ ἢ δόκιμο» τοῦ «σύντροφου» πού ἔχει τελειώσει τὴν προεξάσκηση τοῦ βοηθοῦ, τοῦ «ἀρχιτεχνίτη» (ὁ Ὅττι χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη «σύντροφος» γιὰ νὰ δείξει τὸν ἐργαζόμενον πού ἔχει ἤδη διαμορφωθῆι ἐπαγγελματικὰ, ἀλλὰ πῶς δικαιολογεῖται αὐτὴ ἡ λέξη; ὅχι ἱστορικά, γιατί στὴν Ἰταλικὴ δὲν ἔχει παραμείνει ἡ χρῆσις ὅπως στὰ Γαλλικὰ καὶ Γερμανικὰ μιᾶς λέξης πού κάποτε εἶχε μιὰ ἀκριβῆ νομικὴ σημασίαν, καὶ σήμερον δὲν ἔχει «ἐπαγγελματικὴ» σημασίαν, ἀλλὰ μόνον σημασίαν «οἰκονομικῆς» θέσις. Ἐπαγγελματικὰ ὁ «σύντροφος» εἶναι ἓνας «ἀρχιτεχνίτης», ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἰδιοκτησίαν ἑνὸς καταστήματος καὶ πρέπει νὰ ἐργάζεται γιὰ κάποιον ἄλλο πού ἀκριβῶς εἶναι ἰδιοκτῆτης).

Ἡ ἜΝΤΟΛΗ ΚΑΙ Ἡ ὙΠΑΚΟΗ

Σὲ ποῖο μέτρο εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ὑπακοὴ εἶναι πιὸ εὐκόλῃ ἀπὸ τὸ νὰ δίνεις ἐντολές. Ἡ ἐντολὴ εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ δεκανέα. Ἡ παθητικὴ ἀναμονὴ τῶν διαταγῶν. Στὴν ὑπακοὴ ὑπάρχει ἓνα στοιχεῖο ἐντολῆς καὶ στὴν ἐντολὴ ἓνα στοιχεῖο ὑπακοῆς (αὐτοδιοίκηση καὶ αὐθυπακοή). Τὸ *perinde ac cadaver*¹⁵ τῶν Ἰησοῦϊτῶν. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς ὑπακοῆς στὴ στρατιωτικὴ διαταγῇ. Πρέπει νὰ ὑπακούει κανεὶς χωρὶς νὰ κατανοεῖ πού ὁδηγεῖ ἡ ὑπακοὴ καὶ

σέ τί άποσκοπεί; ύπακούει κανείς μαύτή τήν έννοια θεληματικά, δηλαδή ελεύθερα, όταν καταλαβαίνει ότι πρόκειται για άνώτερη βία: "Όμως για να είμαστε πεπεισμένοι για τήν άνώτερη βία χρειάζεται να υπάρχει άποτελεσματική συνεργασία όταν ή άνώτερη βία δέν ύπάρχει. Η έντολή για τήν έντολή είναι χαρακτηριστικό του δεκανέα: όμως δίνει κανείς μιά έντολή για να πετύχει κάποιο στόχο, όχι μόνο για να καλύψει τις νομικές του εϋθύνες: «έγώ έδωσα τή διαταγή: δέν είμαι υπεύθυνος αν δέν εκτελέστηκε, ή αν εκτελέστηκε άσχημα κ.λ.π. υπεύθυνος είναι ο εκτελεστής που άπότυχε». Η έντολή του διευθυντή όρχήστρας: έχει επιτευχθεί εκ των προτέρων συμφωνία, συνεργασία και ή διεύθυνση είναι διακεκριμένη λειτουργία, όχι επιβεβλημένη Ιεραρχικά.

Η ΜΕΛΟΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Δέν είναι αλήθεια ότι μόνο σέ μερικά στρώματα κατώτερης εϋφυας μπορεί κανείς να βρει μιάν αίσθηση της ζωής «του βιβλίου» και όχι φυσική. Στις λαϊκές τάξεις ύπάρχει όμως ο «βιβλιακός» εκφυλισμός της ζωής, που όχι μόνο δίνεται από τά βιβλία, αλλά επίσης και από άλλα μέσα διάδοσης της κουλτούρας και των ιδεών. Η Μουσική του Βέρντι, ή καλύτερα τό λιμπρέττο και ή πλοκή των δραμάτων που συνέθεσε ο Βέρντι, εϋθύνονται για μιά σειρά «τεχνητών» στάσεων της λαϊκής ζωής, τρόπων σκέψης, ενός «στύλ». «Τεχνητό» ίσως δέν είναι ή κατάλληλη λέξη, γιατί στά λαϊκά στοιχεία αυτή ή τεχνητότητα παίρνει άπλοϊκές και συγκινησιακές μορφές. Τό μπαρόκ, τό μελοδραματικό φαίνονται σέ πολλούς ανθρώπους του λαού, σαν τρόπος του να αισθάνεσαι και να ενεργείς εξαιρετικά μαγευτικός, σαν ένας τρόπος να ξεφεύγεις από κείνο που αυτοί θεωρούν χαμηλό, άθλιο, και περιφρονητικό για τή ζωή τους και τήν εκπαίδευσή τους για να μπεις σέ μιά σφαίρα πιδ εκλεκτών, ύψηλών αισθημάτων και εϋγενικών παθών. Τά ρομάντσα της επιφυλλίδας και τά κατώτερα (δλόκληρη ή γλυκανάλατη, μελιστάλλακτη και

δακρύδρεκτη φιλολογία) προσφέρουν ήρωες και ήρωίδες. 'Αλλά τὸ μελλόδραμα εἶναι τὸ πιδ μολυσματικόν, γιὰτι τὰ μελλοποιημένα λόγια τὰ θυμᾶται κανεὶς περισσότερο καὶ διαμορφώνουν ἓνα εἶδος μήτρας στὴν ὁποία ἡ σκέψη παίρνει μιὰ μορφή μέσα στὴ ροτὴ τῆς. "Ἄς παρατηρήσουμε τὸν τρόπο γραφίματος πολλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ: ἀποτυπώνεται σ' ἓνα ὀρισμένο ἀριθμὸ ἑτοιμῶν φράσεων. Ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ σαρκασμὸς εἶναι πολὺ διαβρωτικὸς. Χρειάζεται νὰ θυμόμαστε ὅτι πρόκειται ὄχι γιὰ ἓνα ἐρασιτεχνικὸν χαρακτήρα σὺμπ, ἀλλὰ γιὰ κάτι ποῦ διώνεται καὶ αἰσθητοποιεῖται βαθειά.

ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴ συγκυρία ὡς τὸ σύνολο τῶν περιστάσεων ποῦ προσδιορίζουν τὴν ἀγορὰ σὲ μιὰ δοσμένη φάση, ἐφ' ὅσον ὅμως οἱ περιστάσεις αὐτὲς γίνονται ἀντιληπτὰ στὴν κίνησή τους, δηλαδὴ ὡς τὸ σύνολο ποῦ διαμορφώνεται ἓνα προτὸς πάντα νέων συνδυασμῶν, προτὸς ποῦ εἶναι ὁ οἰκονομικὸς κύκλος. Μελετᾶμε τὴ συγκυρία γιὰ νὰ προβλέψουμε καὶ ἐπίσης, μέσα σὲ ὀρισμένα ὄρια, νὰ προσδιορίσουμε τὸν οἰκονομικὸ κύκλο μὲ εὐνοϊκὴ κατεύθυνση γιὰ τίς ὑποθέσεις. Γι' αὐτὸ ἡ συγκυρία προσδιορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὴ διακύμανση τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης ἢ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν διακυμάνσεων.

Ἡ προέλευση τῆς ἐκφρασης χρησιμεύει σὲ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν ἰδέα. Στὰ ἰταλικά=οἰκονομικὴ διακύμανση. Εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ μεταπολέμου ποῦ εἶναι πολὺ γρήγορα μέσα σὲ χρόνον. Στὰ ἰταλικά ἡ σημασία τῆς «εὐνοϊκῆς ἢ δυσμενοῦς οἰκονομικῆς εὐκαιρίας» ἐνυπάρχει στὴ λέξη «συγκυρία». Διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν «κατάσταση» καὶ τὴ «συγκυρία»: Ἡ συγκυρία θὰ ἦταν τὸ σύνολο τῶν ἄμεσων καὶ μεταβατικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης καὶ μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ θὰ χρειαζόταν τώρα νὰ ἐνοηθούμε τὰ πιδ θεμελιακὰ καὶ διαρκῆ χαρακτηριστικὰ τῆς ἴδιας τῆς κατάστασης. Ἡ μελέτη τῆς συγκυρίας ὅσπερ συνδέεται στενά μὲ τὴν ἄμεση πολι-

τική με την «τακτική» και την ζύμωση για δράση, ενώ η «κατάσταση» με τη «στρατηγική» και την προπαγάνδα, κ.λ.π.

ΔΟΓΜΑΤΙΣΤΕΣ, Κ.Λ.Π.

Ὁ «δογματικός» χαρακτήρας (στενά νοούμενος) μιᾶς ομάδας μπορεί νὰ καθοριστῆ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ τῆς δραστηριότητα (πολιτικὴ καὶ ὀργανωτικὴ) καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ «ἀφηρημένο» περιεχόμενο τοῦ ἴδιου τοῦ δόγματος. Μιᾶ ομάδα «διανοουμένων» γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός πού συγκροτεῖται σ' ἕνα ὀρισμένο ποσοτικὸ μέτρο, δείχνει ὅτι ἀντιπροσωπεύει «κοινωνικά προβλήματα» οἱ συνθήκες γιὰ τὴ λύση τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἤδη ἢ βρίσκονται στὴ διαδικασία τῆς ἐμφάνισής τους. Ὀνομάζεται «δογματικός» γιὰτὶ ἐκφράζει ὄχι μόνον ἄμεσα συμφέροντα ἀλλὰ καὶ τὰ μελλοντικά (τὰ προβλέψιμα) μιᾶς ὀρισμένης ομάδας: Εἶναι «δογματικός» μὲ τὴν κακὴ ἔννοια, ὅταν ἐμμένει σὲ κάποια καθαρὴ ἀφηρημένη καὶ ἀκαδημαϊκὴ θέση, καὶ στὸ μέτρο τῶν «ἤδη ὑπαρχόντων ὄρων ἢ τῶν εὐρισκομένων στὴ διαδικασία ἐμφάνισης», δὲν προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσῃ, νὰ ἐκπαιδεύσῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ μιᾶ ἀνάλογη πολιτικὴ προσπάθεια. Μαὐτὴ τὴν ἔννοια οἱ «γιακωβίνοι» δὲν εἶναι καθόλου «δογματιστές». Δογματιστὴς εἶται σημαίνει κατὰ βάθος αὐτὸν πού εἶναι «ἐχθρικός πρὸς τοὺς συμβιβασμούς», «τὸν πιστὸ στὶς ἀρχές». Λέξη παρμένη ἀπὸ τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ διάλεκτο. Κόμματα τῶν Δογματιστῶν ὑπὸ τὸν Κάρλο τὸν 10ο καὶ Λουίτζι Φίλιππο: Royer - Collard, Guirot κ.λ.π.

ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ

Ἀμφίλογη σημασία τοῦ ὄρου. Χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο τοῦ ἐμπειρισμοῦ, συνήθως μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ ἐπιστημονικοῦ. Ἀλλὰ ἐπίσης τὸν χρησιμοποιοῦμε μὲ τὴν ἔννοια τῆ μὴ κατηγορικῆς (χαρακτηριστικῆ τῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν) καί, μετὰ, τοῦ «συγκεκριμένου» καὶ πραγματικοῦ μὲ

τήν έννοια τή «σημαντική» τής λέξης. Έμπειρική πραγματικότητα και κατηγορική πραγματικότητα κ.λ.π. Για τόν Κρότσε, για παράδειγμα, οι φιλοσοφικές έπιστήμες είναι οι μοναδικές και άληθινές έπιστήμες, ένω οι φυσικές έπιστήμες ή άκριβείς είναι «έμπειρικές» και άφηρημένες, γιατί για τόν ιδεαλισμό είναι μιá συμβατική άφαίρεση «εύκολίας» κ.λ.π.

ΕΠΙΓΟΝΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ

Κάποιοι χρησιμοποιούν τόν όρο «έπίγονοι» κατά άρκετά παράξενο τρόπο και γύρω άπ' αυτόν πλάθουν μιá δλόκληρη κοινωνιολογική θεωρία άρκετά παράξενη και άτελέσφορη. Γιατί οι έπίγονοι θάπρεπε νά είναι κατώτεροι άπό τούς πρόγόνους; Στην Έλληνική τραγωδία οι «έπίγονοι» πραγματικά κατώρθωσαν νά πετύχουν τό έργο πού οι «έπτά επί Θήβαις» δέν κατώρθωσαν. Ή ιδέα τού εκφυλισμού, αντίθετα, είναι συνδεδεμένη μέ τούς διαδόχους, τού Άλεξάνδρου.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ¹⁶ ΚΑΙ «ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΣ»

Σύγχυση ανάμεσα στις δύο έννοιες. Όσοσο πρέπει νά θάλουμε τό πρόβλημα: Ποιά σημασία πρέπει νά αποδώσουμε στόν «Οικονομισμό» όταν αναπτύσσουμε τίς μέθοδες τής ιστοριογραφικής έρευνας, και όταν δεχόμαστε ότι ό οικονομισμός δέ μπορεί νά συγγέεται μέ τή φιλοσοφία τής πράξης; Τό ότι μιá ομάδα τραπεζίτες, πού έχουν συμφέροντα σέ μιάν όρισμένη χώρα μπορούν νά διευθύνουν τήν πολιτική αυτής τής χώρας, νά φέρουν σαυτή τόν πόλεμο ή νά τόν άπομακρύνουν άπ' αυτήν είναι άναμφισβήτητο: άλλα ή διαβεβαίωση αυτού τού γεγονότος δέν είναι «Φιλοσοφία τής πράξης» είναι «ιστορικός οικονομισμός», δηλαδή πρόκειται για τή διαβεβαίωση ότι «άμεσα» σάν «περίπτωση», τά γεγονότα έχουν ύποστει τήν έπίδραση καθορισμένων συμφερόντων μιáς ομάδας κ.τ.λ. Ότι «ή μυρωδιά τού πετρελαίου» μπορεί νά έπι-

φέρει σοβαρές συμφορές πάνω σε μία χώρα είναι επίσης δέδαινο κ.τ.λ., κ.τ.λ. Ἄλλὰ αὐτές οἱ διαβεβαιώσεις, οἱ ἐλεγμένες, οἱ ἀποδειγμένες κ.λ.π., δὲν ἀποτελοῦν ἀκόμα φιλοσοφία τῆς πράξης, μάλιστα μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεκτές καὶ νὰ γίνουν πράξη καὶ ἀπὸ κείνους ποὺ ἀπορρίπτουν συνολικὰ τὴ Φιλοσοφία τῆς Πράξης. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ οἰκονομικὸς παράγοντας (ἐννοούμενος μὲ τὴν ἄμνηση καὶ Ἰουδαϊκὴ σημασία τοῦ ἱστορικοῦ οἰκονομισμοῦ) δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς τόσους τρόπους ποὺ παρουσιάζεται ἡ βαθύτερη ἱστορικὴ διαδικασία (παράγοντας τῆς ράτσας, θρησκείας κ. τ.λ.), ἀλλὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ βαθύτερη διαδικασία, θέλει νὰ ἐξηγήσει ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης καὶ μάλιστα γι'αὐτὸ εἶναι μιά φιλοσοφία, μιά «ἀνθρωπολογία» καὶ ὄχι ἓνας ἀπλὸς κανὼνας ἱστορικῆς ἔρευνας.

ΦΑΤΡΙΑ

Ὁ δρος χρησιμεύει σήμερα γιὰ νὰ δείχνει γενικὰ ἓνα ὀρισμένο ἐκφυλισμὸ τοῦ κομματικοῦ πνεύματος, μιά ὀρισμένη φανατικὴ ἐξτρεμιστικὴ μονομέρεια μακρὰ ἀπὸ συμβιβασμούς, καὶ ἐπίσης, εἰδικὰ μάλιστα γιὰ δευτερεύοντα καὶ ὑποδεέστερα ζητήματα. Ἡ σκοπιὰ αὐτῆς τῆς κρίσης εἶναι τὸ ἐθνικὸ πνεῦμα, δηλαδὴ ἓνας ὀρισμένος τρόπος σύλληψης τῆς πολιτικῆς κατεύθυνσης μίας χώρας. «Φατρία» καὶ «Φατριαστικός» χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὰ κόμματα τῆς δεξιᾶς κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς, οἱ ὅποιοι ἀνταπάντησαν μὲ τοὺς δρους τῆς «συμμορίας» καὶ τοῦ «συμμοριακοῦ πνεύματος» κ.λ.π., γιὰ νὰ δείξουν τὴν τάση ὀρισμένων κυβερνητικῶν πολιτικῶν διμάδων νὰ ταυτίζουν τὰ ξεχωριστὰ ἰδιαίτερα συμφέροντά τους μὲ ἐκεῖνα τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζουν μὲ ἄλλο τόσο φανατισμὸ καὶ ἀποκλειστικότητα. Ἡ λέξη «φατρία» ποὺ ἔχει στρατιωτικὴ προέλευση (πεθανῶς) ἔχει γίνει κοινὴ στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ δείχνει τὰ κόμματα ποὺ ἀνταγωνίζονταν στὴ Μεσαιωνικὴς κοινότητες κ.λ.π. καὶ ἐξυπονοεῖται στὴ χρῆση τῆς ἢ ἀντίληψη ὅτι οἱ τέτοιοι ἀγῶνες θὰ ἐμπόδιζαν τὴν ἐθνικὴ ἐνοποίηση πρὶν τὸν πόλε-

μο της 'Ανεξαρτησίας, δηλαδή συνολικά μιὰ ἀριστοκρατική ἀντίληψη της Ιταλικής ἐθνικής εξέλιξης. «Φατρία» δείχνει τὸ χαρακτήρα τῶν Μεσαιωνικῶν πολιτικῶν ἀγῶνων, τῶν ἀποκλειστικῶν, ποὺ τείνουν νὰ καταστρέφουν φυσικά τὸν ἀντίπαλο, ὄχι νὰ δημιουργήσουν μιὰ ἰσορροπία κομμάτων ποὺ νὰ βρίσκονται σὲ ὀργανική σχέση μὲ τὴν ἡγεμονία τοῦ πῶς ἰσχυροῦ κόμματος κ.λ.π. «Κόμμα» εἶναι τμήμα ἑνὸς ὄλου, «φατρία» ἔνοπλη δύναμη ποὺ ἀκολουθεῖ τοὺς ἀποκλειστικούς στρατιωτικούς κανόνες κ.λ.π.

ΕΘΝΙΚΕΣ ΜΕΓΑΛΟΦΥΓΙΕΣ

Κάθε Ἔθνος ἔχει τὸν ποιητὴ του ἢ τὸν συγγραφέα στὸν ὁποῖο συμπυκνώνεται ἡ πνευματικὴ δόξα τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς: Ὁ Ὅμηρος γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Δάντης γιὰ τὴν Ἰταλία, ὁ Θερβάντες γιὰ τὴν Ἰσπανία, ὁ Κάμοενς γιὰ τὴν Πορτογαλία, ὁ Σαίξπηρ γιὰ τὴν Ἀγγλία, ὁ Γκαίτε γιὰ τὴ Γερμανία. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ Γαλλία δὲν διαθέτει καμμιά ἀπὸ τίς μεγάλες ἐκείνες μορφές ποὺ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ χωρὶς ἀμφισβητήσεις. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ Ἡνωμένες Πολιτείες. Γιὰ τὴ Ρωσία θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν Τολστόϊ; Γιὰ τὴν Κίνα γιὰ τὸν Κομφού-κιο; ἡ γαλλικὴ περίπτωση εἶναι ἀξιοσημείωτη γιατί ἀπὸ παράδοση ἡ Γαλλία εἶναι ἡ ἐνοποιημένη κατ' ἐξοχὴν χώρα (Βίκτωρ Οὐγκώ;) ἐπίσης στὸ πεδίο τῆς κουλτούρας καὶ μάλιστα εἰδικά σ' αὐτό. Ὁ χρόνος στὸν ὁποῖον ἐμφανίστηκαν οἱ μορφές αὐτὲς στὴν ἱστορία κάθε Ἔθνους εἶναι ἐνδιαφέρον στοιχεῖο γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὴ συμβολὴ κάθε λαοῦ στὸν κοινὸ πολιτισμὸ καὶ ἐπίσης τὴν «πολιτιστικὴ τῆς πραγματικότητά». Σὰν «ἰδεολογικὸ στοιχεῖο» ποὺ πραγματικὰ λειτουργεῖ προσδίνει δόξα στὴν Ἑλλάδα ἡ μεγαλοσύνη τοῦ Ὁμήρου; Οἱ θαυμαστὲς τοῦ Ὁμήρου συνήθισαν νὰ διακρίνουν τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα.

Ἰπαινίσθηκα τὴν πολιτικὴ σημασία ποὺ σὲ κάθε χώρα ἔχουν οἱ μεγαλοφυεῖς (ὅπως ὁ Σαίξπηρ γιὰ τὴν Ἀγγλία, ὁ Δάντης γιὰ τὴν Ἰταλία, ὁ Γκαίτε γιὰ τὴ Γερμανία). Ἄπ'

αυτούς, ισχύουν ακόμα και σήμερα η Ισχυσαν μέχρι πριν τον πόλεμο, μόνο δύο: ο Σαίξπηρ και ο Γκαίτε, ειδικά ο τελευταίος λόγω της μοναδικότητας της προσωπικότητάς του. Υποστηρίζεται ότι η υπηρεσία αυτών των μεγαλοφυών μορφών είναι να διδάσκουν, σαν φιλόσοφοι, εκείνο που πρέπει να πιστεύουμε, σαν ποιητές, εκείνο που πρέπει να μαντεύουμε (αίσθανόμαστε), σαν άνθρωποι, εκείνο που πρέπει να κάνουμε. Άλλα πόσοι μπορούν να περιληφθούν σαυτόν τον προσδιορισμό; όχι ο Δάντης, λόγω της χρονικής απόστασης, και για την περίοδο που εκφράζει, το πέρασμα από το Μεσαίωνα στη σύγχρονη εποχή. Μόνο ο Γκαίτε, έχει κάποια ισχύ, γιατί εκφράζει μια γλυκιά και κλασική μορφή, αυτό που στον Λεοπάρντι, για παράδειγμα, είναι ακόμα θολός ρομαντισμός: Την εμπιστοσύνη στη δημιουργική δραστηριότητα του ανθρώπου, σε μια φύση ειδομένη όχι σαν έχθρική και ανταγωνιστική αλλά σαν μια δύναμη που πρέπει να γνωρίσουμε και να δαμάσουμε εγκαταλείποντας χωρίς κλάματα και απελπισίες τα «άρχαια παραμύθια» τα οποία διατηρούν το άρωμα της ποίησης, που τα κάνουν ακόμα πιο νεκρά σαν πεποιθήσεις και πίστη. (Πρέπει να δούμε το βιβλίο του Έμερσον, *Vomini rappresentativi* και τους Ήρωες του Καρλάβλ).

Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ

(Θέμα που συνδέεται με εκείνο της «κρατολατρίας».)
Στοιχεία για την τοποθέτηση του ζητήματος: ταυτότητα - διάκριση μεταξύ ιδιωτικής κοινωνίας (*societa civile*), και πολιτικής κοινωνίας και έπειτα, οργανική συνταύτιση μεταξύ ατόμων (μιας καθορισμένης ομάδας) και κράτους, για το οποίο «κάθε άτομο είναι υπάλληλος» όχι γιατί είναι εμμέσως απασχολούμενος από το κράτος και υπάγεται στον «ιεραρχικό» έλεγχο της κρατικής γραφειοκρατίας αλλά γιατί «ενεργώντας αυθόρμητα» ή λειτουργικότητά του ταυτίζεται με τους σκοπούς του κράτους (δηλαδή της καθορισμένης κοινωνικής ομάδας ή της ιδιωτικής κοινωνίας). Έτσι ή άτο-

μική πρωτοβουλία δέν είναι υπόθεση «καλής θέλησης» ἀλλά ἀναγκαία προϋπόθεση. Ἄλλὰ «ἀτομική πρωτοβουλία» νοείται στό οἰκονομικό πεδίο καί ἀκριβῶς νοείται μέ τήν ἐννοια τῆς πρωτοβουλίας μέ χαρακτήρα ἀμεσης «χρησιμότητας» καί στενά προσωπικῆς, μέ τήν ἰδιοποίηση τοῦ κέρδους πού ἡ ἴδια ἡ πρωτοβουλία προσδιορίζει σ' ἓνα καθορισμένο σύστημα νομικῶν σχέσεων. Ὅμως δέν είναι αὐτή ἡ μοναδική μορφή «οἰκονομικῆς» πρωτοβουλίας πού ἔχει ἐκδηλωθεῖ ἱστορικά (κατάλογος τῶν μεγάλων ἀτομικῶν πρωτοβουλιῶν πού κατέληξαν σέ καταστροφή στίς τελευταίες δεκαετίες: Kren-ger, Stinnes· στήν Ἰταλία, οἱ ἀδελφοί Περρόνε· ἴσως αὐτή τήν περίπτωση εἶναι χρήσιμα τά βιβλία τοῦ Lewinsohn). Ἵπάρχουν παραδείγματα τέτοιων πρωτοβουλιῶν ὅχι «ἄμεσα ἰδιοτελῶν» δηλαδή «ἰδιοτελῶν» μέ τήν πῶς ἐξυψωμένη ἐννοια, τοῦ κρατικοῦ συμφέροντος ἢ τοῦ συμφέροντος τῆς ομάδας πού συγκροτεῖ τήν ἰδιωτική κοινωνία· ἓνα ἀξιοθαύμαστο παράδειγμα, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἰταλική «ὑψηλή γραφειοκρατία», τά στοιχεῖα τῆς ὁποίας, ἐάν εἴθελαν νά χρησιμοποιήσουν πρὸς τὸ σκοπὸ μιᾶς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, ἰδιοτελοῦς χαρακτήρα, τήν ἱκανότητα τῶν ὀργανωτῶν καί ἐδικῶν τοὺς ὁποίους διαθέτουν, θά εἶχαν τὴ δυνατότητα νά δημιουργήσουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους μιᾶ οἰκονομική θέση πολὺ διαφορετική ἀπ' ἐκείνη πού τοὺς προσφέρει τὸ κράτος ἐργοδότης: οὔτε μπορούμε νά πούμε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς σύνταξης τοὺς κρατᾶ πιστοὺς στό κράτος, ὅπως συμβαίνει μέ τὸ πῶς χαμηλὸ γραφειοκρατικὸ στρῶμα.

ΕΥΦΥΪΑ

«Συχνά αὐτὸ πού ὁ κόσμος ὀνομάζει «εὐφυΐα» δέν εἶναι παρὰ ἡ ἱκανότητα νά κατανοεῖ κανεὶς τίς δευτερεύουσες ἀλήθειες παρανοώντας τίς θεμελιώδεις ἀλήθειες». «Αὐτὸ πού κατ' ἐξοχήν μπορεί νά μᾶς κάνει νά ἀπογοητευόμαστε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἡ ἐπιπολαιότητα». (Δυὸ ἀφορισμοὶ τοῦ Οὔγκο Μπερνασκόνι στό «Πήγασσος» τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1930: Parole alla buona gente). Αὐτὴ ἡ εὐφυΐα ὀνομάζεται ἐπίσης

«Ταλέντο» γενικά και είναι φανερό σ' εκείνη τη μορφή της επιφανειακής πολεμικής που υπαγορεύεται από την ματαιοδοξία να φαίνεται κανείς ανεξάρτητος και να μη δέχεται το κύρος κανενός, σύμφωνα με την οποία φάχνει να αντιπαράθεσει σάν αντιρρήσεις, σέ μιὰ θεμελιακή ἀλήθεια, μιὰ ὀλόκληρη σειρά μερικῶν ἢ δευτερευουσῶν ἀληθειῶν. Ἡ «ἐπιπολαιότητα» συχνά πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ σοβαρὴ ἀδεξιότητα: μάλιστα ὀνομάζεται «ἐπιπολαιότητα» σέ ὀρισμένους διανοουμένους καὶ στίς γυναῖκες αὐτὸ πού στήν πολιτικὴ γιὰ παράδειγμα, εἶναι ἀκριβῶς ἀδεξιότητα καὶ πενιχρὸς ἐπαρχιωτισμὸς.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας θάπρεπε νὰ συνταιριάσουμε τὴν ἔννοια τῆς ὑπευθυνότητας πού γεννᾷ τὴν πειθαρχία καὶ ὄχι ἄμεσα τὴν πειθαρχία, πού σαυτὴ τὴν περίπτωσι νοεῖται ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὰ ἔξω, σάν συνακόλουθος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ὑπευθυνότητα ἐναντία στὴν ἀτομικὴ αὐθαιρεσία: Μοναδικὴ ἐλευθερία εἶναι ἐκείνη πού εἶναι «ὑπεύθυνη», δηλαδὴ «καθολικὴ», ἐφ' ὅσον τίθεται σάν ἀτομικὴ πλευρὰ μιᾶς «ἐλευθερίας» συλλογικῆς ἢ ὀμαδικῆς, σάν ἀτομικὴ ἔκφρασι ἑνὸς νόμου.

ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΟΥΜΕ ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ

Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι «δὲν μπορούμε νὰ καταστρέφουμε χωρὶς νὰ δημιουργοῦμε» εἶναι πολὺ διαδομένος. Τὸν ἔχω διαβάσει ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ 1914, στὴν «Ἐθνικὴ Ἴδεια», ἡ ὀποία ἦταν ἕνα εὐτελὲς συνοθύλευμα μηδαμινότητας καὶ κοινοτοπιῶν. Κάθε ὀμάδα ἢ ὀμαδοῦλα πού πιστεύει ὅτι εἶναι φορέας ἱστορικῶν καινοτομιῶν (καὶ πρόκειται γιὰ ξεπερασμένα πράγματα) θεωρεῖται ἀξιοπρεπῶς καταστροφέας - δημιουργός. Χρειάζεται νὰ συνάγουμε τὴ μηδαμινότητα ἀπὸ τὸν ἰσχυρι-

σμό πού έγινε μηδαμνός. Δέν είναι αλήθεια ότι «καταστρέφει» όποιοςδήποτε θέλει νά καταστρέψει. Τό νά καταστρέφεις είναι πολύ δύσκολο, τόσο δύσκολο άκριώς όσο τό νά δημιουργήσεις. Ύστερα, δέν πρόκειται νά καταστρέφεις ύλικά πράγματα, αλλά «σχέσεις» άόρατες πού δέν μπορούν νά φανστούν, έστω και άν γεννιοθούντα μέσα στά ύλικά πράγματα. Είναι καταστροφείας - δημιουργός αυτός πού καταστρέφει τό παλιό για νά φέρει στό φώς, νά κάμει νάνθήσει τό καινούργιο πού έχει καταστεί «άναγκαίο» και επείγεται αναπόφευκτα νά προσδιορίσει τήν Ιστορία. Γι' αυτό μπορούμε νά πούμε ότι καταστρέφουμε έφ' όσον δημιουργούμε. Πολλοί δήθεν καταστροφείς δέν είναι άλλο από «εκτελεστές άποτυχημένων έκτρώσεων», ύποκείμενοι στόν ποινικό κώδικα τής Ιστορίας.

Η ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ

Αυτό πού άποκαλείται «κοινή γνώμη», συνδέεται στενά μέ τήν πολιτική ήγεμονία, είναι δηλαδή τό σημείο έπαφής ανάμεσα στην «ιδιωτική κοινωνία» και τήν «πολιτική κοινωνία», ανάμεσα στην συγκατάθεση και τή βία. Τό κράτος, όταν θέλει νά αναλάβει μιá δράση λίγο λαϊκή, δημιουργεί παρεμβατικά τήν κατάλληλη κοινή γνώμη, δηλαδή όργανώνει και συγκεντρώνει όρισμένα στοιχεία τής ιδιωτικής κοινωνίας. Ίστορία τής «κοινής γνώμης»: Φυσικά στοιχεία τής κοινής γνώμης πάντα ύπάρχουν, ακόμα και στις άσιατικές σατραπείες· αλλά ή κοινή γνώμη όπως νοείται σήμερα γεννήθηκε τήν παραμονή τής πτώσης των άπολυταρχικών κρατών, δηλαδή στην περίοδο του άγώνα τής νέας τάξης τής μπουρζουαζίας για τήν πολιτική ήγεμονία και για τήν κατάκτηση τής εξουσίας. Ή κοινή γνώμη είναι τό πολιτικό περιεχόμενο τής δημόσιας πολιτικής θέλησης πού θά μπορούσε νά μήν είναι σύμφωνη. Γιαυτό ύπάρχει ό άγώνας για τό μονοπώλιο των όργάνων τής κοινής γνώμης: έφημερίδες, κόμματα, κοινοβούλιο, κατά τρόπο πού μόνο μιá δύναμη νά διαμορφώνει τή γνώμη κι' έτσι τήν έθνική πολιτική θέληση, διαλύοντας αυτούς πού διαφωνούν σ' ένα άτο-

μικό και άνοργάνωτο κουρνιαχτό. Ἀνάμεσα στά στοιχεία πού πρόσφατα διατάραξαν τήν ὁμαλή χειραγώγηση τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό μέρος τῶν κομμάτων πού εἶναι ὀργανωμένα καί προσανατολισμένα γύρω ἀπό ὀρισμένα προγράμματα, πρέπει νά δάλουμε σέ πρώτη γραμμή τόν κίτρινο τύπο καί τὸ ράδιο (πού εἶναι πολὺ διαδομένο). Αὐτά δίνουν τὴ δυνατότητα νά ὑποκινήσει κανεὶς αὐτοσχέδια ἐκρήξεις πανικοῦ ἢ ψεύτικου ἐνθουσιασμοῦ πού ἐπιτρέπουν τὴν πραγματοποίηση τῶν καθορισμένων σκοπῶν, γιὰ παράδειγμα στὶς ἐκλογές. Τὸ πᾶν συνδέεται μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, πού ἀσκείται μιὰ φορά κάθε 3 - 4 - 5 χρόνια: ἀρκεῖ νά ἔχει κανεὶς τὴν ἰδεολογικὴ κυριαρχία (ἢ καλύτερα τὴ συγκινησιακὴ). Ἐκεῖνη τὴν καθορισμένην μέρα, γιὰ νά ἀποκτήσει μιὰ πλειοψηφία πού θὰ διαφεντέψει γιὰ 3 - 4 - 5 χρόνια, ἔστω καί ἂν ἀφοῦ περάσει ἡ συγκίνηση, ἡ ἐκλογικὴ μάζα ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ νομικὴ τῆς ἔκφραση (χώρα νομικὴ δὲν εἶναι ἰσοδύναμη μὲ χώρα πραγματικὴ). Ὅργανισμοὶ πού μποροῦν νά ἐμποδίσουν ἢ νά περιορίσουν αὐτὸ τὸ boost τῆς κοινῆς γνώμης περισσότερο ἀπὸ τὰ κόμματα εἶναι τὰ ἐλεύθερα ἐπαγγελματικὰ συνδικάτα: Ἀπ' αὐτὸ εἶναι πού γεννιέται ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στά ἐλεύθερα συνδικάτα καί ἡ τάση νά τὰ θέσουν ὑπὸ κρατικὸ ἔλεγχο. Ὡστόσο τὸ τμήμα τῆς κοινῆς γνώμης πού δὲ μπορεῖ νά ὀργανωθεί (εἰδικὰ οἱ γυναῖκες, ἔ-που ὑπάρχει ψῆφος γιὰ τίς γυναῖκες), εἶναι τόσο μεγάλο, ὥστε νά κάνει πάντα δυνατὰ τὰ boosts καί τὰ ἐκλογικὰ πραξικοπήματα ὅπου ὁ κίτρινος τύπος εἶναι πολὺ διαδομένος καί πολὺ διαδομένο τὸ ράδιο (μονοπώλιο ἐλεγχόμενο ἀπὸ τὴν κυβέρνηση). Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς τεχνικῆς πού παρουσιάζονται σήμερα ἀλλὰ πού οἱ δημοκράτες δὲν κατορθώνουν νά βροῦν τὸν τρόπο νά λύσουν, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: Νά δημιουργήσουν ἐνδιάμεσους ὀργανισμοὺς ἀνάμεσα στὶς μεγάλες μάζες πού ἐπαγγελματικὰ δὲ μποροῦν νά ὀργανωθοῦν (ἢ δύσκολα ὀργανώνονται) στά ἐπαγγελματικὰ συνδικάτα, τὰ κόμματα καί τίς νομοθετικὲς συνελεύσεις. Τὰ κοινοτικά καί ἐπαρχιακὰ συμβούλια εἶχαν στὸ παρελθὸν μιὰ λειτουργία προσεγγιστικὰ συγγενῆ μαυτῆ, ἀλλὰ στὴν πρακτικὴ αὐτὰ ἔχουν χάσει τὴ σημασία τους. Τὰ σύγχρονα κρά-

τη τείνουν στο μέγιστο συγκεντρωτισμό, ενώ αναπτύσσονται, σε αντίδραση, οι δημοσπονδιακές και τοπικιστικές τάσεις, ώστε το κράτος ταλαντεύεται ανάμεσα στον κεντρικό δεσποτισμό και την πλήρη διάλυση (μέχρι την «Συνομοσπονδία των τριών καταπιεσμένων»).

ΑΙΤΗΜΑ

Στις μαθηματικές επιστήμες, ειδικά, με τον όρο «αίτημα» νοείται μία πρόταση ή όποια, μη έχοντας την άμεση σαφήνεια και το αδύνατο της απόδειξης των αξιωμάτων, και χωρίς να μπορεί, από το άλλο μέρος, να αποδειχτεί ικανοποιητικά σαν ένα θεώρημα, ενέχει ωστόσο, με βάση τα δεδομένα της εμπειρίας, μία τέτοια αληθοφάνεια που μπορεί να γίνει αποδεκτή ή να κατανοηθεί και από τον αντίπαλο ακόμα και να τεθεί στη βάση τέτοιων αποδείξεων. Έτσι το αίτημα μαυτήν την έννοια είναι μία πρόταση κατ' επιταγήν των σκοπών της απόδειξης και της επιστημονικής δομής. Στην κοινή χρήση, αντίθετα, α ί τ η μ α σημαίνει ένα τρόπο ύπαρξης και λειτουργίας που απαιτεί πραγμάτωση (ή διατήρηση, εάν έχει ήδη πραγματοποιηθεί, ή μάλιστα, εάν θέλετε, και σε ορισμένες περιπτώσεις που - Π ρ έ π ε ι να πραγματοποιηθεί ή διατηρηθεί) ή ισχυρίζεται ότι είναι το αποτέλεσμα μιας επιστημονικής έρευνας (ιστορία, οικονομία, φυσιολογία κ.λ.π.). Γιαυτό συχνά δημιουργείται σύγχυση (ή ανακάτωμα) ανάμεσα στη σημασία της «διεκδίκησης» του έ π ι θ υ μ η τ ο ύ, της «απαίτησης» και τη σημασία του «αιτήματος» και της «άρχης». Τα αιτήματα ενός κόμματος πολιτικού ή ενός κράτους θά ήταν οι πρακτικές «άρχές» τους, από τις όποιες προκύπτουν άμεσα οι διεκδικήσεις πιο συγκεκριμένου και ιδιαίτερου χαρακτήρα.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ένα θέμα που πρέπει να μελετήσουμε είναι αυτό: εάν

υπάρχει σχέση και ποιά είναι ανάμεσα στη θρησκευτική ένότητα μιας χώρας και την πολλαπλότητα των κομμάτων, και αντίστροφα, ανάμεσα στη σχετική ένότητα των κομμάτων και την πολλαπλότητα των εκκλησιών και των θρησκευτικών αιρέσεων. Παρατηρείται ότι στις Ήνωμένες Πολιτείες, όπου τα ουσιαστικά πολιτικά κόμματα είναι δύο ή τρία, υπάρχει μια εκατοντάδα εκκλησιών και θρησκευτικών αιρέσεων. Στη Γαλλία, όπου η θρησκευτική ένότητα είναι αξιόλογη, υπάρχουν δεκάδες και δεκάδες κομμάτων. Έκείνο που είναι χτυπητό, είναι η περίπτωση της Τσαρικής Ρωσίας όπου δεν υπήρχαν κανονικά και νόμιμα πολιτικά κόμματα ή ήταν υπό αναστολή και υπήρχε η τάση για πολλαπλότητα των διαποτισμένων από φανατισμό θρησκευτικών αιρέσεων. Θα μπορούσε να εξηγηθεί αυτό παρατηρώντας ότι είτε το κόμμα είτε η θρησκεία είναι μορφές κοσμοαντίληψης και ότι η θρησκευτική ένότητα είναι προφανής, όπως είναι προφανής η πολιτική ένότητα: Η θρησκευτική ένότητα γεννά μια πραγματική πολλαπλότητα κοσμοαντίληψεων που βρίσκουν έκφραση στις θρησκευτικές αιρέσεις κ.λ.π. Κάθε άνθρωπος τείνει να έχει μια μοναδική οργανική και συστηματική κοσμοαντίληψη, αλλά επειδή οι πολιτιστικές διαφορές είναι πολλές και βαθιές, η κοινωνία προσλαμβάνει μια παράξενη ποικιλία ρευμάτων που αντιπροσωπεύουν μια θρησκευτική ή πολιτική χροιά ανάλογη με την ιστορική παράδοση.

ΑΥΤΟ - ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΑ

Η αυτοδιακυβέρνηση είναι ένας θεσμός ή μια πολιτική συνήθεια, διοικητική, που προποθείτε συνθήκες έντελως καθορισμένες: Τήν ύπαρξη ενός κοινωνικού στρώματος που ζει από εισοδήματα, που έχει μια πρακτική παράδοση για τις υποθέσεις και διαθέτει ένα όρισμένο κώρος ανάμεσα στις μεγάλες λαϊκές μάζες για την χρηστότητά του και την ανιδιοτέλειά του (και ακόμα για μερικά ψυχολογικά χαρίσματα, όπως το χάρισμα να γνωρίζει να άσκει την έξουσία με αξιοπρεπή σταθερότητα αλλά χωρίς υπεροψία και άλλων).

νική απόσταση). Έννοείται ότι γιαυτό ή αυτοδιακυβέρνηση έγινε δυνατή μόνο στην Αγγλία, όπου οι τάξεις των γαιοκτημόνων, εκτός από την οικονομική ανεξαρτησία, δεν βρέθηκαν ποτέ σε λυσσώδη πάλη με τον πληθυσμό (πράγμα που συνέβη στη Γαλλία) και δεν είχαν μεγάλες παραδόσεις στρατιωτικού σώματος (όπως στη Γαλλία), με τις συνέπειες της απόσπασης και της αυταρχικής στάσης. Σημαντική αλλαγή της αυτοδιακυβέρνησης με τις αγγλοσαξωνικές χώρες: αγώνας ενάντια στο συγκεντρωτισμό της ύψηλης κυβερνητικής γραφειοκρατίας, αλλά θεομοί έμπιστευμένοι σε μία γραφειοκρατία ελεγχόμενη άμεσα από τα κάτω. Γραφειοκρατία που γίνεται αναγκαία: Πρέπει να μπει το ζήτημα της διαμόρφωσης μιας γραφειοκρατίας τίμιας και ανιδιοτελούς, που να μη καταχράται την λειτουργία της για να ανεξαρτητοποιείται από τον έλεγχο του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Μπορούμε να πούμε ότι κάθε μορφή κοινωνίας έχει τον δικό της τρόπο τοποθέτησης και λύσης του προβλήματος της γραφειοκρατίας, και ο ένας δεν μπορεί να μοιάζει με τον άλλον.

Η ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ¹⁷

Χρειάζεται να διακρίνουμε την ιδιωτική κοινωνία, όπως νοείται από τον Χέγκελ, και με την έννοια με την οποία συχνά χρησιμοποιείται σαυτές τις σημειώσεις (δηλαδή με την έννοια της πολιτικής και πολιτιστικής ήγemonίας μιας κοινωνικής ομάδας μέσα στο σύνολο της κοινωνίας, σαν το ήθικό περιεχόμενο του κράτους) από την έννοια που της δίνουν οι καθολικοί, για τους οποίους ή ιδιωτική κοινωνία είναι αντίθετα ή πολιτική κοινωνία ή το κράτος σ' αντίθεση με την οικογενειακή κοινωνία ή εκείνη της εκκλησίας. Λέει ο Πίος δ ΧΙ στην εγκύκλιό του για την εκπαίδευση («Καθολικός Πολιτισμός» της 1ης Φλεβάρη 1930): «Τρεις είναι οι άναγκαίες κοινωνίες, διακεκριμένες και όμως αρμονικά συνδεδεμένες από τον Θεό, στο κέντρο των οποίων γεννιέται ο άνθρωπος: δύο κοινωνίες φυσικής τάξης, οι οποίες είναι ή οικογένεια και ή ιδιωτική κοινωνία· ή τρίτη, ή

ἐκκλησία ὑπερφυσικῆς τάξεως. Κατὰ πρῶτο λόγο ἡ οἰκογένεια, θεσμοθετημένη ἄμεσα ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὸν δίκὸ τῆς σκοπὸ πού εἶναι ἡ γέννηση καὶ ἡ ἐκπαίδευση τῶν τέκνων, ἡ ὁποία γιὰ τὸ ἔχει φυσικὴ προτεραιότητα, καὶ μετὰ προτεραιότητα δικαιωμάτων σὲ σχέση μὲ τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία. Ὅμως, ἡ οἰκογένεια εἶναι ἀτελής κοινωνία, γιὰτὶ δὲν ἐνυπάρχουν αὐτὴν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν τελειοποίησίν της: Σαυτὸ ἀκριβῶς ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία εἶναι τέλεια κοινωνία, ἔχοντας μέσα της ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὸν σκοπὸ της, πού εἶναι τὸ ἐγκόσμιο κοινὸ ἀγαθόν, καὶ γιὰ τὸ, σχετικὰ μαῦτό, δηλαδή μὲ τὴν τάξιν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, αὐτὴ ἔχει προτεραιότητα ἔναντι τῆς οἰκογένειας, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖ ἀκριβῶς μέσα στὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία τὴν πρέπουσα ἐγκόσμια τελειότητα. Ἡ τρίτη κοινωνία, στὴν ὁποία γεννιέται ὁ ἄνθρωπος, μέσω τῆς βάπτισις, γιὰ νὰ μπεῖ στὴ ζωὴ πού ἀπονέμεται ἀπὸ τὴ θεία χάρις, εἶναι ἡ ἐκκλησία, κοινωνία ὑπερφυσικῆς τάξεως καὶ παγκόσμια, κοινωνία τέλεια, γιὰτὶ ἔχει μέσα της ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέσα γιὰ τὸν σκοπὸ της, πού εἶναι ἡ αἰώνια σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, καὶ γιὰ τὸ ὑπέριστα στὴν τάξιν της». Γιὰ τὸν καθολικισμό, αὐτὴ πού ὀνομάζεται «ἰδιωτικὴ κοινωνία» στὴ χειρκελιακὴ διάλεκτο δὲν εἶναι «ἀναγκαῖα», δηλαδή εἶναι καθαρὰ ἱστορικὴ ἢ τυχαία. Στὴν καθολικὴ ἔννοια τὸ Κράτος εἶναι μόνον ἡ Ἐκκλησία, καὶ εἶναι ἓνα παγκόσμιο καὶ ὑπερφυσικὸ Κράτος: Ἡ μεσαιωνικὴ ἀντίληψη θεωρητικὰ διατηρεῖται πλήρως.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ

Μὲ τὴν καλύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει τὴν σύμπτωση τῶν προθέσεων καὶ τῶν θελήσεων, τὴν συμπαγὴ ἠθικὴ ἐνότητα γιὰ τὴν ὁποία ἔχει σημασία τὰ καλά πράγματα νὰ γίνονται πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὄλου, ἀδιάφορο ἂν γίνονται ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο στοιχεῖο τοῦ συνόλου. Συνήθως ὅμως ἡ ἔκφραση «ἐπαγγελματικὴ νοοτροπία» πῆρε μιὰ σημασία ἀσχημῆ, δηλαδή τῆς «ὑπεράσπισης» τοῦ ὄλου ἔναντι τῶν κυρώσεων γιὰ τὸ κακὸ πού ἔγινε ἀπὸ τὰ

άτομα. Και καταλαβαίνει κανείς ποιά είναι ή ρίζα του εκφυλισμού: είναι μιá έσφαλμένη κατανόηση αυτού που είναι τó «δλο». Παίρνεται για «δλο» μόνο ένα τμήμα αυτού, ένα τμήμα, έννοείται, ύποδεέστερο, και διά μέσου τής «δύναμης» που του προσφέρεται από τó πνεύμα του σώματος, τείνει και προσπαθεί νά κάνει τó τμήμα (τόν ύποδεέστερο) νά επικρατήσει στο δλο για νά άσκήσει μιá έμμεση έξουσία (έναν δέν είναι δυνατή ή άμεση) και νά άποκτήσει προνόμια. Έάν προχωρήσουμε περισσότερο στην άνάλυση θά δουμε ότι στη ρίζα αυτής τής επαγγελματικής νοοτροπίας βρίσκεται ή φιλοδοξία ένός προσώπου ή μιás μικρής ομάδας προσώπων (που τώρα ονομάζεται «εταιρία», «συμμορία», «κλίκα», «καμαρίλα», κ.λ.π.). Τó γραφειοκρατικό ιδιωτικό, άλλά ειδικά στρατιωτικό στοιχείο, έχει τις μεγαλύτερες τάσεις για τήν επαγγελματική νοοτροπία που οδηγεί στον σχηματισμό τών «καστών». Τó πιό ισχυρό ήθικό και ψυχολογικό στοιχείο του σωματειακού πνεύματος είναι τó ζήτημα τιμής, τής τιμής του σώματος, έννοείται αυτό που δημιουργεί τά πιό άχαλίγνωτα και ποταπά πάθη. Ό άγώνας ένάντια στην ταπεινή επαγγελματική νοοτροπία είναι ο άγώνας του δλου ένάντια στο μέρος, τής συλλογικότητας ένάντια στις φιλοδοξίες τών ξεχωριστών άτόμων και ένάντια στα προνόμια, του κράτους ένάντια στις κάστες και τις «εταιρίες του έγκλήματος».

ΚΡΑΤΟΛΑΤΡΕΙΑ

Στάση κάθε διαφορετικής κοινωνικής ομάδας έναντι του Κράτους τής. Η άνάλυση δέ θάταν άκριτής άν δέν ύπολογίζαμε τις δύο μορφές με τις όποιες παρουσιάζεται τó Κράτος στη γλώσσα και τήν κουλτούρα τών καθορισμένων εποχών, δηλαδή σαν ιδιωτική κοινωνία και σαν πολιτική κοινωνία, σαν «αυτοκυβέρνηση» και σαν «κυβέρνηση τών κρατικών υπαλλήλων». Δίνουμε τó όνομα, τής «κρατολατρίας» σε μιá καθορισμένη στάση έναντι τής «κυβέρνησης τών κρατικών υπαλλήλων» ή τής πολιτικής κοινωνίας, ή όποια στην κοινή γλώσσα είναι ή μορφή τής κρατικής ζωής, στην όποια δι-

νεται τὸ ὄνομα τοῦ Κράτους καὶ ἡ ὁποία ἐκχυδαισμένα νοεῖται σὰν ὀλόκληρο τὸ Κράτος. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ Κράτος ταυτίζεται μὲ τὰ ἄτομα (μὲ τὰ ἄτομα μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας), σὰν στοιχεῖο ἐνεργητικῆς κουλτούρας (δηλ. σὰν κίνημα γιὰ τὴν δημιουργία ἑνὸς καινούργιου πολιτισμοῦ, ἑνὸς νέου τύπου ἀνθρώπου καὶ πολίτη), πρέπει νὰ χρησιμεύσει γιὰ νὰ προσδιοριστῇ ἡ θέληση γιὰ τὴν οἰκοδόμηση, μέσα στὸ περίβλημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, μιᾶς σύνθετης καὶ ἐντελῶς διαρθρωμένης ἰδιωτικῆς κοινωνίας, στὴν ὁποία τὸ ξεχωριστὸ ἄτομο αὐτοκυβερνᾶται, χωρὶς αὐτὴ τοῦ ἢ αὐτοκυβέρνηση νὰ ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν πολιτικὴ κοινωνία, ἀντίθετα δὲ νὰ δημιουργεῖ τὴν ὀμαλὴ συνέχιση, τὸ ὀργανικὸ συμπλήρωμα. Γιὰ ὀρισμένες κοινωνικὲς ομάδες, πού προτοῦ νὰ ἀνέλθουν στὴν αὐτόνομη κρατικὴ ζωὴ δὲν εἶχαν μιὰ μακρόχρονη περίοδο δικιᾶς τους πολιτιστικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνάπτυξης, καὶ ἀνεξάρτητη, (ὅπως στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία καὶ στίς ἀπολυταρχικὲς κυβερνήσεις δημιουργήθηκε τέτοια δυνατότητα ἀπὸ τὴν νομικὴ ἀπαίτηση τῶν κρατῶν ἢ τῶν προνομιούχων τάξεων) μιὰ περίοδος κρατολατρίας εἶναι ἀναγκαία καὶ μάλιστα ἐπιωφελῆς. Αὐτὴ ἡ «κρατολατρεία» δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν κανονικὴ μορφή τῆς «κρατικῆς ζωῆς» τῆς μύησης τουλάχιστον, στὴν αὐτόνομη κρατικὴ ζωὴ καὶ στὴ δημιουργία μιᾶς «ἰδιωτικῆς κοινωνίας» πού δὲν ἦταν ἱστορικὰ δυνατόν νὰ δημιουργηθεῖ πρὶν τὴν εἴσοδο στὴν ἀνεξάρτητη κρατικὴ ζωὴ. Ὅσοο ἡ τέτοια «κρατολατρεία» δὲν πρέπει νὰ ἀφεθεῖ στὸν ἑαυτὸ τῆς, δὲν πρέπει, εἰδικὰ νὰ γίνῃ θεωρητικὸς φανατισμὸς, καὶ νὰ θεωρηθεῖ σὰν «διαρκής»: πρέπει νὰ κριτικάρῃται, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ δημιουργεῖ καινούργιες μορφὲς κρατικῆς ζωῆς, στὴν ὁποία ἡ πρωτοβουλία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων νὰ εἶναι «κρατικὴ», ἔστω κι' ἂν δὲν ὀφείλεται στὴν «κυβέρνηση τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων» (νὰ κάνει «αὐθόρμητη» τὴν κρατικὴ ζωὴ).

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΓΛΙΚΟ

Μιά μελέτη γιὰ τὸ πῶς εἶναι ὀργανωμένη πραγματικὰ

ή ιδεολογική δομή μιας κυρίαρχης τάξης, δηλαδή ή ύλική οργάνωση που άποσκοπει στη διατήρηση, υπεράσπιση και ανάπτυξη του θεωρητικού ιδεολογικού «μετώπου». Το πιδ άξιόλογο και πιδ δυναμικό τμήμα αυτής είναι ο τύπος γενικά: έκδοτικοί οίκοι (που έχουν σιωπηρά ή ρητά ένα πρόγραμμα και στηρίζονται σ' ένα καθορισμένο ρεύμα), πολιτικές έφημερίδες, έπιθεωρήσεις κάθε είδους, έπιστημονικές, φιλολογικές, λογοτεχνικές, ένθημερωτικές κ.λ.π., διάφορα περιοδικά μέχρι ένοριακά δελτία. Μία τέτοια μελέτη θά ήταν έπίπονη αν γινόταν σέ έθνική κλίμακα. Γι' αυτό θά μπορούσε νά γίνουν για μία πόλη ή για μία σειρά πόλεις μία σειρά μελέτες. Ένας καθημερινός χρονικογράφος θάπρεπε νά έχει τή μελέτη αυτή σάν γενικό οδηγό για τήν εργασία του, και μάλιστα θάπρεπε νά τήν κάνει για δικό του λογαριασμό: πόσα ωραιότατα χρονικογραφήματα θά μπορούσαν νά γραφούν γι' αυτό τó θέμα!

Ο τύπος είναι τó πιδ δυναμικό τμήμα αυτής τής ιδεολογικής δομής, αλλά όχι τó μόνο: οτιδήποτε που έπηρεάζει ή μπορεί νά έπηρεάσει τήν κοινή γνώμη άμεσα ή έμμεσα τής άνήκει: οί βιβλιοθήκες, τά σχολεία, οί κύκλοι και τά clubs κάθε είδους, μέχρι ή άρχιτεκτονική, ή διάθεση τών δδών και τά όνόματά τους. Δέν θά μπορούσε κανείς νά έξηγήσει τή συντηρητική θέση τής έκκλησίας στη σύγχρονη κοινωνία, αν δέν γνωρίζει τίς πολύχρονες και ύπομονετικές προσπάθειες που αυτή καταβάλλει για νά αναπτύσει συνεχώς τόν ιδιαίτερο τομέα αυτής τής ύλικής δομής τής ιδεολογίας. Μία τέτοια μελέτη, αν γινόταν σοβαρά, θά είχε μία όρισμένη σημασία: πέρα από τó νά δώσει ένα ζωντανό ιστορικό μοντέλο μιας τέτοιας δομής, θά μάς συνήθιζε σ' ένα πιδ προσεκτικό και άκριτό ύπολογισμό τών ένεργητικών δυνάμεων τής κοινωνίας. Τι μπορεί κανείς νά αντιπαραθέσει, άπ' τή μεριά μιας άνανεωτικής τάξης, σ' αυτό τó άπαγορευτικό σύμπλεγμα τών χαρακωμάτων και όχυρώσεων τής κυρίαρχης τάξης; Το πνεύμα τής άπόσχισης, δηλαδή τήν προοδευτική κατάκτηση τής συνείδησης τής δικιάς τής ιστορικής προσωπικότητας, πνεύμα άπόσχισης που πρέπει νά τείνει νά διευρυνθεί από τήν τάξη που είναι πρωταγωνιστής μέχρι τίς δυ-

νατές συμμαχικές τάξεις: όλο αυτό άπαιτεί ένα σύνολο ιδεολογικής δουλειάς ό πρώτος όρος της όποιας είναι ή άκριβής γνώση του πεδίου στο όποιο πρέπει νά διοχετεύει τό στοιχείο της ανθρώπινης μάζας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Μιά τυπική εκδήλωση του πνευματικού έρασιτεχνισμού (και της πνευματικής δραστηριότητας των έρασιτεχνών) είναι αυτό: ότι στην πραγμάτευση ενός ζητήματος καταβάλλεται προσπάθεια νά εκθέτει κανείς ό,τιδήποτε γνωρίζει και όχι μόνο αυτό που είναι άναγκαίο και σημαντικό για ένα θέμα. Πιάνει κάθε εύκαιρία για νά κάνει επίδειξη των γυμνασμάτων του, όλων των κουρελιών και των σπάγγων του παζαριού του. Κάθε μικρό ανέκδοτο ανυψώνεται σε παγκόσμιο γεγονός για νά μπορέσει έτσι νά προβάλλει την δικιά του κοσμοαντίληψη κ.λ.π. Έτσι συμβαίνει ώστε, επειδή θέλει κανείς νά είναι πρωτότυπος και νά μην έπαναλαμβάνει πράγματα που ήδη έχουν ειπωθεί, κάθε άλλη φορά πρέπει νά υποστηρίξει ότι υπάρχει μιá σοβαρή άλλαγή των θεμελιωδών «παραγόντων» της εικόνας και έτσι πέφτει σε άνοησίες κάθε είδους.

ΠΩΣ ΝΑ ΜΕΛΕΤΑΜΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ;

Διάβασα την παρατήρηση του Άγγλου Ιστορικού Seeley, ότι, στον καιρό του, ή Ιστορία της άμερικάνικης άνεξαρτησίας τραβοσε λιγότερο την προσοχή από τή μάχη του Τράφαλγκαρ, από τους έρωτες του Νέλσωνα, από τά επεισόδια της ζωής του Ναπολέοντα κ.λ.π. Κι' όμως από τά γεγονότα αυτά έπρεπε νά συνάγονται συμπεράσματα μεγάλης άξίας για την παγκόσμια Ιστορία: ή ύπαρξη των Ήνωμένων Πολιτειών σάν παγκόσμιας δύναμης δέν είναι βέβαια μικρό πράγμα στην εξέλιξη των γεγονότων των τελευταίων ετών. Πώς λοιπόν νά κάνουμε τή μελέτη της Ιστορίας; Θάπρεπε νά στα-

ματάμε σέ γεγονότα πού είναι πλούσια σέ συνέπειες; Ἄλλὰ κατά τή στιγμή πού γεννιούνται τά γεγονότα αὐτά πῶς γίνεται νά ξέρει κανεῖς τήν μελλοντική τους γονιμότητα; Τό ζήτημα είναι πραγματικά ἄλυτο. Στόν Ισχυρισμό τοῦ Seeley ὑπονοεῖται ἡ διεκδίκηση μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἱστορίας, στήν ὁποία ἡ ἀντικειμενικότητα νοεῖται ὡς ὁ δεσμός αἰτίας καί ἀποτελέσματος. Ἄλλὰ πόσα γεγονότα ὄχι μόνο ξεφεύγουν ἀλλά καί παραμελοῦνται ἀπό τοὺς ἱστορικούς καί ἀπό τό ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν, πού ἀντικειμενικά είναι σπουδαία; Ἡ ἀνάγνωση τῶν βιβλίων τοῦ Οὐέλς γιά τήν παγκόσμια ἱστορία μᾶς θυμίζει αὐτή τήν ἀμέλεια καί ξεχασιά. Στήν πραγματικότητα, ἔχουμε, μέχρι στιγμῆς, ἐνδιαφερθεῖ γιά τήν εὐρωπαϊκή ἱστορία καί ἀποκαλοῦμε «παγκόσμια ἱστορία» τήν εὐρωπαϊκή μέ τίς μὴ εὐρωπαϊκές της ἐξαρτήσεις. Γιατί ἡ ἱστορία μᾶς ἐνδιαφέρει γιά λόγους «πολιτικούς» καί ὄχι ἀντικειμενικούς ἔστω καί ἂν λέγοντας ἀντικειμενικούς ἐννοοῦμε ἐπιστημονικούς. Ἴσως σήμερα αὐτά τά ἐνδιαφέροντα γίνονται πῶς μεγάλα μέ τήν φιλοσοφία τῆς πράξης, ἐφ' ὅσον πιστεύουμε ὅτι μόνο ἡ γνώση ἐνός ὁλόκληρου ἱστορικοῦ προτάς μπορεῖ νά μᾶς κάνει νά ἐκτιμήσουμε τό παρόν καί νά δώσει μιᾶ ὀρισμένη πιθανότητα, ὥστε οἱ πολιτικές μας προβλέψεις νά εἶναι συγκεκριμένες. Δέν πρέπει ὅμως νά αὐταπατόμαστε οὔτε σ' αὐτό τό ζήτημα. Ἄν στή Ρωσία ὑπάρχει πολὺ ἐνδιαφέρον γιά τά ἀνατολικά ζητήματα, αὐτό τό ἐνδιαφέρον γεννιέται ἀπό τήν γεωπολιτική θέση τῆς Ρωσίας καί ὄχι ἀπό πολιτιστικές ἐπιρροές πῶς καθολικές καί ἐπιστημονικές. Πρέπει νά πούμε τήν ἀλήθεια: τόσοσ κόσμος δέν γνωρίζει τήν ἱστορία τῆς Ἰταλίας, ἔστω καί ἂν ἐξηγεῖ τό παρόν, ὥστε μοῦ φαίνεται ἀπαραίτητο νά γίνει γνωστή αὐτή πρὶν ἀπό κάθε ἄλλη. Ὅμως μιᾶ ἐταιρία ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού θά μελετοῦσε σέ βάθος τά ζητήματα τῆς Κοκινχίνας καί τοῦ Ἄννὰμ δέν θά μὲ δυσαρεστοῦσε πνευματικά: ἀλλὰ πόσους θά μᾶς ἐνδιέφερε;

·ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ· ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΗ

Σύμφωνα με την έννοια αυτή νεωτεριστής είναι αυτός που θέλει να καταστρέψει, ότι υπάρχει, χωρίς να φροντίζει γι' αυτό που θα επακολουθήσει, αφού, είναι ήδη γνωστό μεταφυσικά, ότι κάθε καταστροφή είναι δημιουργία, και μάλιστα δεν καταστρέφεται παρά εκείνο που αντικαθίσταται με αναδημιουργία. Μ' αυτή τη ρομαντική έννοια συνταιριάζεται μια ὀρθολογική ή «διαφωτιστική» έννοια. Θεωρείται πώς, ότι υπάρχει είναι μια «παγίδα» των ισχυρών ενάντια στους αδύνατους, των πονηρών ενάντια στους αγαθούς. Ο κίνδυνος προέρχεται από το γεγονός ότι «διαφωτιστικά» οι λέξεις έχουν παρθεί κατά γράμμα, υλικά. Η φιλοσοφία της πράξης είναι αντίθετη μ' αυτόν τον τρόπο σύλληψης των πραγμάτων. Η αλήθεια, αντίθετα, είναι αυτή: ότι κάθε πράγμα που υπάρχει είναι «ὀρθολογικό», δηλαδή είχε ή έχει μια χρησιμη λειτουργία. Το ότι αυτό που υπάρχει έχει υπάρξει, δηλ. είχε το δικό του λόγο ύπαρξης, ἐφ' ὅσον «συμμορφώνεται» με τον τρόπο ζωής, σκέψης και δράσης της διευθύνουσας τάξης, δεν σημαίνει ότι έχει γίνει «παράλογο» επειδή ή κυρίαρχη τάξη δεν έχει πιά την εξουσία και τη δύναμη να προωθήει ὀλόκληρη την κοινωνία. Μια αλήθεια που ξεχνιέται είναι αυτή: ότι αυτό που υπάρχει είχε το δικό του λόγο ύπαρξης, εξυπηρέτησε, ήταν ὀρθολογικό, έχει «δυσκολύνει» την «ιστορική εξέλιξη» και τη ζωή. Το ότι μέχρι ενός ορισμένου σημείου αυτό δεν συμβαίνει πιά, το ότι από την άποψη της προόδου ὀρισμένες μορφές ζωής γίνονται πρόσκομμα και ἔμπόδιο, είναι αλήθεια, αλλά δεν ἀληθεύει «σ' ὀλόκληρη την ἔκταση»: είναι αλήθεια όπου είναι αλήθεια, δηλαδή στις πιο ψηλές μορφές της ζωής σ' εκείνες που ναί ἀποφασιστικές, σ' εκείνες που ἀποτελοῦν την αἰχμή της προόδου κ.λ.π. Ἀλλά ή ζωή δεν ἐξελίσσεται με ὀμοιογένεια, ἐξελίσσεται ἀντίθετα με ἐπί μέρους ἄλλατα, ἄλλατα αἰχμῶν, ἐξελίσσεται γιά να ποῦμε ἔτσι με «πυραμιδοειδή» ἀύξηση. Ἐτσι σέ κάθε τρόπο ζωής, χρειάζεται να μελετήσουμε την ἱστορία, δηλαδή την πρωταρχική «ὀρθολογικότητα» και μετά

αφού γνωρίσουμε αυτήν, να θέσουμε το ερώτημα αν αυτή ή ὀρθολογικότητα υπάρχει ακόμα σὲ κάθε ξεχωριστὴ περίπτωση, αν υπάρχουν ακόμα οἱ ὅροι πάνω στους ὁποίους βασιζόταν ὁ ὀρθολογισμὸς αὐτός. Τὸ ζήτημα, ἀντίθετα πού δὲν προσέχουμε εἶναι αὐτό: ὅτι οἱ τρόποι ζωῆς φαίνονται σαυτὸν πού τούς ζεῖ σὰν ἀπόλυτοι, «σὰν φυσικοί», ἔτσι ὅπως λένε, ὅποτε εἶναι μέγιστο ζήτημα ἢ ἀπόδειξη τῆς «ἱστορικότητας», ἢ ἀπόδειξη ὅτι αὐτοὶ εἶναι δικαιολογημένοι ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ὀρισμένοι ὅροι, ἀλλὰ ὅταν αὐτοὶ ἀλλαχθοῦν δὲν δικαιολογοῦνται πιά, καὶ γίνονται «παράλογοι». Ὡστόσο ἡ συζήτηση ἐνάντια σὲ ὀρισμένους τρόπους ζωῆς καὶ δράσης παίρνει ἀνιάρθρο, ἐνοχλητικὸ χαρακτήρα, γίνεται ζήτημα «εὐφύιας» ἢ «βλακειάς», κ.λ.π., διανοουμενισμὸς, καθαρὸς διαφωτισμὸς, ἐνάντια στους ὁποίους χρειάζεται νὰ ἀγωνιζόμαστε ἀκατάπαυστα.

Ἄπ' αὐτὰ συνάγεται: 1) ὅτι κάθε γεγονός εἶναι «ὀρθολογικό» 2) ὅτι πρέπει νὰ ἐναντιωνόμαστε σ' αὐτὸ στὸ βαθμὸ πού δὲν εἶναι πιά ὀρθολογικό, δηλαδὴ πού δὲν συμβιβάζεται πιά μὲ τὸ σκοπὸ ἀλλὰ σέρνεται ἀπὸ τὸν παρασιτισμὸ τῆς συνήθειας· 3) ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ πιστεύουμε πῶς, ἀφού ἓνας τρόπος ζωῆς καὶ δράσης ἢ σκέψης ἔχει γίνεῖ «παράλογος» σ' ἓνα δοσμένο περιβάλλον, ἔχει γίνεῖ παράλογος συνολικὰ καὶ γιὰ ὅλους καὶ ὅτι μόνον ἡ κακία ἢ βλακεία τὸν κάνουν ακόμα νὰ ὑπάρχει· 4) ὅτι ὅμως τὸ γεγονός πῶς ἓνας τρόπος ζωῆς, σκέψης καὶ δράσης ἔχει γίνεῖ ἀνορθολογικὸς σὲ κάποια θέση ἔχει μέγιστη σημασία, εἶναι ἀλήθεια καὶ χρειάζεται νὰ τὸ βγάλουμε στὸ φῶς μὲ κάθε τρόπο: Ἔτσι τροποποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ἔθιμο, εἰσάγοντας ἓνα τρόπο σκέψης ἱστοριστικὸ, πού θὰ διευκολύνει τὴν ἀλλαγὴν τοῦ πράγματος μὲ τὴν ἀλλαξομανίαν οἱ συνθήκες, πού θὰ γίνεῖ δηλαδὴ λιγότερο «παρασιτικὸ» τὸ ἀπὸ συνήθεια ἔθιμο. Ἐνα ἄλλο σημεῖο πού πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε εἶναι αὐτό: ὅτι ἓνας τρόπος ζωῆς, δράσης, σκέψης πού εἰσάγεται σ' ὀλόκληρη τὴν κοινωνία γιὰτὶ ἀρμόζει στὴ διευθυντικὴ τάξη, δὲν σημαίνει ἀπὸ μόνος του ὅτι εἶναι παράλογος κι' ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφτεῖ. Ἄν παρατηρήσει κανεὶς ἀπὸ κοντὰ τὸ ζήτημα βλέπει ὅτι σὲ κάθε γεγονός ἔχει δύο πλευρὰς: μιὰ «ὀρ-

θολογική», δηλαδή σύμφωνη με τὸ σκοπὸ ἢ «οἰκονομική» καὶ μιὰ τῆς «μόδας» ποῦ εἶναι ἕνας καθορισμένος τρόπος ὑπαρξῆς τῆς πρώτης ὀρθολογικῆς πλευρᾶς. Τὸ νὰ φοράει κανεὶς παπούτσια εἶναι λογικὸ, ἀλλὰ τὸ καθορισμένο καλούπι τῶν παπουτσιῶν θὰ ὀφείλεται στὴ μόδα. Τὸ νὰ φοράει κανεὶς κολλάρο εἶναι ὀρθολογικὸ, γιατί τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀλλάζει συχνὰ ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ «πουκάμισου» ποῦ λερώνεται πιὸ εὐκόλα, ἀλλὰ ἡ μορφή τοῦ κολλάρου θὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ μόδα κ.λ.π. Βλέπει δηλαδή κανεὶς μὲ λίγα λόγια ὅτι «ἐφευρίσκοντας» ἢ διευθύνουσα τάξη μιὰ καινούργια χρησιμότητα, πιὸ οἰκονομικὴ ἢ πιὸ σύμφωνη μὲ τίς δοσμένες συνθήκες ἢ τὸ δοσμένο σκοπὸ, δίνει ταυτόχρονα μιὰ ἰδιαίτερη δικιὰ τῆς μορφῆς στὴ ἐφεύρεση, στὴν καινούργια χρησιμότητα.

Εἶναι τρόπος σκέψης τῶν πεισματάρηδων νὰ συγχέουν τὴ διαρκὴ χρησιμότητα (στὸ βαθμὸ ποῦ ὑπάρχει) μὲ τὴ μόδα. Ἀντίθετα καθήκον τοῦ ἠθικολόγου καὶ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ἐθίμων εἶναι νὰ ἀναλύει τοὺς τρόπους ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς καὶ νὰ τοὺς κριτικᾶρει, ξεχωρίζοντας τὸ σταθερὸ, τὸ χρῆσιμο, τὸ ὀρθολογικὸ, τὴ συμφωνία μὲ τὸ σκοπὸ (ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὁ σκοπός), ἀπὸ τὸ ἐπεισοδιακὸ, τὸ σνομπιστικὸ, τὸ μαϊμουδιστικὸ κ.λ.π. Στὴ βάση τοῦ «ὀρθολογικοῦ», μπορεῖ νὰ εἶναι χρῆσιμο νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ «μόδα»-πρωτότυπη, δηλαδή μιὰ νέα μορφή ποῦ νὰ ἔχει ἐνδιαφέρον. Ὅτι αὐτὸς ὁ τρόπος σκέψης ποῦ σημειώσαμε παραπάνω δὲν εἶναι ὀρθὸς φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει ὕβρια: γιὰ παράδειγμα κανένας (ἐκτὸς ἂν εἶναι τρελὸς) δὲν θὰ θέλει νὰ μὴ διδάσκεται πιὰ ἢ ἀνάγνωση καὶ ἢ γραφή, γιατί ἡ ἀνάγνωση καὶ ἡ γραφή καθιερώθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ διευθυντικὴ τάξη, γιατί ἡ γραφὴ χρησιμεύει στὴ διάδοσιν ὀρισμένης φιλολογίας ἢ στὸ γράψιμο ἐκδισιαστικῶν γραμμάτων ἢ ἀναφορῶν τῶν πρακτῶρων.

Ο ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ

Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ συνηθειμὲνη κοινοτυπία ὅτι ὅλοι οἱ πολυμαθεῖς εἶναι αὐτοδιδασκτοί, ἐφ' ὅσον ἡ

μόρφωση είναι αυτονομία, και όχι έντοπωση από τὰ έξω. Κοινοτυπία κακόβουλη πού επιτρέπει νά μὴν ὀργανώνεται κανένας μηχανισμὸς κουλτούρας και νά ἀρνοῦνται στοὺς φτωχοὺς τὸ χρόνο νά ἀφιερῶθουν στὴ μελέτη, προσθέτοντας στὴ ντροπὴ τὸν ἐμπαιγμὸ, δηλαδὴ τὴ θεωρητικὴ ἀπόδειξη ὅτι ἂν δὲν εἶναι πολυμαθεῖς τὸ σφάλμα εἶναι δικό τους ἀφοῦ κ.λ.π., κ.λ.π. Παραδεχόμεστε λοιπὸν ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ μερικoὺς ἥρωες τῆς κουλτούρας (και καμὰ πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νά θεμελιώνεται στὸν ἠρωϊσμὸ), γιὰ νά μορφωθεῖ κανεὶς ἀπαιτεῖται ἕνας μηχανισμὸς κουλτούρας, διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἢ παλιὰ γενιὰ μεταβιβάζει στὴν καινούργια γενιὰ ὅλη τὴν ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος (ὄλων τῶν παλιῶν γενιῶν πού περῶσανε), τίς κάνει νάποκτήσουν τίς δικές τῆς καθορισμένες κλίσεις και συνήθειες (φυσικὲς και τεχνικὲς ἐπίσης πού ἀφομοιώνονται μὲ τὴν ἐπανάληψη) και μεταβιβάζει ἐμπλουτισμένα μὲ τὴν κληρονομιά τοῦ παρελθόντος. Ἄλλὰ δὲν θέλουμε νά μιλήσουμε γι' αὐτό. Θέλουμε κυρίως νά μιλήσουμε γιὰ τοὺς αὐτοδιδασκτοὺς μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, δηλαδὴ γιὰ ἐκείνους πού θυσιάζουν ἕνα μέρος ἢ ὅλο τὸ χρόνο πού οἱ ἄλλοι πού ἀνήκουν στὴ γενιὰ τους ἀφιερῶνουν σὲ διασκεδάσεις ἢ σὲ ἄλλες ἀπασχολήσεις, γιὰ νά διδάχθουν και νά μορφωθοῦν, και νά ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα: ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἰδρύματα ὑπάρχουν δραστηριότητες πού ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες πού γεννιοῦνται ἀπ' αὐτὲς τίς τάσεις και πῶς τίς ἱκανοποιοῦν; Ἄκόμα: οἱ ὑπάρχοντες πολιτικοὶ θεσμοί, ἐφ' ὅσον θάπρεπε, ἀντιμετωπίζουν αὐτὸ τὸ καθήκον τῆς ἱκανοποίησης τῶν τέτοιων ἀναγκῶν; Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὸ εἶναι ἕνα κριτήριον κριτικῆς πού δὲν πρέπει νά τὸ ἀπορρίψουμε, πού δὲν πρέπει νά τὸ παραλείψουμε κατὰ κανένα τρόπο. Μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ὅτι οἱ αὐτοδιδασκτοὶ μὲ τὴν στενὴ ἔννοια παρουσιάζονται σὲ ὀρισμένα κοινωνικὰ στρώματα κατὰ προτίμηση ἀπὸ ἄλλα, πρᾶγμα πού ἐννοεῖται. Μιλάμε γι'αὐτοὺς πού ἔχουν στὴ διάθεσή τους μόνον τὴν καλὴ τους θέληση νά ξεδέψουν πολὺ λίγα ἢ σχεδὸν τίποτα. Πρέπει νά μὴ τοὺς πάρουμε ὑπόψη μας; Δὲν πιστεύω, ἐφ' ὅσον νομίζω ἀκριβῶς πῶς γεννιοῦνται κόμματα ἀφιερῶμένα κυρίως σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, κόμματα τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν

ιδέα ότι ξέρουν τί να κάνουν με παρόμοια στοιχεία. Λοιπόν, αν υπάρχουν τέτοια κοινωνικά στοιχεία, δεν υπάρχουν οι δυνάμεις που αναζητούν να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες τους, να επεξεργαστούν αυτό το υλικό, ή καλύτερα: τέτοιες κοινωνικές δυνάμεις υπάρχουν στα λόγια αλλά όχι στην πράξη, σαν ισχυρισμός αλλά όχι σαν πραγμάτωση. Έξ' άλλου, δε λέει κανείς ότι δεν υπάρχουν σχετικές κοινωνικές δυνάμεις που να απασχολούνται μ' αυτές τις ανάγκες, αντίθετα κάνουν τις ανάγκες αυτές μοναδική τους εργασία, κύρια δραστηριότητά τους, μ' αυτό το αποτέλεσμα: ότι δηλαδή καταλήγουν να καταβάλουν περισσότερα απ' ότι θάπρεπε, να έχουν μια επιρροή πιο μεγάλη από κείνη που θα «άξιζαν» και συχνά να «κερδοσκοπούν» οικονομικά άμέσως, πάνω σ' αυτές τις ανάγκες, γιατί οι αυτοδίδακτοι, με την υποκίνησή τους, αν ξοδεύουν λίγα ατομικά, καταλήγουν να ξοδεύουν αξιόλογα ποσά σαν σύνολο (αξιόλογα με την έννοια ότι επιτρέπουν με τις δικές τους δαπάνες να ζούν αρκετά πρόσωπα). Το κίνημα για το όποιο γίνεται λόγος (ή γινόταν λόγος) είναι το αναρχικό κίνημα¹⁸, και ο αντιιστορισμός του, ο αναχρονισμός του, φαίνεται από το χαρακτήρα του αυτοδιδασκτισμού, που διαμορφώνει πρόσωπα «αναχρονιστικά» που σκέφτονται με παλιούς και ξεπερασμένους τρόπους οι όποιοι μεταδίδονται «συγκολλητικά». Έτσι: 1) Ένα κίνημα παρωχημένο, ξεπερασμένο, εφ' όσον ικανοποιεί όρισμένες παρωχημένες ανάγκες, καταλήγει να έχει μια μεγαλύτερη επιρροή απ' όση ιστορικά θα περίμενε κανείς. 2) Το κίνημα αυτό κρατάει σε καθυστέρηση τον πνευματικό κόσμο για τους ίδιους λόγους κ.λ.π. Θάπρεπε να δει κανείς όλες τις αιτίες που στην Ίταλία για τόσο καιρό επέτρεψαν ώστε ένα κίνημα καθυστερημένο, ξεπερασμένο, να κρατάει περισσότερο χώρο απ' ό,τι θα περίμενε κανείς, προκαλώντας συχνά συγχίσεις και καταστροφές επίσης. Έξ' άλλου χρειάζεται να επιβεβαιώνουμε ενεργητικά ότι στην Ίταλία ή κίνηση για την κουλτούρα ήταν μεγάλη, προκάλεσε θυσίες, ότι δηλαδή οι αντικειμενικές συνθήκες ήταν πολύ ευνοϊκές. Η αρχή ότι μια δύναμη δεν αξίζει τόσο εξαιτίας της δικής της «έσωτερικής» δύναμης όσο εξαιτίας της αδυναμίας των αντιπάλων και των

δυνάμεων στις όποιες βρίσκεται καταχωρημένη, πουθενά δέν είναι τόσο άληθινή όπως στην Ίταλία. Ένα άλλο στοιχείο της σχετικής δύναμης των όπαδών του άναρχισμού είναι αυτό: ότι αυτοί περιέχουν περισσότερο πνεύμα άτομικής πρωτοβουλίας, περισσότερη προσωπική δραστηριότητα. Τό γιατί συμβαίνει αυτό εξαρτιέται από σύνθετους λόγους: 1) ότι έχουν μεγαλύτερη προσωπική ίκανοποίηση για την εργασία τους· 2) ότι είναι λιγότερο μπλεγμένοι σε γραφειοκρατικά έμπόδια τά όποια δέν θάπρεπε νά υπάρχουν για τίς άλλες όργανώσεις (γιατί τότε ή όργάνωση πού θάπρεπε νά ενισχύσει την άτομική πρωτοβουλία θάπρεπε νά μεταβληθεί σε γραφειοκρατία, αυτό είναι ένα έμπόδιο για τίς άτομικές δυνάμεις)· 3) (και ίσως τό σπουδαιότερο), ότι ένας άριθμός προσώπων ζουν από τό κίνημα αλλά ζουν ελεύθερα· δηλαδή όχι για θέσεις πού κατέχονται λόγω διορισμού, αλλά έφ' όσον ή δραστηριότητά τους τους καταξιώνει γι' αυτές: για νά διατηρήσουν αυτό τό κόστο, δηλαδή για νά διατηρήσουν τό κέρδος τους, καταβάλλουν προσπάθειες πού άλλοιώς δέν θά κατέβαλαν.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ, ΣΥΖΗΤΗΣΗ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ό Macaulay, στο δοκίμιό του για τους άττικούς ρήτορες, άποδίδει την εύκολία με την όποία αφήνονταν νά θαμπώνονται από σοφίσματα σχεδόν παιδιάστικά, χαρακτηριστικό των Έλλήνων και των πιο καλλιεργημένων άκόμα, στην κυριαρχία πού στην εκπαίδευση και στην έλληνική ζωή είχε ό ζωντανός και προφορικός λόγος. Η συνήθεια της συνομιλίας και της ρητορικής δημιουργεί μία όρισμένη εύκολία νά βρίσκει κανείς με μεγάλη έτοιμότητα επιχειρήματα μιας κάποιας έκθαμβωτικής πρόσοψης πού κλείνουν προς στιγμήν τό στόμα του αντίπαλου και αφήνουν άναυδο τόν άκροατή. Αυτή ή παρατήρηση μπορεί νά μεταφερθεί επίσης σε όρισμένα φαινόμενα της σύγχρονης ζωής και στην άδυναμία της πολιτιστικής θάσης όρισμένων κοινωνικών ομάδων, όπως οι εργάτες της πόλης. Αυτή εξηγεί έν μέρος τη δυσπιστία των χω-

ρικῶν ἀπέναντι στους διανοουμένους πού μιλοῦν στίς συγκεντρώσεις. Οἱ χωρικοί πού ἐξετάζουν ἐπὶ πολὺ τίς διαβιβαιώσεις πού ἔχουν ἀκούσει νά διακηρύσσονται καί ἀπὸ τῆ λάμψη τῶν ὀπείων θαμπώθηκαν πρὸς στιγμὴν καταλήγουν, μὲ σωστὴ λογικὴ πού ξαναζωντανεύει μετὰ τῆ συγκίνηση πού ξεσηκώθηκε ἀπὸ τίς θελκτικὲς λέξεις, νά βρίσκουν τὰ ἐλαττώματα καί τὴν ἐπιπολαιότητα, κι' ἐπειτα νά γίνονται καί ἐκ συστήματος δύσπιστοι. (Πρέπει νά προσέξουμε μιὰ ἄλλη παρατήρηση τοῦ Macaulay: αὐτὸς ἀναφέρει μιὰ πρόταση τοῦ Εὐγένιου τῆς Σαβοίας, ὁ ὁποῖος ἔλεγε, ὅτι μεγαλύτεροι στρατηγοὶ ἀναδείχτηκαν ἐκεῖνοι πού ξεπετάχτηκαν ξαφνικά στὴν κορυφὴ τοῦ στρατεύματος, καί βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νά σκέφτονται τίς μεγάλες καί περίπλοκες στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις. Δηλαδή ὁποῖος κατ' ἐπάγγελμα γίνεται δούλος τῶν λεπτομερειῶν γραφειοκρατικοποιεῖται· βλέπει τὸ δένδρο κι' ὄχι πιά τὸ δάσος, τὸν κανονισμὸ κι' ὄχι τὸ στρατηγικὸ σχέδιο. Ὅσο ὅσο οἱ μεγάλοι ἀρχηγοὶ γινώριζαν νά συνδυάζουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο: τὸν ἔλεγχο τοῦ γέυματος τῶν στρατιωτῶν καί τὴ μεγάλη στρατιωτικὴ ἀσκήση κ.λ.π.)

Μπορεῖ ἀκόμα νά προσθέσει κανεὶς ὅτι ἡ ἐφημερίδα πλησιάζει πολὺ στὴ ρητορικὴ καί στὴ συζήτηση. Τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας συνήθως εἶναι διαστικά, αὐτοσχέδια, ὁμοια, σὸ μεγαλύτερο μέρος τους, χάρις στὴν ταχύτητα τῆς σύλληψης καί τῆς ἐπιχειρηματολογίας, μὲ τίς συζητήσεις μιᾶς συγκέντρωσης. Λίγες εἶναι οἱ ἐφημερίδες πού ἔχουν εἰδικευμένους συντάκτες καί πάλι, καί αὐτῶν ἡ δραστηριότητα σὲ μεγάλο μέρος εἶναι αὐτοσχέδια: Ἡ εἰδίκευση χρησιμεύει γιὰ νά αὐτοσχεδιάζει κανεὶς καλύτερα καί πιὸ γρήγορα. Λεῖπουν, εἰδικὰ στίς ἰταλικὲς ἐφημερίδες, οἱ περιοδικὲς ἀνασκοπήσεις πού εἶναι πιὸ ἐπεξεργασμένες καί ἀκριβολογημένες (γιὰ τὸ θέατρο, τὴν οἰκονομίαν κ.λ.π.)· οἱ συνεργάτες συμπληρώνουν μόνον ἓν μέρος, καί μὴ ἔχοντας μιὰ μοναδικὴ κατεύθυνση, ἀφήνουν ἀραιὰ ἴχνη. Ἡ στερεότητα μιᾶς κουλτούρας μπορεῖ γι' αὐτὸ νά μετρηθεῖ μὲ τρεῖς κύριες διαβαθμίσεις: 1) Οἱ ἀναγνώστες τῶν ἐφημερίδων μονάχα. 2) Αὐτοὶ πού διαβάζουν ἐπιθεωρήσεις ὄχι ποικιλίας. 3) Οἱ ἀναγνώστες διβλίων· χωρὶς νά ὑπολογίζουμε ἓνα μεγάλο πλῆθος (τὴν πλειοψηφίαν)

πού δὲν διαβάζει οὔτε τίς ἐφημερίδας καὶ πού διαμορφώνει κάποια γνώμη παρευρισκόμενο σὲ περιοδικές συγκεντρώσεις καὶ σὲ ἐκλογικὲς περιόδους, οἱ ὅποιες διευθύνονται ἀπὸ ρήτορες πολὺ διαφορετικῶν ἐπιπέδων. Παρατήρηση πού ἔγινε στὴ φυλακὴ τοῦ Μιλάνου, ὅπου πουλιόταν ὁ «Ἡλιος»: Ἡ πλειοψηφία τῶν φυλακισμένων, καὶ ἐπίσης τῶν πολιτικῶν, διάβαζε τὴν «Ἐφημερίδα τῶν σπόρ». Μεταξὺ 2.500 περίπου φυλακισμένων πουλιόταν τὸ πολὺ 80 φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἡλιος». Μετὰ τὴν «Ἐφημερίδα τῶν σπόρ» οἱ ἐκδόσεις πού διαβάζονταν περισσότερο ἦταν «Ἡ Κυριακὴ τοῦ Ταχυδρόμου» καὶ «Ὁ Ταχυδρόμος τῶν Μικρῶν».

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ διανοητικοῦ ἐκπολιτισμοῦ ἐξελίχτηκε γιὰ μιὰ πολὺ μακρόχρονη περίοδο εἰδικὰ μὲ τὴ ρητορικὴ καὶ προφορικὴ μορφή, δηλαδὴ μὲ καθόλου ἢ σπάνια βοήθεια τῶν γραφτῶν: ἡ ἀναθύμηση τῶν γνώσεων πού ἀκούγονταν νὰ ἐκτίθενται μὲ ζωντανὴ φωνὴ ἦταν ἡ βάση κάθε μάθησης (καὶ τέτοια παραμένει ἀκόμα σὲ μερικές χώρες, γιὰ παράδειγμα στὴν Ἀθησαυρία). Μιὰ καινούργια παράδοση ἀρχίζει μὲ τὸν Οὐμανισμό, πού μπάζει τὸ καθήκον τῆς γραφῆς καὶ στὰ σχολεῖα καὶ στὴ διδασκαλία: ἀλλὰ μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ἤδη στὸ Μεσαίωνα, μὲ τὴ σχολαστικὴ, κριτικὰρεται σιωπηρὰ ἡ παράδοση τῆς παιδαγωγικῆς πού ἦταν θεμελιωμένη στὴ ρητορικὴ καὶ ἀναζητιέται νὰ δοθεῖ στὴ μνημονικὴ ἱκανότητα ἕνα πιὸ σταθερὸ καὶ διαρκὲς πλαίσιο. Ἄν τὸ καλοσκεφτοῦμε, μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ σημασία πού δόθηκε ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ στὴ μελέτη τῆς τυπικῆς λογικῆς στὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ ἀντίδραση ἐναντίον τῆς ἀποδεικτικῆς «εὐκολία» τῶν παλιῶν μεθόδων τῆς κουλτούρας. Τὰ σφάλματα τῆς τυπικῆς λογικῆς εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινὰ στὴ ρητορικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ἡ τέχνη τοῦ τύπου μετὰ ἐπαναστατικοποίησε ὁλόκληρο τὸν κόσμον τῆς κουλτούρας, προσφέροντας στὴ μνήμη μιὰ βοήθεια ἀνεκτίμητης ἀξίας καὶ ἐπιτρέποντας μιὰ επέκταση τῆς μορφωτικῆς δραστηριότητος πρωτοεἶδοτη. Μ' αὐτὴ τὴν ἔρευνα ὡστόσο ἐξυπακούεται καὶ ἡ ἄλλη, δηλαδὴ ἡ ἔρευνα τῶν ποιοτικῶν μεταβολῶν ἐκτὸς τῶν ποσοτικῶν (μαζικὴ επέκταση) πού ἐπι-

φέρονται στον τρόπο της σκέψης από την εξέλιξη της τεχνικής και των οργάνων της οργάνωσης της κουλτούρας.

Επίσης σήμερα ή προφορική επικοινωνία είναι ένα μέσο ιδεολογικής διάδοσης που έχει μία ταχύτητα, ένα πεδίο δράσης και μία συγκινησιακή άμεσότητα πολύ πιο μεγάλη από τη γραπτή επικοινωνία (το θέατρο, ο κινηματογράφος και το ράδιο με τη διάδοση των μεγαφώνων στις πλατείες υπερκερνούν όλες τις μορφές της γραπτής επικοινωνίας, από το βιβλίο μέχρι την επιθεώρηση, την εφημερίδα, την εφημερίδα τοίχου), αλλά επιφανειακά, όχι σε βάθος. Οι άκαδημίες, και τα πανεπιστήμια, σαν οργανώσεις κουλτούρας και μέσα για την διάδοσή τους. Στα πανεπιστήμια τα προφορικά μαθήματα και οι εργασίες σεμιναρίου και του πειραματικού εργαστηρίου, ο ρόλος του μεγάλου καθηγητή και ο ρόλος του βοηθού. Ο ρόλος του επαγγελματία βοηθού και ο ρόλος των «ἀρχαίων της άγίας Τζίτα» της σχολής του Βασιλείου Πουότι, για τον οποίο μιλά ο Ντέ Σάνκτις¹⁹, δηλαδή ή διαμόρφωση μέσα στην ίδια τάξη των «έθελοντών» βοηθών που γίνεται με αυθόρμητη επιλογή ή όποια όφειλεται στους ίδιους τους μαθητές, που βοηθούν το διδάσκοντα και συνεχίζουν τα μαθήματά του, διδάσκοντας πρακτικά πώς να γίνεται ή μέλητη.

Μερικές από τις προηγούμενες παρατηρήσεις υποβάλλονται από την ανάγκη του Λαϊκού Δοκιμίου Κοινωνιολογίας²⁰ που άπηρει ακριβώς όλες τις έλλείψεις της συζήτησης, την επιχειρηματολογική εύκολία της ρητορικής την αδύνατη δομή της τυπικής λογικής. Είναι παράξενο το πως μπορείς να βρεις σαυτό το βιβλίο παραδείγματα όλων των λογικών σφαλμάτων τα όποια δείχνουν οι σχολαστικοί ξαναθυμίζοντας την σωστότατη παρατήρηση ότι οι τρόποι σκέψης επίσης είναι στοιχεία που αποκτιούνται και όχι έμφυτα, των όποιων ή σωστή χρήση (μετά την απόκτηση) αντιστοιχεί σε μία επαγγελματική ειδίκευση. Το να μην τους κατέχει κανείς, να μην αισθάνεται ότι τους κατέχει, να μην θέτει το πρόβλημα να τους αποκτήσει μέσω μιας «προεξάσκησης» Ισοδυναμεί με την άξίωση να κατασκευάσει ένα αυτόκίνητο που γνωρίζει να το χρησιμοποιεί, αλλά έχει στη

διάθεσή του τὸ ἐργαστήρι καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ ἑνὸς σιδηρουροῦ τοῦ χωριοῦ. Ἡ μελέτη τῆς «παλιᾶς τυπικῆς λογικῆς» στὸ ἐξῆς ἔπασε σὲ ἀνυποληψία καὶ ἐν μέρει δίκαια. Ὅμως τὸ πρόβλημα, ἢ προεξάσκηση τῆς τυπικῆς λογικῆς νὰ ἀποτελεῖ αἰτία ἐλέγχου τῆς ἀποδεικτικῆς εὐκολίας τῆς ρητορικῆς, δὲν παρουσιάζεται μόλις μπαίνει τὸ θεμελιακὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας μιᾶς καινούργιας κουλτούρας, σὲ μιὰ καινούργια κοινωνικὴ βάση πού δὲν ἔχει παραδόσεις ὅπως οἱ παλιές τάξεις τῶν διανοουμένων. Ἐνα «παραδοσιακὸ διανοητικὸ μπλόκ» μὲ τὴ συνθετότητα καὶ τὴ λεπτότητα τῶν διαρθρώσεων, πετυχαίνει νὰ ἀφομοιώνει μέσα στὴν ὀργανικὴ εξέλιξη κάθε ξεχωριστοῦ συστατικοῦ τὸ στοιχεῖο «προεξάσκησης τῆς λογικῆς» ἐπίσης χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη μιᾶς διακεκριμένης καὶ ἐξατομικευμένης προεξάσκησης (ἔτσι ὅπως τὰ παιδιά τῶν καλλιεργημένων οἰκογενειῶν μαθαίνουν νὰ μιλοῦν «σύμφωνα μὲ τὴ γραμματικὴ», δηλαδὴ μάθαιναν τὸν τύπο τῆς γλώσσας τῶν καλλιεργημένων ἀτόμων ἐπίσης χωρὶς ἀνάγκη τῶν ἰδιαίτερων καὶ ἐπίμοχθων γραμματικῶν μελετῶν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παιδιά τῶν οἰκογενειῶν ὅπου μιλοῦν μιὰ διάλεκτο καὶ μιὰ γλῶσσα πού ἔχει μετατραπῆ σὲ διάλεκτο). Ἀλλὰ οὔτε δέβαια κι' αὐτὸ γίνεται χωρὶς δυσκολία, προστριβές καὶ χαμένη ἐνέργεια. Ἡ εξέλιξη τῶν τεχνικο - ἐπαγγελματικῶν σχολειῶν σὲ ὅλες τὶς μετα - στοιχειώδεις βαθμίδες παρουσίασε τὸ πρόβλημα μὲ ἄλλες μορφές. Πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ καθηγητῆ Τζ. Πιάνο, ὅτι καὶ στὸ πολυτεχνεῖο ἐπίσης καὶ στὶς ἀνώτερες μαθηματικὲς σχολές παρουσιάζονται καλύτερα προετοιμασμένοι οἱ μαθητὲς πού προέρχονται ἀπὸ τὸ γυμνάσιο - λύκειο σὲ σύγκριση μὲ ἐκείνους πού προέρχονται ἀπὸ τὰ τεχνικὰ ἱνστιτούτα. Αὐτὴ ἡ καλύτερη προετοιμασία παρέχεται ἀπὸ τὴν σύνθετη «σύμμεριστικὴ» διδασκαλία (ἱστορία, λογοτεχνία, φιλοσοφία), ὅπως ἀποδείχτηκε πλατύτερα σὲ ἄλλες σημειώσεις (οἱ σειρές γιὰ τοὺς «διανοουμένους» καὶ τὸ σχολικὸ πρόβλημα)²¹. Γιατὶ τὰ μαθηματικὰ (ἢ μελέτη τῶν μαθηματικῶν) δὲν μποροῦν νὰ δόσουν τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον τὰ μαθηματικὰ εἶναι τόσο κοντὰ στὴν τυπικὴ λογικὴ πού συγχέονται μ' αὐτήν; Μὲ τὰ μέτρα τῆς παιδαγωγικῆς, ἀν ὑπάρχει ὁμοιότητα, ὑπάρ-

χει επίσης και τεράστια διαφορά. Ἡ μαθηματική βασίζεται οὐσιαστικά στις ἀριθμητικές σειρές, δηλαδή πάνω στις ἀπειρες σειρές τῶν ἰσοτήτων ($1=1$) πού μπορούν νά συνδυαστοῦν κατά ἀπειρους τρόπους. Ἡ τυπική λογική τείνει νά κάνει τὸ ἴδιο, ἀλλὰ μόνο μέχρι ἐνός ὀρισμένου σημείου: ἡ ἀφαίρεσή της διατηρεῖται μόνο στὴν ἀρχὴ τῆς μάθησης, στὴν ἀμεση γυμνὴ καὶ πρωτόλεια διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν της, ἀλλὰ λειτουργεῖ συγκεκριμένα στὴν ἴδια τὴν συζήτηση μέσα στὴν ὁποία πραγματοποιεῖται ἡ ἀφηρημένη διατύπωση. Οἱ γλωσσικὲς ἀσκήσεις πού γίνονται στὸ γυμνάσιο - λύκειο δείχνουν μετὰ ἀπὸ ὀρισμένο χρόνο ὅτι στίς λατινο - ἰταλικὲς καὶ ἑλληνο - ἰταλικὲς μεταφράσεις δὲν ὑπάρχει πάντα ταυτότητα στοὺς ὅρους τῶν γλωσσῶν πού συγκρίνονται, ἢ τουλάχιστο ὅτι αὐτὴ ἢ ταυτότητα πού φαίνεται νά ὑπάρχει στίς ἀρχὲς τῆς μελέτης (ρόδο στὴν ἰταλικὴ=ρόδο στὴ λατινικὴ) γίνεται ὄλο καὶ πιὸ πολύπλοκη μὲ τὴν πρόοδο τῆς «προεξάσκησης», δηλαδή ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ μαθηματικὸ σχῆμα γιὰ νά φτάσει σὲ μιὰ ἱστορικὴ καὶ ὀρθὴ κρίση, στὴν ὁποία κυριαρχοῦν οἱ ἀποχρώσεις, «ἡ μοναδικὴ καὶ ἐξατομικευμένη» ἐκφραστικότητα. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει ὄχι μόνο στὴ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ δύο γλώσσες, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς ἴδιας «γλώσσας» πού κάνει νά φαίνεται ἀπὸ ἀποψη σημαντικῆς σὰν διαφορετικὸς ὁ ἴδιος ἤχος - λέξη μέσα στὸ χρόνο καὶ σὰν διαφορετικὴ λειτουργία ἢ λειτουργία του στὴν περίοδο (ἀλλαγὲς μορφολογικὲς, συντακτικὲς, σημασιολογικὲς πέρα ἀπὸ φωνητικὲς).

Σημ. Ἐνα πείραμα πού ἔγινε γιὰ νά δείξουν πόσο σαφὴ εἶναι ἡ μάθηση πού γίνεται διὰ τῆς «ρητορικῆς»: δώδεκα πρόσωπα ἐνός ὀρισμένου ἐξηνωμένου βαθμοῦ κουλτούρας ἐπαναλαμβάνουν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο ἕνα περίλοκο συμβάν καὶ μετὰ τὸ καθένα γράφει αὐτὸ πού θυμᾶται ἀπὸ τὴν ὑπόθεση πού ἔβουσε: οἱ δώδεκα ἐκδοχὲς διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἀφήγηση (πού εἶναι καταγεγραμμένη γιὰ ἔλεγχο) συχνά κατὰ τρόπο ἐκπληκτικὸ. Αὐτὸ τὸ πείραμα, ἐπαναλαμβανόμενον, μπορεῖ νά χρησιμεύσει γιὰ νά δείξει πόση δυσκολία χρειάζεται νά δείξουμε στὴ μνήμη πού δὲν ἐκπαιδεύτηκε μὲ κατάλληλες μέθοδοι.

ΤΥΠΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ

Γιὰ νὰ καταλάβουμε πόσο ἐπιφανειακὴ καὶ θεμελιωμένη σὲ ἀδύνατες βάσεις εἶναι ἡ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ νοοτροπία (ἴσως ἕμως, θὰ χρειαστεῖ νὰ κάνουμε διάκριση ἀπὸ χώρα σὲ χώρα): ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὴν πρόσφατη πολεμικὴ πάνω στὸν λεγόμενον homo oeconomicus, θεμελιακὴ ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, τὸ ἴδιο παραδεκτὴ καὶ ἀναγκαῖα ὅσο ὅλες οἱ ἀφαιρέσεις πάνω στὶς ὁποῖες βασίζονται οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες (καὶ ἐπίσης, ἀν καὶ μὲ διαφορετικὴ μορφή, οἱ ἱστορικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες). Ἐὰν θὰ ἦταν ἀβάσιμη, λόγῳ τῆς ἀφαίρεσής της, ἡ χαρακτηριστικὴ ἰδέα τοῦ homo oeconomicus, ἄλλο τόσο ἀβάσιμο θὰ ἦταν τὸ σύμβολο H_2O γιὰ τὸ νερό, δεδομένου ὅτι στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει κανένα νερὸ H_2O ἀλλὰ μιά ἀπειρία ποσοτήτων ξεχωριστῶν «νερῶν». Ἡ χυδαία νομιναλιστικὴ ἀντίρρηση θὰ ξανάπαιρνε ὅλη τῆς τὴν αὐστηρότητα κ.λ.π.

Ἡ ἐπιστημονικὴ νοοτροπία εἶναι ἀδύναμη ὡς φαινόμενο λαϊκῆς κουλτούρας, ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι ἀδύναμη στὸ στρώμα τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν μιά ἐπιστημονικὴ νοοτροπία τεχνικῆς ομάδας, δηλαδὴ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀφαίρεση στὴ δικιά τους ἰδιαίτερη ἐπιστῆμη, ἀλλὰ ὄχι ὡς «διανοητικὴ μορφή» καὶ ἀκόμα: κατανοοῦν τὴν ἰδιαίτερή τους «ἀφαίρεση», τὴν δικιά τους ἀφαιρετικὴ μέθοδο, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐκείνη τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐνῶ πρέπει νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι: ὑπάρχουν διάφοροι τύποι ἀφαίρεσης καὶ ὅτι ἐπιστημονικὴ εἶναι ἐκείνη ἡ νοοτροπία ποὺ πετυχαίνει νὰ κατανοεῖ ὅλους τοὺς τύπους ἀφαίρεσης καὶ νὰ τοὺς δικαιώνει. Ἡ πιὸ σοβαρὴ σύγκρουση «νοοτροπίας» εἶναι ἕμως ἀνάμεσα σὲ κείνη τῶν ὀνομαζόμενων ἀκριβῶν ἐπιστημῶν ἢ μαθηματικῶν, ποὺ εἰς ἄλλου δὲν εἶναι ὅλες οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἐκείνη τῶν «ἀνθρωπιστικῶν» ἐπιστημῶν ἢ «ἱστορικῶν», δηλαδὴ αὐτῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἐνεργητικὴ του ἐπέμβαση, στὴ διαδικασία τῆς ζωῆς μέσα στὸ σῆμπαν. (Πρέπει νὰ ἀναλύσουμε τὴν κρίση τοῦ Χέγκελ γιὰ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ ἀκριβῶς γιὰ

την Ικανότητα που Ήδειξαν οι οικονομολόγοι να «κάνουν ά-
φαιρέσεις» σαυτό τό πεδίο.

Ο ΜΠΕΡΚΣΟΝ, Ο ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ, Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

‘Ο Μπέρκσον συνδεδεμένος με τόν θετικισμό: «έξεγείρε-
ται» κανείς κατά του «άπλοϊκού» του δογματισμού. ‘Ο θετι-
κισμός είχε τήν αξία ότι ξανάδοσε στην ευρωπαϊκή κουλτού-
ρα τήν αίσθηση τής πραγματικότητας, που είχε εξαντληθεί
μέσα στις άρχαίες όρθολογιστικές ΐδεολογίες’ αλλά μετά έ-
καμε τό λάθος να κλείσει τήν πραγματικότητα στή σφαίρα τής
νεκρής φύσης και έτσι επίσης να κλείσει τή φιλοσοφική ά-
ναζήτηση σ’ ένα είδος καινούργιας ύλιστικής θεολογίας. ‘Η
άπόδειξη αυτού του «λάθους» είναι τό έργο του Μπέρκσον.
‘Η κριτική του Μπέρκσον... διεισδύει, θεηλώνοντας τά είδω-
λα του άπόλυτου και διαλύοντάς τα σε μορφές πρόσκαιρης
σύμπτωσης, μέσα άπ’ όλους τους μαλανδρους του θετικιστικού
δογματισμού, υποβάλλει σε μιá τρομερή δοκιμασία τήν έσω-
τατη δομή των οργανικών ειδών και τής ανθρώπινης προσω-
πικότητας, και συντρίβει όλα τά σχήματα εκείνης τής μηχαν-
νικής στατικότητας, στην όποία ή σκέψη κλείνει τήν άέναη
ροή τής ζωής και τής συνείδησης. Έπιβεβαιώνοντας τήν άρ-
χή τής αιώνιας ροής και τής π ρ α κ τ ι κ ή ς προέλευσης
κάθε διανοητικού συστήματος, επίσης και οι άνώτερες αλή-
θειες (!) διατρέχουν τόν κίνδυνο να διαλυθούν. Κι’ έδώ, σ’
αυτή τήν αναπόφευκτη τ ά σ η είναι τό όριο (!) του Μπερ-
κσονισμού. (Άποσπάσματα άπό ένα άρθρο του Μπαλμπίνο
Τζουλιάνο παρμένα άπό τήν «Fiera Letteraria» τής 25 Νοέμ-
βρη 1928.

ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑ (ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ) Ή ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Πρέπει να δοϋμε τί σωστό ύπάρχει στην τάση εναντίον
του άτομικισμού και τί τό έσφαλμένο και επικίνδυνο. ‘Αναγ-

καστικά ή στάση είναι αντιφατική. Δύο πλευρές, άρνητική και θετική, του ατομικισμού. Άρα το ζήτημα πρέπει να μπαίνει ιστορικά και όχι άφηρημένα, σχηματικά. Μεταρρύθμιση και αντιμεταρρύθμιση. Το ζήτημα μπαίνει διαφορετικά στις χώρες που έγινε ή μεταρρύθμιση ή που παραλύσανε από την αντιμεταρρύθμιση. Ο συλλογικός άνθρωπος ή ο επιβληθείς κονφορμισμός και ο συλλογικός άνθρωπος ή ο προταθείς κονφορμισμός (άλλα μπορεί τότε να ονομάζεται και κονφορμισμός;). Η κριτική συνείδηση δεν μπορεί να γεννηθεί χωρίς μία ρήξη με τον καθολικό κονφορμισμό ή τον αυταρχισμό και έτσι, χωρίς μία άνθηση της ατομικότητας. Η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και την πραγματικότητα μπορεί να είναι άμεση ή διά μέσου μιας ιερατικής κάστας (όπως ή σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό στον καθολικισμό; που είναι μία μεταφορά της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και την πραγματικότητα;). Ο αγώνας ενάντια στον ατομικισμό είναι ενάντια σ' ένα καθορισμένο ατομικισμό, με ένα καθορισμένο κοινωνικό περιεχόμενο, και ακριβώς ενάντια στον οικονομικό ατομικισμό σε μία περίοδο στην οποία έχει γίνει αναχρονιστικός και αντιιστορικός (να μη ξεχνάμε όμως ότι υπήρξε ιστορικά αναγκαίος και αποτέλεσε μία φάση της προοδευτικής εξέλιξης). Να αγωνίζεται κανένας για να καταστρέψει ένα αυταρχικό κονφορμισμό που έγινε αναχρονιστικός και τροχοπέδη, και διά μέσου μιας φάσης ανάπτυξης της ατομικότητας και της κριτικής προσωπικότητας, να φτάνει στο συλλογικό άνθρωπο, αυτό είναι μία δύσκολη διαλεκτική έννοια για να μπορούν να την κατανοήσουν οι άφηρημένες και σχηματικές νοστροπίες. Όπως είναι δύσκολο να κατανοήσουν ότι υποστηρίζουμε πως μέσα απ' την καταστροφή μιας κρατικής μηχανής φτάνει κανείς στη δημιουργία μιας άλλης πιά δυνατής και περίπλοκης κ.λ.π.

Η ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΤΑΣΗ

Ένα αξίωμα του Vauvenargues: «Είναι πιά εύκολο να πει κανείς καινούργια πράγματα παρὰ να συναρμονίσει εκεί-

να πού ήδη έχουν ειπωθεί». Μπορούμε να αναλύσουμε αυτό το αξίωμα στα στοιχεία του. Είναι πιό δύσκολο να αποκαταστήσουμε μιὰ συλλογική διανοητική τάξη παρά να εφεύρουμε αυθαίρετα καινούργιες και πρωτότυπες αρχές. Ἀναγκαιότητα μιᾶς διανοητικῆς τάξης, δίπλα στήν ἠθική τάξη και στή... δημόσια τάξη. Για τή δημιουργία μιᾶς διανοητικῆς τάξης, εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ «κοινή γλώσσα» (έναντια στο διανοητικό νεολαλισμό και μποςεμισμό). «Ὀρθολογική» πρωτοτυπία: ἐπίσης και ὁ Φιλισταίος εἶναι πρωτότυπος, ἔτσι ὅπως ὁ ἀκόλαστος. Στήν ἀξίωση τῆς πρωτοτυπίας ἐνυπάρχει πολλή ματαιοδοξία και ἀτομισμός, και λίγο δημιουργικό πνεύμα κ.λ.π.

Ο ΦΡΟΥΔΙΝΤ ΚΑΙ Ο ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ὁ πιό ὑγιής και ἄμεσα ἀποδεκτός πυρήνας τοῦ Φρουδισμού εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς μελέτης τῶν νοσηρῶν ἀντικτύπων πού ἔχει κάθε συγκρότηση τοῦ συλλογικοῦ ἀνθρώπου» κάθε «κοινωνικοῦ κομφορμισμοῦ», κάθε ἐπιπέδου πολιτισμοῦ, εἰδικά σέ κείνες τίς τάξεις, οἱ ὁποῖες κάνουν τόν καινούργιο τύπο ἀνθρώπου νά δημιουργεῖ «φανατικά» μιὰ «θρησκεία» ἕνα μυστικισμό κ.λ.π. Πρέπει νά δοῦμε ἂν ὁ Φρουδισμός δέν θάπρεπε ἀναγκαστικά νά χαρακτηρίζει τή φιλελεύθερη περίοδο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ἀπό μιὰ μεγαλύτερη ὑπευθυνότητα (και αἴσθηση τῆς τέτοιας ὑπευθυνότητας) τῶν ἐπίλεκτων ομάδων στήν οἰκοδόμηση τῶν μὴ αὐταρχικῶν, αὐθόρητων, ἐλεύθερων «θρησκειῶν» κ.λ.π. Ἐνας στρατολογημένος στρατιώτης δέν θά αἰσθάνεται για τοὺς πιθανοὺς σκοτωμοὺς σ' ἕνα πόλεμο τόν ἴδιο βαθμὸ τύψεων ὅπως ἕνας ἐθελοντής κ.λ.π. (Ἄλλά θά πει: μὲ διέταξαν, δέν μπορούσα νά κάνω διαφορετικά κ.λ.π.). Τὸ ἴδιο μπορούμε νά παρατηρήσουμε για τίς διάφορες τάξεις: Οἱ κατώτερες τάξεις ἔχουν λιγότερες ἠθικὲς «τύψεις», γιατί αὐτὸ πού κάνουν δέν τοὺς ἀφορᾷ παρά ἔμμεσα κ.λ.π. Γι' αὐτὸ ὁ φρουδισμός εἶναι περισσότερο μιὰ «ἐπιστήμη» πού μπορεί νά ἐφαρμοστεῖ στίς ἀνώτερες τάξεις και θά μπορούσαμε νά ποῦμε, παραφράζοντας

τὸν Μπουρζέ²² (ἢ ἓνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Μπουρζέ) ὅτι τὸ «ἀσυνείδητο» ἀρχίζει μόνο μετὰ ἀπὸ τόσες δεκάδες χιλιάδες λίρες εἰσοδήματος. Ἐπίσης καὶ ἡ θρησκεία γίνεται λιγότερο ἔντονα αἰσθητὴ σὰν αἰτία τύψεων ἀπὸ τίς λαϊκὲς τάξεις, οἱ ὁποῖες δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν πίστη ὅτι πάντως καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς σταυρώθηκε γιὰ τίς ἀμαρτίες τῶν πλουσίων. Μπαίνει τὸ πρόβλημα ἵν' εἶναι δυνατό νὰ δημιουργηθεῖ ἓνας «κονφορμισμός», ἓνας συλλογικὸς ἄνθρωπος χωρὶς νὰ ξεσπάει ἓνας ὀρισμένος βαθμὸς φανατισμοῦ, χωρὶς νὰ δημιουργηθοῦν ταμποῦ, κριτικά, μὲ λίγα λόγια, σὰν συνείδηση τῆς ἐλεύθερα ἀποδεκτῆς ἀναγκαιότητος, ἐπειδὴ «πρακτικά» ἀναγνωρίζεται σὰν τέτοια, γιὰ τὴν ἁρμονία μέσων καὶ σκοπῶν κ.λ.π.

Η ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΑ

Μοῦ φαίνεται ὅτι, ἀπὸ τὴν οἰκονομικο-κοινωνικὴ ἀποψη, τὸ πρόβλημα τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων χρειάζεται νὰ τὸ μελετήσουμε σ' ἓνα πολὺ εὐρὺ πλαίσιο: Στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς «παθητικότητας», παθητικότητα σχετικὴ, καὶ νοούμενη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀποψη ἐκείνων τῶν ἰδιαίτερων ἀγαθῶν ἢ ἀξιῶν πού οἱ φιλελεύθεροι οἰκονομολόγοι ὀνομάζουν «ὑπηρεσίες». Σὲ μιὰ καθορισμένη κοινωνία, ποιὰ εἶναι ἡ διανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ σὲ σχέση μὲ τὰ «ἐμπορεύματα» καὶ σὲ σχέση μὲ τίς «ὑπηρεσίες»; (Καὶ ἐννοοῦμε τὰ «ἐμπορεύματα» μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τῶν ὑλικῶν «ἐμπορευμάτων», τῶν ἀγαθῶν πού μποροῦν νὰ καταναλωθοῦν ἀπὸ φυσικὴ ἀποψη σὰν «χώρος καὶ θῆκος»). Εἶναι βέβαιον ὅτι ὅσο περισσότερο ἐκτεταμένο εἶναι τὸ τμήμα «ὑπηρεσίες», τόσο περισσότερο μιὰ κοινωνία εἶναι κακὰ ὀργανωμένη. Ἐνας ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς «ὀρθολογικοποίησης» εἶναι: βέβαιον νὰ περιοριστεῖ ἡ σφαῖρα τῶν ὑπηρεσιῶν σὲ καθαρώς ἀναγκαῖον. Ὁ παρασιτισμὸς ἀναπτύσσεται εἰδικὰ σαυτὴ τῇ σφαῖρα. Τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ διανομὴ γενικὰ ἀνήκουν σαυτὴ τῇ σφαῖρα. Ἡ «παραγωγικὴ» ἀνεργία καθορίζει τὸν

«πληθωρισμό» τῶν ὑπηρεσιῶν: τὸν πολλαπλασιασμό τοῦ μικρεμπορίου.

ΣΧΟΙΝΟΤΕΝΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ, ΝΑ ΚΟΒΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΙΧΑ ΣΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ, Κ.Α.Π.

Εἶναι στάση τοῦ διανοομένου νὰ δυσανασχετεῖ μὲ τίς συζητήσεις ποῦ τραβοῦν σὲ μᾶκρος, ποῦ θρυμματίζονται ἀναλυτικά στὶς πιὸ ἐλάχιστες λεπτομέρειες καὶ δὲν λένε νὰ τελειώσουν παρὰ μόνο ὅταν ἐπιτευχθεῖ μιὰ τέλεια συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς ὁμιλητὲς πάνω σ' ὀλόκληρη τὴν ἔκταση τοῦ θέματος ἢ τουλάχιστο μέχρις ὅτου οἱ ἀντιτιθέμενες ἀπόψεις νὰ συγκρουστοῦν ὀλοκληρωτικά. Ὁ ἐπαγγελματίας διανοούμενος πιστεύει ὅτι εἶναι ἐπαρκὴς μιὰ συνολικὴ συμφωνία πάνω σὲ γενικὲς ἀρχές, πάνω στὶς θεμελιακὲς κατευθυντήριες γραμμές, γιατί προποθεῖται ὅτι ἡ ἀτομικὴ ἐργασία τῆς σκέψης θὰ ὀδηγήσει ἀναγκαστικά σὲ συμφωνία πάνω στὶς «λεπτομέρειες». Γιαὐτὸ οἱ συζητήσεις ἀνάμεσα σὲ διανοομένους προχωροῦν συχνὰ μὲ γρήγορους ὑπαινιγμούς: ψηλαφίζεται, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, ἡ ἀμοιβαία πολιτιστικὴ διαμόρφωση, ἡ ἀμοιβαία «διάλεκτος» καὶ ὅταν βεβαιωθοῦν ὅτι βρίσκονται σὲ κοινὸ ἔδαφος, μὲ μιὰ κοινὴ γλῶσσα, μὲ κοινούς τρόπους διαλογισμοῦ, προχωροῦν παραπέρα μὲ ταχύτητα. Ἀλλὰ τὸ οὐσιαστικὸ ζήτημα συνίσταται ἀκριβῶς σαυτό: ὅτι οἱ συζητήσεις δὲν γίνονται ἀνάμεσα σὲ ἐπαγγελματίες διανοομένους, ἀλλὰ ἀντίθετα χρειάζεται νὰ δημιουργηθεῖ προηγουμένα ἓνα κοινὸ πολιτιστικὸ πεδίο, μιὰ κοινὴ γλῶσσα, κοινὸι τρόποι λογισμοῦ ἀνάμεσα σὲ πρόσωπα ποῦ δὲν εἶναι ἐπαγγελματίες διανοοίμενοι, ποῦ ἀκόμα δὲν ἔχουν ἀποκτήσει τὴ συνήθεια καὶ τὴν διανοητικὴ πειθαρχία ποῦ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ συνδέσουν γρήγορα ἔννοιες φαινομενικὰ σκόρπιες, ὅπως ἀντίστροφα γιὰ νὰ ἀναλύσουν γρήγορα, νὰ ἀποσυνθέσουν, νὰ μαντέψουν, νὰ ἀποκαλύψουν οὐσιαστικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα σὲ ἔννοιες φαινομενικὰ ὅμοιες.

Ἐπαινιχθήκαμε ἤδη, σὲ ἄλλη παράγραφο, τὴν ἐσωτερικὴ ἀδυναμία τῆς προφορικῆς διαμόρφωσης τῆς κουλτούρας

και τις δυσκολίες της συνομιλίας ή διαλόγου σε σύγκριση με το γραπτό. Όσοσο έκαινες οι παρατηρήσεις, σωστά καθεαυτές, πρέπει να ολοκληρωθούν μαυτές που εκτέθηκαν παραπάνω, δηλαδή με τη συνείδηση της ανάγκης, για να διαδοθει οργανικά μια καινούργια πολιτιστική μορφή, του προφορικού λόγου, της λεπτομερειακής και «σχολαστικής» συζήτησης. Σωστός συνταιριασμός του προφορικού και του γραπτού λόγου. Όλα αυτά παρατηρούνται στις σχέσεις μεταξύ επαγγελματιών διανοουμένων και μη σχηματισμένων διανοουμένων, πράγμα που άλλωστε είναι ή περίπτωση κάθε σχολικής βαθμίδας από τη στοιχειώδη μέχρι την πανεπιστημιακή.

Ό μη τεχνικός της πνευματικής εργασίας, στην «προσωπική» του εργασία πάνω στα βιβλία, προσκρούει σε δυσκολίες που τον σταματούν και συχνά τον εμποδίζουν να προχωρήσει, γιατί αυτός είναι άνικανος να τις λύσει άμέσως, πράγμα που αντίθετα είναι δυνατό στις προφορικές συζητήσεις. Παρατηρεί κανείς, εν μέρει ο κακόπιστος, ότι επιμηκύνονται οι γραφτές συζητήσεις γιαυτόν τον φυσιολογικό λόγο: γιατί κάτι που είναι άκατανόητο άπαιτεί διασαφήσεις και στην πορεία της πολεμικής πολλαπλασιάζονται οι δυσκολίες της άμοιβαίας κατανόησης και της ανάγκης των επεξηγήσεων.

Ο ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΤΕΝΤΕΡΕΛΛΟ 23

Ό Στεντερέλλο είναι πολύ πιο πανοργος από τον Μακιαβέλλι. Όταν ο Στεντερέλλο προσχωρεί σε μια πολιτική πρωτοβουλία, θέλει να μάθουν όλοι ότι είναι πολύ πανοργος και ότι αυτόν κανένας δέν τον εξαπατά, ούτε και ο έαυτός του άκόμα. Αυτό προσκολλάται στην πρωτοβουλία, γιατί είναι πανοργος, αλλά είναι άκόμα πιο πανοργος γιατί γνωρίζει να είναι τέτοιος και θέλει να το μάθουν όλοι. Γι' αυτό θά εξηγήσει σε όλους τί σημαίνει «άκριβώς» ή ιδέα στην όποια προσκολλήθηκε. Πρόκειται, όπως είναι άυτονόητο, για μια καλομονταρισμένη και καλοντυμένη μηχανή, και ή μεγαλύτερη πονηριά της συνίσταται στο γεγονός ότι προετοιμάστηκε με την πεποίθηση ότι όλοι είναι ήλίθιοι και θά ά-

φεθούν να τους παγιδεύσει. 'Ακριβώς: ο Στεντερέλλο θέλει να κάμει γνωστό ότι δεν είναι παρά αυτός που αφήνεται να παγιδευτεί, αυτός ο τόσο πανούργος' τὸ ἀποδέχεται γιατί θὰ παγιδευτούν οἱ ἄλλοι, ὄχι αὐτός. Καί ἐπειδὴ ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ὑπάρχει κάποιος πανούργος, ὁ Στεντερέλλο γνέφει σαυτὸν καὶ ἐξηγεῖ καὶ ἀναλύει: «Εἶμαι ἀπὸ τοὺς δικούς σου, ἔ! Ἐμείς καταλαβαινόμαστε. Προσέξτε νὰ μὴ νομίζετε ὅτι ἐγὼ νομίζω... Πρόκειται γιὰ κάτι «Μακιαβελλικό», σύμφωνα;» Καί ἐπειδὴ ὁ Στεντερέλλο περνιέται σὰν ὁ πιὸ πανούργος ἀπὸ τοὺς πανούργους, ὁ πιὸ ἐξυπνος ἀπὸ τοὺς ἐξυπνους, ὁ ἀμεσος κληρονόμος καὶ χωρὶς τὴ φροντίδα τῆς καταγραφῆς, τῆς παράδοσης τοῦ Μακιαβέλλι.

Ἄλλη πλευρὰ τοῦ ζητήματος: Ὅταν γίνεται ἡ πρόταση μιᾶς πολιτικῆς πρωτοβουλίας, ὁ Στεντερέλλο δὲ νοιάζεται νὰ δεῖ τὴ σπουδαιότητα τῆς πρότασης, γιὰ νὰ τὴν ἀποδεχθεῖ καὶ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ νὰ τὴν μεταδώσει, νὰ τὴν ὑπερασπιστεῖ, νὰ τὴν ὑποστηρίξει. Ὁ Στεντερέλλο πιστεύει ὅτι ἡ ἀποστολή του εἶναι νὰ εἶναι ἡ ἰέρεια τοῦ ἀγίου πυρός. Ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ πρωτοβουλία δὲν εἶναι ἐναντίον τῶν ἀγίων τραπεζῶν καὶ ἔτσι πιστεύει ὅτι ἔχει ἐξαντλήσει τὸ ρόλο του. Αὐτός ξέρεῖ ὅτι μᾶς περιβάλλουν προδότες, ἐκτροπείς, καὶ εἶναι ἔτοιμος μὲ τὸ τουφέκι νὰ ἀμυνθεῖ ὑπὲρ ὤμων καὶ ἐστιῶν. Χειροκροτεῖ ἢ πυροβολεῖ, κι' ἔτσι ἔχει κάνει τὴν ἱστορία πίνοντας πάνω σ' ἓνα μισόλιτρο.

Ὁ Στεντερέλλο σκέφτεται εἰδικὰ τὸ μέλλον. Τὸ παρὸν τὸν ἀπασχολεῖ λιγότερο ἀπὸ τὸ μέλλον. Ἐχει ἓνα ἐχθρὸ ἐναντία στὸν ὁποῖο θάπρεπε νὰ πολεμήσει. Ἄλλὰ γιατί νὰ πολεμήσει, ἐφόσον ὁ ἐχθρὸς θὰ πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ ἀναγκαστικά, παρασυρμένος ἀπὸ τὴν μοιραία ἱστορικὴ ἐξέλιξη... Ἐχει ἄλλα καλύτερα νὰ κάμει ἀπὸ τὸ νὰ πολεμᾷ τὸν ἀμεσο ἐχθρὸ. Πιὸ ἐπικίνδunami εἶναι οἱ ἑμμεσοὶ ἐχθροί, ἐκεῖνοι πού φθοноυὺν τὴν κληρονομιά τοῦ Στεντερέλλο, ἐκεῖνοι πού μάχονται τὸν ἴδιο ἐχθρὸ τοῦ Στεντερέλλο, ἐπιδιώκοντας νὰ γίνουν αὐτοὶ οἱ κληρονόμοι. Τί ἀξιώσεις εἶναι αὐτές; Πῶς τολμοῦν νὰμφιβάλλουν ὅτι ὁ Στεντερέλλο θὰ εἶναι ὁ κληρονόμος; Λοιπὸν ὁ Στεντερέλλο δὲν πολεμᾷ τὸν ἐχθρὸ πού εἶναι ἀμεσος, ἀλλὰ ἐκείνους πού ἐπιδιώκουν νὰ πολεμήσουν αὐ-

τόν τόν ἴδιο ἐχθρό γιά νά τόν διαδεχτοῦν. Ὁ Στεντερέλλο εἶναι τόσο πανοῦργος πού μόνο αὐτός καταλαβαίνει ὅτι αὐτοί εἶναι οἱ ἀληθινοί καί μοναδικοί ἐχθροί. Τό ξέρεי καλά, ὁ Στεντερέλλο! (Γύρω ἀπ' αὐτή τήν ἐπιγραφή, μέ τή μορφή σχεδιασμάτων πάνω στόν πολιτικό Στεντερέλλο, μποροῦν νά συγκεντρωθοῦν ἄλλα θέματα, ὅπως τά θέματα τῆς κακῆς ἐκτίμησης τοῦ ἀντίπαλου πού γίνεται στήν πολιτική, ἀλλά πού μετατρέπεται σέ πεποίθηση καί μετὰ καταλήγει στήν ἐπιπολαιότητα καί τήν καταστροφή).

ΤΟ ΜΙΚΡΟΤΕΡΟ ΚΑΚΟ ἢ ΤΟ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΧΕΙΡΟΤΕΡΟ

(Πρέπει νά συνταιριαστεῖ μέ τήν ἄλλη ἀκριτῆ διατύπωση τοῦ «ὄσο χειρότερο τόσο καλύτερα»). Θά μπορούσαμε νά τή χρησιμοποιήσουμε μέ μορφή ἠθικοῦ μύθου (νά θυμηθοῦμε τή λαϊκή ρῆση ὅτι «τό χειρότερο δέν εἶναι ποτέ θάνατος»). Ἡ ἔννοια τοῦ «μικρότερου κακοῦ» ἢ τοῦ «λιγότερου χειρότερου» εἶναι ἀπό τίς πιό σχετικές. Ἐνα κακό εἶναι πάντα μικρότερο ἀπό ἕνα ἐπόμενο μεγαλύτερο καί ἕνας κίνδυνος εἶναι πάντα μικρότερος ἀπό ἕναν ἄλλον ἐπόμενο πιθανῶς μεγαλύτερο. Κάθε κακό γίνεται μικρότερο σέ σύγκριση μ' ἕνα ἄλλο πού ἀναμένεται μεγαλύτερο καί οὕτω καθεξῆς. Ἡ διατύπωση τοῦ μικρότερου κακοῦ, τοῦ λιγότερου χειρότερου δέν εἶναι λοιπόν τίποτε ἄλλο παρά ἡ μορφή πού παίρνει ἡ διαδικασία τῆς προσαρμογῆς σ' ἕνα κίνημα ἱστορικά ὀπισθοδρομικό, κίνημα τοῦ ὁποῖου μιὰ δύναμη τολμηρά ἐπαρκῆς ὁδηγεῖ τήν ἐξέλιξη, ἐνῶ οἱ ἀνταγωνιστικές δυνάμεις (ἢ καλύτερα οἱ ἡγέτες τους) εἶναι ἀποφασισμένοι νά συμβιβαστοῦν προοδευτικά, μέ μικροῦς σταθμούς καί ὄχι ἀμέσως (πρᾶγμα πού θάχε ἐντελῶς ἄλλη σημασία, ἐξαιτίας τοῦ συμπυκνωμένου ψυχολογικοῦ ἀποτελέσματος καί θά μπορούσε νά προκαλέσει τή γέννηση μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς ἐνεργητικῆς δυνάμεως πρὸς ἐκείνη πού προσαρμόζεται παθητικά στήν «μοιρολατρεία» ἢ νά τήν ἐνισχύσει ἐάν ἤδη ὑπάρχει. Ἀφοῦ εἶναι σωστή ἡ μεθοδολογική ἀρχή ὅτι οἱ πιό προχωρημένες χῶρες

(μέσα στο προοδευτικό ή αναχρονιστικό κίνημα) είναι ή έκ των προτέρων εικόνα των άλλων χωρών όπου ή ίδια ή εξέλιξη βρίσκεται στις αρχές, ή σύγκριση είναι σωστή σαυτό το πεδίο, πού μπορεί να χρησιμεύσει. (Θά χρησιμεύσει όμως πάντα από την διαπαιδαγωγητική άποψη).

Η ΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ

Είναι δυνατό να διατηρηθεί ζωντανή και Ικανή μία κίνηση χωρίς την προοπτική των άμεσων και έμμεσων σκοπών; 'Ο Ισχυρισμός του Μπερνστάιν σύμφωνα με τον οποίο ή κίνηση είναι το πών και ο σκοπός τίποτα, κάτω από την πρόσοψη μιας «όρθόδοξης» έρμηνείας της διαλεκτικής, γεννά μία μηχανιστική αντίληψη της ζωής και της Ιστορικής κίνησης: Οι ανθρώπινες δυνάμεις θεωρούνται σαν παθητικές και όχι συνειδητές, σαν ένα στοιχείο όχι διαφορετικό από τα υλικά πράγματα, και ή χυδαία αντίληψη της εξέλιξης με την νατουραλιστική έννοια, υποκαθιστά την αντίληψη της εξέλιξης και της ανάπτυξης. Αυτό είναι τόσο πιο ένδιαφέρον να το σημειώσουμε έφ' όσον ο Μπερνστάιν πήρε τα όπλα του από το όπλοστάσιο του Ιδεαλιστικού ρεβιζιονισμού (ξεχνώντας τις θέσεις για το Φόβερμπαχ) πού αντίθετα θά έπρεπε να τον όδηγήσει να αξιολογει την παρέμβαση των ανθρώπων (πού ενεργούν και πού επιδιώκουν όρισμένους άμεσους και έμμεσους σκοπούς), σαν άποφασιστικό στοιχείο στην Ιστορική εξέλιξη (έννοείται μέσα στις δοσμένες συνθήκες). 'Αλλά, εάν αναλυθεί περισσότερο σέ βάθος, βλέπει κανείς ότι στον Μπερνστάιν και στους όπαδούς του ή ανθρώπινη παρέμβαση δεν αποκλείεται έντελώς, τουλάχιστο σιωπηρά (πράγμα πού θά ήταν πολύ άνόητο), αλλά γίνεται δεχτή κατά τρόπο μονόπλευρο, γιατί γίνεται άποδεχτή σαν «θέση», αλλά αποκλείεται σαν «αντίθεση». Αυτή, θεωρούμενη έπαρκής σαν θέση, δηλαδή στη στιγμή της αντίστασης και της συντήρησης, αποβάλλεται σαν αντίθεση, δηλαδή σαν πρωτοβουλία και προοδευτική ώθηση του ανταγωνιστή. Μπορούν να υπάρχουν «σκοποί» για την αντίσταση και την συντήρη-

ση (οί ίδιες «άντίσταση και συντήρηση» είναι σκοποί που απαιτούν μία ειδική άστική (μέ τη νομική έννοια) στρατιωτική οργάνωση, τον ενεργητικό έλεγχο του αντίπαλου, την έγκαιρη παρέμβαση για να εμποδιστεί ο αντίπαλος να δυναμώσει πολύ κ.λ.π.), όχι για την πρόοδο και την ανανεωτική πρωτοβουλία. Δεν πρόκειται για άλλο από μία σοφιστική θεωρητικοποίηση της παθητικότητας, από ένα τρόπο «δόλιο» (μέ την έννοια των «δολιοτήτων της Θείας Πρόνοιας» Βίβο), μέ τον όποιο ή «θέση» παρεμβαίνει για να αποδυναμώσει την «άντίθεση» αφού κυρίως ή αντίθεση, που προϋποθέτει την επαγρύπνηση των λανθανουσών και κοιμισμένων δυνάμεων για να παρακινηθεί δραστικά, έχει ανάγκη να έχει την προοπτική των σκοπών, των άμεσων και έμμεσων, για να ενισχύσει τη δικιά της κίνηση που θά προκαλέσει τó ξεπέραςμα. Χωρίς την προοπτική των συγκεκριμένων σκοπών, δέν μπορεί να υπάρξει καθόλου κίνηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

1. Έννοει τόν Μπ. Μουσσολίνι.
2. Άντζι Ντε Μάβ (1886—1953). Βέλγος σοσιαλδημοκρατής και συγγραφέας. Γραμματέας του Κέντρου εργατικής εκπαίδευσης, εγκαταλείπει τις σοσιαλιστικές του θέσεις και γίνεται καθηγητής της 'Ακαδημίας εργασίας της Φραγκφούρτης. Τα κυριότερα έργα του είναι ή «Ψυχολογία του Σοσιαλισμού» και τό «Πέρα από τό Μαρξισμό».
3. Έννοει τόν Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν.
4. Πρόκειται για τό κίνημα τών εργοστασιακών συμβουλίων που κατευθύνονταν από την επιθεώρηση «Ordine Nuovo» — «Νέα Τάξη», επικεφαλής της οποίας δρίσκονταν ό Άντόνιο Γκράμισι και μιά ομάδα Ίταλών Μαρξιστών.
5. Σικελικός ο Έσπερινός ονομάσθηκε ή εξέγερση που έγινε στά 1882, τή Δευτέρα του Πάσχα, από τό λαό της Σικελίας ενάντια στους Γάλλους κατακτητές. Η εξέγερση οδήγησε στη σφαγή χιλιάδων Γάλλων, και κατάληξε στην επικράτηση του βασιληά της 'Αραγόνας Πέτρου Γ', ό οποίος έγινε βασιληάς της νησιωτικής Σικελίας.
6. Α. Αύγουστινός Ντεπρέτις (1813—1817). Ίταλός πολιτικός. Φίλος τών Γαριβάλδη και Μαντσίνι. Ένας από τους κοινοβουλευτικούς εκπρόσωπους της άριστερας. Έκλέχτηκε αρκετές φορές πρωθυπουργός. Β. Φοργκιόσκο Κροίσι (1818—1901). Ίταλός πολιτικός. Προσχώρησε στο επαναστατικό κίνημα της Σικελίας (1848) και αντιτάχθηκε στην καλινόρθωση τών Βουρβόνων. Τό 1865 ίδρυσε τό ριζοσπαστικό κόμμα. Άργότερα έγινε πρόεδρος της

Βουλῆς καὶ προεδριουργός. Ἡ πολιτικὴ του ἀντιδραστικὴ καὶ ἀπικκοκρατικὴ, δὴγήθησέ σὲ ἐξεγέρσεις ἐργατῶν καὶ ἀγροτῶν στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὴν ἐσποτυχημένη ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἀθησουνίας. Γ. Ἰωάννου Τζιολίττι (1842—1928). Κεντρικὴ φιγούρα τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἐκλέχθηκε πολλὰς φορὰς βουλευτὴς καὶ ἔγινε ἀρκετὰς φορὰς ὑπουργὸς καὶ προεδριουργός. Ἡ εἰθουκὴ του στάση ἀπέναντι στὸ Μουσσολίνι (κλασσικὰ ὁμοότροπη μὲ ἐκείνη τῶν ὑπόλοιπων ἀστῶν κοινοβουλευτικῶν ἡγετῶν τοῦ μεσοπολέμου), συντέτεινε στὸ νὰ ἀνοῖξει ἀκόμα περισσότερο ὁ δρόμος στὸ φασισμό.

7. «Θέσεις τῆς Ρώμης» ὀνομάστηκαν οἱ ἀριστερίστικες πολιτικὲς θέσεις τοῦ Ἀμαντέο Μπροντίνγκα, πού ψηφίστηκαν τὸ 1922 στὴ Ρώμη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου συνέδριου τοῦ Κ.Κ. Ἰταλίας.
8. Γιὰ περισ. δέλεπε: Ἀντόνιο Γκράμοσι: «Ἡ ὀργάνωση τῆς Κουλτούρας», τόμος Β', σελ. 65, «Στοχαστής», Ἀθήνα, 1973.
9. Τίτλιο: Ρωμαϊκὸ ὄνομα γιὰ κάποιο πρόσωπο. Ἐνα κάποιο πρόσωπο, ἀπροσδιόριστο καὶ ἄγνωστο. Ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ δικό μας «τάδε».
10. Ἐννοεῖ τὸν Λέοντα Τρότσκι. (Τὸ πραγματικὸ του ὄνομα ἦταν Λέων Νταβίντοβιτς Μπρονστάιν).
11. Πρόκειται γιὰ τὸ κίνημα τῶν ἐργουστιασικῶν σπιβουλιῶν. Γιὰ περισ. δέλεπε σημείωση Νο 4.
12. Ἐννοεῖ τὸ «Κεφάλαιο» τοῦ Κάρολ Μάρξ.
13. Ἐννοεῖ τὸ «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» τῶν Κάρολ Μάρξ καὶ Φρίντριχ Ἐνγκελς.
14. Θεὸς ἄγνωστος. Ἐλληνικὰ στὸ κείμενο.
15. Στὸ κείμενο λατινικὰ «Peride ac cadaver» — «Σὰν ἓνα πτώμα».
16. Μὲ τὸν ὄρο «Φιλοσοφία τῆς Πράξης» ὁ Γκράμοσι ἔννοεῖ τὸ Μαρξισμό.
17. Στὸ κείμενο «societa civile». Σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες μεταφραστικῆς τοῦ ὄρου, πού ἐκτός ἀπὸ εἰθουτικὴ κοινωνία μεταφράζεται καὶ κοινωνία τῶν πολιτῶν, δέλεπε τὶς σημειώσεις 8, σελ. 166 ἔπ. καὶ 8 σελ. 110 ἔπ. στοὺς τόμους τοῦ Ἀ. Γκράμοσι: «Οἱ Δειννοούμενοι» καὶ «Ἡ ὀργάνωση τῆς Κουλτούρας», ἐκδ. «Στοχαστής», Ἀθήνα 1972—73.

18. Ἡ ἀκριβής μετάφραση εἶναι «Κίνημα του Ἐλευθερωτισμοῦ». Δηλαδή «Κίνημα τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας» ἢ «Ἀναρχικό κίνημα».
19. Φ ρ α ν τ σ έ σ κ ο Ν τ ε Σ ά ν ν τ ι ς (1817—1883). Ἴταλός συγγραφέας καὶ πολιτικός. Γεννήθηκε στὴ Μόδρα Ἰο-
λίνα καὶ δίδαξε ἀρχικὰ στὴ Νάπολη. Τὸ 1848 πῆρε μέρος μα-
ζὶ μὲ τοὺς μαθητὲς του στὴν ἐπανάσταση κατὰ τῶν Βουρβώ-
νων. Ἀπὸ τὸ 1850 ἔμεινε κλεισμένος στὶς φυλακὲς καὶ ἀργό-
τερα ἐξορίστηκε. Μετὰ τὸ 1860 ἀσχολήθηκε μὲ τὴν πολιτική.
Κράτησε ἀπὸ τὸ 1871 ὡς τὸ 1877 τὴν ἔδρα τῆς Συγκριτικῆς
Λογοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νάπολης. Κινητικότερα ἔρ-
γα του ἢ «Ἱστορία τῆς Ἰταλικῆς Λογοτεχνίας» καὶ τὰ «Ἰδο-
κίμα». Γὰ περισ. δέλεπε Ναταλίνο Σαπένιο «Ἱστορία τῆς Ἰ-
ταλικῆς Λογοτεχνίας», σελ. 348 ἑπ., ἔκδ. «Ποσειδωνίας», Θεσ-
σαλονίκη, 1972 καὶ Ἀντόνιο Γκράμοι: «Letteratura e Vita
Nazionale»— «Λογοτεχνία καὶ Ἐθνικὴ Ζωή», σελ. 19 ἑπ., edi-
tori Riuniti, Roma, 1971.
20. «Λ α ἱ κ ὸ Δ ο κ ῖ μ ι α Κ ο ι ν ω ν ι ο λ ο γ ῖ α ς» ὀνό-
μαζε ὁ Γκράμοι τὸ βιβλίο τοῦ Ν. Μπουχάρν: «Θεωρία τοῦ Ἰ-
στορικοῦ Ἔλισμοῦ — Λαϊκὸ Ἐγχειρίδιο Μαρξιστικῆς Κοινω-
νιολογίας» στὸ ὁποῖο ἀσκήσε ἀυστηρὴ κριτικὴ πού περιέχεται
στὸ βιβλίο του «Ὁ Ἱστορικός Ἔλισμός καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ
Μπενεντέττο Κρότσε». Γὰ περισ. δέλεπε: Ν. Μπουχάρν: «Θε-
ωρία τοῦ Ἱστορικοῦ Ἔλισμοῦ», ἔκδ. «Ἀναγνωστίδη», Ἀθή-
να, ἔκδοση ἀχρονολόγητη καὶ Ἀ. Γκράμοι: «Ἱστορικός Ἔλι-
σμός», σελ. 179 ἑπ., ἔκδ. «Ὀδυσσεύς», Ἀθήνα, 1973.
21. Ἐννοεῖ τίς σημειώσεις πού περιέχονται στὰ βιβλία «Οἱ
Διανοούμενοι» καὶ «Ἡ Ὁργάνωση τῆς Κοινοῦτητας», τόμοι 2,
ἔκδ. «Στοχαστής», Ἀθήνα, 1972—73.
22. Π ὠ λ Μ π ο υ ς έ (1852—1935). Γάλλος συγγραφέας
καὶ ἀκαδημαϊκός. Στὴν Ἑλλάδα γνωστός ἀπὸ τὸ μεταφρα-
σμένο ἀπὸ τὸν Κώστα Οὐράνη βιβλίο του «Φυσιολογία τοῦ Συγ-
χρόνου Ἐρωτός». Ἄλλα γνωστά του ἔργα εἶναι τὰ «Σκληρὸ
Αἶνιγμα», «Δύο Ἀδελφές», «Τὸ Διαζύγιο», «Νέμεσις», κ.λ.π.
23. Σ τ ε ν τ ε ρ έ λ λ ο : Μορφή τοῦ θεάτρου τῆς Φλωρεντίας.
Μεταφράζεται καχεκτικός, ἄχαρος καὶ ἀνόητος.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΚΔΟΤΗ ... .. . Σελις	5
ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ ... .. . >	7
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΤΛΤΟΤΡΑΣ ... .. . >	78
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ ... .. . >	129

